

บทที่ ๖

บรรลุมิชาและวิมุตติ

พระภิกษุวิฑูรธเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี)

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. บอกความหมายและประเภทของการบรรลุมิชาได้
๒. แสดงสาเหตุที่ทำให้เกิดการบรรลุมิชาได้
๓. อธิบายแนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลุมิชาได้
๔. บอกรายละเอียดของพระอรหันตบุคคล ๔ จำพวกได้
๕. บอกและอธิบายเหตุสนับสนุนให้เกิดวิชาและวิมุตติได้

ข้อควรศึกษา

- ความนำ
- ความหมายและประเภทของการบรรลุมิชา
- เหตุที่ทำให้เกิดการบรรลุมิชา
- แนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลุมิชา
- พระอรหันตบุคคล ๔ จำพวก
- เหตุสนับสนุนให้เกิดวิชาและวิมุตติ

๖.๑ ความน่า

ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติหลายท่านคิดว่า การปฏิบัติสมณภาวนาดีกว่าวิปัสสนาภาวนา เพราะสมณะฝึกแล้วทำให้เหาะได้ รู้ใจคนอื่นได้ เสกมนต์คาถาอาคมขลัง ส่วนวิปัสสนาล้วนๆ ทำเช่นนั้นไม่ได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติสมณกรรมฐานก็ยังเป็นเพียงปุถุชนที่ยังต้องเวียนว่ายตาย-เกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๕ หาที่สุดของภพชาติไม่ได้ ยังต้องตกอบาย ทรมานในนรกอีกนับชาติไม่ถ้วน ส่วนผู้ปฏิบัติวิปัสสนานั้น ถึงแม้จะเหาะไม่ได้ เสกคาถาไม่ขลัง แต่ก็เหลือภพชาติเพียงแค่ ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง และตั้งแต่ชาตินี้เป็นต้นไปก็จะไม่ตกอบายภูมิอีกเลย

ผลจากสมณะไม่ว่าจะเป็นฉานสมาบัติหรืออภิญญาก็ตาม ยังเป็นเพียงโลกีย์^๑ เป็นของปุถุชนเสื่อมถอยได้ เช่น ฤทธิ์ที่พระเทวทัตได้^๒ เจโตวิมุตติของพระโคธิกะ^๓ และฉานสมาบัติของฤาษี และคฤหัสถ์บางท่าน เป็นของมีมาก่อนพุทธกาล เช่น อาหารดาบสกาลามโคตรได้ถึงอรุณภาพที่ ๓ อุททกดาบสรามบุตรได้ถึงอรุณภาพที่ ๔ เป็นต้น^๔ เป็นของมีได้ในลัทธิภายนอก มิใช่จุดหมายของพระพุทธศาสนา เพราะไม่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ได้อย่างแท้จริง นักบวชบางลัทธิทำสมาธิได้ฉาน ๔ แต่ยังมีมิจฉาทิฏฐิเกี่ยวกับเรื่องอัตตาและยึดถือในฉานนั้นว่าเป็นนิพพาน ก็มี^๕ ลัทธิเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ

ผลที่ต้องการจากสมณะตามหลักพุทธศาสนา คือการสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานวิปัสสนา จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาสำเร็จด้วยวิปัสสนา คือการฝึกอบรมปัญญาที่มีสมาธินั้นเป็นบาทฐาน หากบรรลุจุดหมายสูงสุดด้วยและยังได้ผลพิเศษแห่งสมณะด้วย ก็จัดว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษได้รับการยกย่องนับถืออย่างสูง แต่หากบรรลุจุดหมายแห่งวิปัสสนาอย่างเดียวไม่ได้ผลพิเศษแห่งสมณะก็ยิ่งเลืกลงว่าได้ผลพิเศษแห่งสมณะคือได้ฉานสมาบัติและอภิญญา ๕ แต่ยังไม่พ้นจากอวิชชาและกิเลสต่างๆ ไม่ต้องพูดถึงจุดหมายสูงสุด แม้แต่เพียงขั้นสมาธิ ท่านก็กล่าวว่า พระอนาคามีถึงแม้จะไม่ได้ฉานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญา ก็ชื่อว่าเป็นผู้บำเพ็ญสมาธิบริบูรณ์^๖ เพราะสมาธิของพระอนาคามีผู้ไม่ได้ฉานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญานั้น แม้จะไม่ใช้สมาธิที่สูงพิเศษอะไรนักแต่ก็เป็นสมาธิที่สมบูรณ์ในตัวเอง ยืนคงระดับ มีพื้นฐานมั่นคง^๗ เพราะไม่มีกิเลสที่จะทำให้เสื่อมถอยหรือรบกวนได้ ตรงข้ามกับสมาธิของผู้เจริญสมณะอย่างเดียวจนได้ฉานสมาบัติและอภิญญา แต่ไม่ได้เจริญวิปัสสนาไม่ได้บรรลุมรรคผล แม้สมาธินั้นจะเป็นสมาธิขั้นสูงมีผลพิเศษ แต่ก็ขาดหลักประกันที่จะทำให้ยั่งยืนมั่นคง ผู้ได้สมาธิอย่างนี้ ถ้ายังเป็นปุถุชนก็อาจถูกกิเลสครอบงำทำให้เสื่อมถอยได้

ครั้งหนึ่ง อุตตรเทพบุตรเข้าไปอวดความรู้กับพระพุทธเจ้าว่า “ชีวิตถูกฆรานำไป อายุจึงสั้น ไม่มีผู้ใดต้านทานความฆราที่จะมาถึงได้ บุคคลเมื่อพิจารณาเห็นภัยในความตายแล้วควรเร่งรีบบำเพ็ญ

^๑ ดูรายละเอียด วิสุทธิ.(บาลี)๒/๑๙๕,๑๙๗.

^๒ ดูรายละเอียด วิ.ม.(บาลี)๗/๓๕๕/๑๖๑.

^๓ ดูรายละเอียด วิสุทธิ.(บาลี)๓/๓๔๓ , พุ.ชา.อ.(บาลี)๔/๕.

^๔ ดูรายละเอียด ม.ม.ุ.(ไทย) ๑๒/๓๑๗/๒๘๓ , ม.ม.ุ.(ไทย) ๑๒/๓๑๗/๓๒๐, ม.อ.อ.(บาลี)๓/๕๗๓.

^๕ ที.สี.(บาลี) ๙/๕๐/๒๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐/๔๗,พ.ชา.อ.(บาลี) ๙/๑๖๖, ม.อ.อ.(บาลี)๔/๑๕๐/๑๑๙.

^๖ ดูรายละเอียดใน พุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๐๘/๒๐๙, อภิ.ส.อ.(บาลี) ๑/๗๐๔/๒๘๕.

^๗ อง.จตุ.(บาลี) ๒๑/๑๓๖/๑๕๕, อง.จตุ.(ไทย) ๒๑/๑๓๖/๒๐๕, อง.จตุกก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๖/๓๘๑.

บุญซึ่งจะนำความสุขมาให้” แต่พระพุทธเจ้า**ตรัสแย้ง**ว่า “ชีวิตถูกขรนาไป อายุจึงสั้น ไม่มีผู้ใดต้านทานความชราที่จะมาถึงได้ บุคคลเมื่อพิจารณาเห็นภัยในความตายแล้ว ควรละความปรารถนาในโลกเสีย แล้วมุ่งสู่พระนิพพานเถิด”

หมายความว่า ถึงเราได้ทำบุญไว้มากมายปานใดก็ตาม ก็ไม่อาจหลุดพ้นจากทุกข์และนรกได้ เหมือนกับแสงสว่างในกลางวันย่อมตามมามากด้วยความมืดมิดในยามค่ำคืนเสมอ จนกว่าจะเข้าสู่มรรคผล นิพพาน หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้อย่างสิ้นเชิง หรือ โยคีบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาถึงญาณที่ ๑๔ แล้ว โสตาปัตติมรรคญาณจะทำหน้าที่ประหารมิจฉาทิฏฐิและวิจิกิจฉาได้เด็ดขาด^๔ เป็นผู้มศีล ๕ อยู่โดยปกติ มีศรัทธาตั้งมั่นในพระรัตนตรัย ไม่ตกไปในนรกอีกแล้ว มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิอีกไม่เกิน ๗ชาติ^๕

๖.๒ การบรรลุดรรม

๖.๒.๑ ความหมาย

การบรรลุดรรม คือ การเกิดปัญญาเห็นแจ้ง^๖ โลกุตตรธรรม ๙^๗ และอริยสัจ ๔^๘ ชั้นสูงสุด ก็คือการบรรลุวิชชา^๙ และวิมุตติ^{๑๐} นั้นเอง สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์^{๑๑} โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมณะและวิปัสสนา ตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถีสมาธิ ผู้ปฏิบัติสามารถรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ละสังโยชน์ และอนุสัย^{๑๒}

^๔ ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๐๐/ ๑๐๖.

^๕ ดูใน อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๑/๑๒๒ , อภิ.ป.อ. (บาลี) ๓๑/๕๓.

^๖ ดูใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒ , ที.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๑๔/๑๙๖.

^๗ อภิ. นววิโรปี โลกุตตรธรรมโม เยน เยน อธิคโต โหติ, เตน เตน ปรสทชาย คนตพพตฺ ติตวา ปจจเวกขณณานเณน สยํ ทฏฐพโพติ สนทิจฺจโก.^{๑๑} อนึ่ง บุคคลใดๆ บรรลุโลกุตตรธรรมทั้ง ๙ แล้ว บุคคลนั้นๆ ละความที่จะต้องเชื่อบุคคลอื่น พึงเห็นเองด้วยปัจจเวกขณญาณ เหตุนี้จึงชื่อว่า “สันทิฏฐิโก” ดูใน วิสุทธิ. (บาลี) ๑/ ๑๔๘/๒๓๕.

^๘ โลกุตตรธรรม ๙ คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน ๑ ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๑๑/๑๓๙. และดู ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๔๗๘/๓๖๑.

อริยมรรค ๔ คือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค อง.ป.ญจก.อ. (บาลี) ๓/๕๗/๓๑.

สามัญญผล (ผลแห่งความเป็นสมณะ) ๔ ได้แก่ ๑. โสตาปัตติผล ๒. สกทาคามีผล ๓. อนาคามีผล ๔. อรหัตตผล ดูใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘.

^๙ ดูใน ส.ม.(บาลี)๑๙/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๓๗๖-๓๗๘, ส.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๖๐๕-๖๐๗.

^{๑๐} วิชชา หมายถึง ความรู้แจ้งอรหัตตมรรค ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔.

^{๑๑} วิมุตติ หมายถึง ผลวิมุตติ ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๔๓๓/๒๕๔.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๑๑-๘๑๕/๓๕๖-๓๕๙.

^{๑๓} อนุสัย ๗ ได้แก่ ๑. กามราคานุสัย (อนุสัยคือความกำหนัดในกาม) ๒. ปฏิฆานุสัย(อนุสัยคือความยินร้าย) ๓.ทิฏฐานุสัย (อนุสัยคือความเห็นผิด) ๔.วิจิกิจฉานุสัย (อนุสัยคือความลังเลสงสัย) ๕. มานานุสัย (อนุสัยคือความถือตัว) ๖. ภวราคานุสัย (อนุสัยคือความติดใจในภพ) ๗. อวิชชานุสัย (อนุสัยคือความไม่รู้แจ้ง) ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๗/๒๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๙๙.

ได้ตามกำลังของมรรค บรรลุผล นิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแสดงพระบาลี อธิบายการบรรลุธรรมไว้ว่า บทว่า “อธิโม” มีรูปวิเคราะห์ว่า “จตุมคคณานิ อหคิมยตีติ อธิโม.”^{๑๘} ที่ชื่อว่า อธิโม เพราะอรรถว่าพระโยคาวจรบรรลุจตุมรรคญาณ. (อธิ บทหน้า คมฺ ชาติ คติยฺ ใช้ในความว่าไป^{๑๙})

บทว่า “อธิสมโย” มีรูปวิเคราะห์ว่า “อธิสมโยติ สจจानํ อภิมุขเณ สมากโม ปฏิวโร.”^{๒๐} แปลว่า การบรรลุ คือการแทงตลอด สัจจะทั้งหลายเฉพาะหน้า ชื่อว่า การตรัสรู้ (อธิ สฺ บทหน้า อฺ ชาติ คติยฺ ใช้ในความหมายว่า ไป, รู้, เป็นไป, ถึง)^{๒๑}

บทว่า “ปฏิวโร” มีรูปวิเคราะห์ว่า “มคคปถญา สจจาภิสมยกขเณ สจจาภิสมยวเสน ปฏิวริชตตีติ ปฏิวโร, ผลปถญา ปฏิวริชตตา ปฏิวโร.”^{๒๒} แปลว่า มรรคปัญญา ชื่อว่า ปฏิวโร เพราะอรรถว่า ย่อมแทงตลอด ด้วยอำนาจการตรัสรู้สัจจะ ในขณะที่ตรัสรู้สัจจะ, ผลปัญญา ชื่อว่า ปฏิวโร เพราะว่าเป็นแทงตลอดแล้ว. (ปฏิว บทหน้า วิช ชาติ วิชตเน ใช้ในความหมายว่า แทะ, เจาะ, ทำให้ทะลุ)^{๒๓}

๖.๒.๒ ประเภทของการบรรลุธรรม

แนวทางการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาจำแนกออกเป็น ๗ ประเภท^{๒๔} ดังนี้

๑. ท่านผู้เป็นอุภโตภาควิมุต คือ ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน หมายถึง ท่านผู้หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุสสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ หมายถึงสมาบัติ ๘ และนิโรธสมาบัติ ด้วยนามกาย ได้เจโต-วิมุตติขั้นอรุสสมาบัติ และสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญาเป็นพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติ^{๒๕} อุภโตภาควิมุต มี ๕ ประเภท คือ บุคคลผู้ได้อรุสสมาบัติ ๔ ออกจากอรุสสมาบัติแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายบรรลุพระอรหันต์มี ๔ ประเภท และพระอนาคามีผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วบรรลุพระอรหันต์ ๑ ประเภท^{๒๖}

๒. ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วนๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา^{๒๗} ปัญญาวิมุตบุคคล มี ๕ ประเภท คือ พระอรหันต์สุกขวิปัสสก ๑ ประเภท และบุคคลผู้ออกจากฌานทั้ง ๔ แล้วบรรลุพระอรหันต์ ๔

^{๑๘} อายสมา อากาเรน มหาธาตุวิหารวาสิณา โสธิตา มหามกุฏราชวิทยาลัย คณะเถรานุเถระ ปุณ โสธิตา, อภิธรรมตถวิภาวินิยา ปณฺจิกา นาม อุตถโยชนา (ปจฺโม ภาโค), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), ข้อ ๒ หน้า ๑๑.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน พระอัครคังสเถระ, สัททนีติธาทุมมาลา, พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิตตมมสารโ และจํารูญ ธรรมดา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓๖-๕๓๗.

^{๒๐} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๙/๓๕๒.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน พระอัครคังสเถระ, สัททนีติธาทุมมาลา, หน้า ๓-๕.

^{๒๒} ชุ.ป.อ (บาลี) ๑/๔๐/๕๐.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน พระอัครคังสเถระ, สัททนีติธาทุมมาลา, หน้า ๖๐๖-๖๐๗.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน อง.สตตค. (บาลี) ๒๓/๑๔/๙, อง.สตตค. (ไทย) ๒๓/๑๔/๒๐-๒๑.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน อง.สตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๐, อง.นวก.อ. (บาลี) ๓/๔๕/๓๑๖.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒๔/๔๗-๔๙.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน อง.สตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑.

ประเภท แต่ถ้าได้อรูปาวจรมาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว บรรลุเป็นพระอรหันต์ ย่อมได้ชื่อว่า “อุภโตภาควิมุตตบุคคล” เหมือนกัน^{๒๘}

๓. ท่านผู้เป็นกายสักขี คือ ผู้เป็นพยานในนามกาย หมายถึงได้สัมผัสผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย และอวัยวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหันต์ ที่มีสมาธิในทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ^{๒๙}

๔. ท่านผู้เป็นทวิภูมิตะ คือ ผู้บรรลุสัมมาทวิภูมิตะ หมายถึง ท่านผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้องและอวัยวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหันต์ ที่มีปัญญานิทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ^{๓๐}

๕. ท่านผู้เป็นสัทธานุสारी คือ ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา หมายถึง ท่านผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้อง ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหันต์ที่มีสัทธานุสारीแก่กล้าในการปฏิบัติ^{๓๑}

๖. ท่านผู้เป็นธัมมานุสारी คือ ผู้แล่นไปตามธรรม (ปัญญา) หมายถึง พระอริยบุคคลผู้บำเพ็ญอริยมรรค ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลมีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ^{๓๒}

๗. ท่านผู้เป็นสัทธานุสारी คือ ผู้แล่นไปตามศรัทธา หมายถึง ท่านผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้าเป็นตัวนำ^{๓๓}

พึงทราบ การบรรลุธรรมโดยความหมาย “เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ” ดังต่อไปนี้

๖.๒.๒.๑ เจโตวิมุตติ

ความหลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุปสมาบัติ ได้แก่ การที่พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณกัมมฐานได้สัมผัสผัสวิโมกข์ ๘ แล้วหลุดพ้นด้วยนามกาย^{๓๔}

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒๕/๔๙.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน อง.สตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑, อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒๖/๔๙.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน อง.สตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑, อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒๗/๔๙-๕๐.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน อง.สตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒, อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒๘/๕๐-๕๑.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน อง.สตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒, อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒๙/๕๑.

^{๓๓} ดูรายละเอียด อง.สตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒.อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๓๐/๕๒-๕๓.

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๙/๗๕. อง.สตตค.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๖๐, อง.นวก.อ. (บาลี) ๓/๔๕/๓๑๖.

วิโมกข์ ๘ ประการ

๑. บุคคลผู้มีรูป เห็นรูปทั้งหลาย นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๑

มีรูป หมายถึงได้รู้ปริมาณโดยเจริญกสิณที่กำหนดวัตถุในกายของตน เช่น สีผม เห็นรูปทั้งหลาย หมายถึงเห็นรูปมาน ๔ ดูใน ที.ม.อ. (บาลี) ๑๒๙/๑๑๒-๑๑๓.

๒. บุคคลผู้มีอรุปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๒

เห็นรูปทั้งหลายภายนอก หมายถึงเห็นรูปทั้งหลายมี นิลกสิณ เป็นต้น ด้วยญาณจักขุ (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๒๙/๑๑๒-๑๑๓)

๓. บุคคลผู้น้อมใจไปว่า ‘งาม’ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๓

ผู้น้อมใจไปว่างาม หมายถึงผู้เจริญวันณกสิณ กำหนดสีที่งาม ที.ม.อ.(บาลี)๑๒๙/๑๑๒-๑๑๓

เจโตวิมุตติ คือ ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต เป็นชื่อของอรหัตผลจิตของพระอริยะผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกคือกิเลสทั้งปวง^{๓๕} เป็นสมาธิในอรหัตผล^{๓๖} ผู้เจริญสมณะเพื่อให้เกิดสมาธิได้มาน ได้แก่ รูปฌาน ๔ ในจตุกกนัย หรือรูปฌาน ๕ ในปัญจกนัยและอรุฌาน ๔^{๓๗} และนิโรธสมาบัติแล้วใช้ฌานเป็นบาทเจริญวิปัสสนา เมื่อบรรลอรหัตผลก็ได้ชื่อว่า “อุกโตภาควิมุต” คือผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน หมายถึงท่านผู้หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณกัมมัญฐานได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ คือฌานสมาบัติและนิโรธสมาบัติ^{๓๘} ด้วยนามกาย ท่านย่อมได้ “เจโตวิมุตติ” ขึ้นอรุสมาบัติ และสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญาเป็นพระอรหันต์ผู้ได้ “ปัญญาวิมุตติ”^{๓๙} ดังนั้น พระอรหันต์อุกโตภาควิมุตติ ย่อมได้ทั้ง “เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ”^{๔๐}

เจโตวิมุตติ ที่หมายถึง “ความหลุดพ้นแห่งจิต” นี้ใช้ได้กับกรณีอื่น หมายถึงถ้ามีแต่ เจโตวิมุตติอย่างเดียว เช่น “เมตตาเจโตวิมุตติ” เมตตาหมายถึงอุچارสมาธิและอัปนาสมาธิ เจโตวิมุตติ หมายถึง อัปนาสมาธิ^{๔๑} แต่ถ้าหมายถึง “มรรคและผล” ตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป จะต้องมากคู่กับ “ปัญญาวิมุตติ” ดังนั้นพึงทราบว่าการบรรลอรหัตผลสำเร็จเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ย่อมได้ทั้ง “เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ” เสมอ^{๔๒}

๔. บุคคลบรรลอรหัตผลโดยกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ อยู่ เพราะลวงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนันทตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๔

๕. บุคคลลวงอากาศนัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลวิญญูญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘วิญญูณหาที่สุดมิได้’ อยู่นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๕

๖. บุคคลลวงวิญญูณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลอุกัจฉัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๖

๗. บุคคลลวงอุกัจฉัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลอุทตตัญจายตนฌานอยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๗

๘. บุคคลลวงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลสุตตัญญาเวทิตินิโรธอยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๘

ผู้เข้าวิโมกข์ ๘ ประการนี้ โดยอนุโลมบ้าง โดยปฏิโลมบ้าง ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมบ้าง เข้าหรือออกได้ตามโอกาสที่ต้องการ ตามชนิดสมาบัติที่ต้องการ และตามระยะเวลาที่ต้องการ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เรียกว่า ผู้เป็นอุกโตภาควิมุต

^{๓๕} เจโตวิมุตตินติ จิตตวิสุทธี สัพพกิเลสพนธวินมุตตสส อรหตตผลจิตตสเสต อธิวจนฺ. (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๗๓/๒๘๑).

^{๓๖} เจโตวิมุตตินติ อรหตตผลสมาธิ. (ขุ.อ.อ. (บาลี) ๒๒/๑๘๖).

^{๓๗} ดูใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๖๒๓-๖๒๖/๓๑๙-๓๒๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒๓-๖๒๖/ ๔๑๓-๔๑๕.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๒๙-๑๓๐/๖๓-๖๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๙-๑๓๐/๗๕-๗๖.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน อง.สตตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๐, อง.นวก.อ. (บาลี) ๓/๔๕/๓๑๖).

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๘๗/๘๙, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓).

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๒/๓๙๔.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๐๘-๓๒๐.

๖.๒.๒.๒ ปัญญาวิมุตติ

ปัญญาวิมุตติ คือ ปัญญาในอรหัตผลซึ่งหลุดพ้นจากเครื่องผูก คือ กิเลสทั้งปวง^{๕๓} ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุตคือผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา^{๕๔} (สุขขวิปัสสก) แต่โดยความจริงแล้วย่อมได้เจโตวิมุตติด้วย^{๕๕} ดังข้อความว่า “อันที่จริงย่อมได้เจโตวิมุตติด้วย เพราะการได้ปัญญาวิมุตติส่อความคุมถึงอยู่แล้วว่า ต้องได้เจโตวิมุตติด้วย”^{๕๖} ถ้ามีแต่ “ปัญญาวิมุตติ” อย่างเดียว หมายถึง “พระอรหันต์” เท่านั้น^{๕๗}

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า^{๕๘} “อานนท์ ภิกษุผู้รู้ถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษของวิญญานฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ และอุบายสลัดออกจากวิญญานฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ นี้ตามความเป็นจริง ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถ้อยมั่น^{๕๙} ภิกษุนี้เราเรียกว่าผู้เป็นปัญญาวิมุต^{๕๐}

ดังนั้น พระอรหันต์ผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ก็ดี ได้เฉพาะรูปฌานก็ดี ได้ทั้งรูปฌานและอรูปฌานและนิโรธสมาบัติก็ดี ย่อมได้ทั้ง “เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ”^{๕๑} ทั้งหมด แสดงให้รู้ว่า “สมณะและวิปัสสนา” เป็นธรรมคู่กันทั้งในขณะ “มรรคและผล”^{๕๒}

เจโตวิมุตติเป็นผลของสมณะ ปัญญาวิมุตติเป็นผลของวิปัสสนา^{๕๓} ถ้าได้รูปสมาบัติแล้วบรรลुพระอรหัต ย่อมได้ชื่อว่า “อุกโตภาควิมุต”^{๕๔} การเจริญวิปัสสนาย่อมมีสภาวะ^{๕๕} ญาณ^{๕๖} มีญาณ ๑๖ เป็นต้น^{๕๗} เกิดขึ้นไปตามลำดับ

^{๕๓} ปญญาวิมุตตินติ เอตถาปิ สพฺพกิเลสพฺพนวณวิมุตตา อรหตฺตผลปญฺญาวิมุตติ เวทิตพฺพา. (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๗๓/๒๘๑).

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน อง.สตตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๘๗/๙๙, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๑๑.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๓๑๐-๓๑๑.

^{๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๘/๗๕.

^{๕๙} หลุดพ้นเพราะไม่ถ้อยมั่น หมายถึงไม่ถ้อยมั่นในอุปาทาน ๔ คือ (๑) กามูปาทาน (ความถ้อยมั่นในกาม) (๒) ทิฏฐูปาทาน (ความถ้อยมั่นในทิฏฐิ) (๓) สีสัพพตูปาทาน (ความถ้อยมั่นในศีลพรต) (๔) อัตตวาหูปาทาน (ความถ้อยมั่นในวาหะว่ามีอัตตา) (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๒๘/๑๑๒)

^{๕๐} ผู้เป็นปัญญาวิมุต หมายถึงหลุดพ้นด้วยกำลังปัญญา โดยไม่ได้บรรลุสมาธิขั้นสูงคือวิโมกข์ ๘ (ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๑๒๘/๑๔๔)

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๘๗/๙๙, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓.

^{๕๒} เจโตวิมุตตินติ อรหตฺตผลสมาธิ. ปญญาวิมุตตินติ อรหตฺตผลปญฺญ. อุภยวณฺํ มคฺเค วิย ผลेषิ สมณวิปัสสนาญํ ยุกตฺตณฺณวทสฺสนตฺถิ. (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๒/๑๘๖).

^{๕๓} อปิเจตถ สมถผล เจโตวิมุตติ, วิปัสสนาผล ปญญาวิมุตติ เวทิตพฺพา. (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๘๒/๒๘๘).

^{๕๔} ถ้าเป็นสภาวะธรรม เช่น มรรค ผล นิพพาน ใช้เป็น “อุกโตภาควิมุตติ” แต่ถ้าเป็นบุคคลผู้หลุดพ้น ใช้ “อุกโตภาควิมุต”

^{๕๕} คำว่า “สภาวะ” (Nature) มีรูปวิเคราะห์ว่า สย ภาโว สภาโว สยเมว อุปปาโทติ อตถโถ. แปลว่า ความเป็นเอง อธิบายว่า ความเกิดขึ้นเองนั่นแหละ ชื่อว่า สภาวะ. (ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๔๘/๒๘๑).

ก็ “ญาณ” นี้ มีลักษณะที่จตุกกะ ดังนี้

- ๑) มีการแทงตลอดสภาวะ หรือมีการแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาดเป็นลักษณะ เหมือนการยิงลูกศรอันนายขมังธนูผู้ชาญฉลาดยิงไปแล้วฉะนั้น
- ๒) มีการส่องอารมณ์เป็นรส เหมือนดวงประทีปส่องสว่างฉะนั้น
- ๓) มีความไม่หลงเป็นปัจจุปัญฐาน เหมือนพรานป่าบอกทางแก่คนหลงทางฉะนั้น
- ๔) มีสมาธิเป็นปัญฐาน ดังพระบาลีว่า “สมาหิต ภิขเว ภิขุ ยถาภูตํ ปชานาติ”^{๕๘} แปลว่า ภิขุทั้งหลาย ภิขุผู้มีใจตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง^{๕๙}

การเจริญวิปัสสนาล้วนๆ ผู้ปฏิบัติจนเห็นแจ้งแล้วเรียกว่า สุขขวิปัสสกบุคคล หรือ วิปัสสนายานิกบุคคล คือสมาธิขั้นต้นก็สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนาได้^{๖๐} แม้แต่จิตที่สงบชั่วขณะก็สามารถเป็นพื้นฐานเจริญวิปัสสนาได้ คัมภีร์ มูลปณณาสกฏีกากล่าวว่า “น หิ ขณิกสมาธิ วินา วิปัสสนา สมภาติ”^{๖๑} หากขาดขณิกสมาธิวิปัสสนาก็เกิดไม่ได้ คือต้องอาศัยขณิกสมาธิเป็นบาท จึงจะเจริญวิปัสสนาได้

แต่เมื่อวิปัสสนาญาณสูงขึ้นตามลำดับ การเพ่งลักษณะอารมณ์ก็จะแนบแน่นขึ้นตามลำดับเช่นกัน เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นก็ย่อมบริบูรณ์พร้อมด้วยองค์ฌานทั้ง ๕ (วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา) จัดว่าเป็นปฐมฌานโสดาปัตติมัคคจิต สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตต-มรรคของ สุขขวิปัสสกบุคคล ก็จัดเข้าเป็นปฐมฌานด้วยกันทั้งสิ้น ตามที่ ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาว่า

วิปัสสนานियเมน หิ สุขขวิปัสสกสส ออุปนมนคโคปิ สมาปตติลาภินอ ฌานํ ปาทกํ อกตวา ออุปนมนคโคปิ ปฐมฌานํ ปาทกํ กตวา ปกิณณกสงฆาเร สมมสิตวา ออุปาทิตมคโคปิ ปฐมฌานานิโกว โหติ สพเพสุ สตตโพชฌณคานิ อฏฐมคคังคานิ ปญจฌานงคานิ โหติ.^{๖๒}

มรรคที่เกิดขึ้นแก่พระสุขขวิปัสสกบุคคล โดยกำหนดวิปัสสนากัมมัตติ, มรรคที่ไม่ทำฌานให้เป็นบาทเกิดขึ้นแก่ผู้ได้สมาบัติกัมมัตติ, มรรคที่ภิขุทำปฐมฌานให้เป็นบาทแล้วพิจารณา สังขารเล็กๆ น้อยๆ ให้เกิดขึ้นกัมมัตติ, ในมรรคทั้งหมดนั้น มีโพชฌงค์ ๗ องค์มรรค ๘ องค์ฌาน ๕ อยู่ด้วย

แสดงว่า แม้มรรคที่เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ก็ย่อมประกอบด้วยองค์ปฐมฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา อย่างครบถ้วน ในคัมภีร์อังกุตตรนิกายพระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคลผู้

^{๕๖} คำว่า “ญาณ” (Knowledge) มีรูปวิเคราะห์ว่า สภาวสามณณลกขณวเสน ฌเมฆานาตีติ ญาณ.^{๕๖} แปลว่า ที่ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่า ย่อมรู้ธรรมทั้งหลายด้วยอำนาจสภาวะสามัญญะและลักษณะ (ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๓/๑๖).

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) รจนา, วิปัสสนานัยเล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.), พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, (ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด), หน้า ๗๕-๕๐๔.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๙๙/๗๖, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๙/๑๐๐, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๗๑/๓๖๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๑/๕๘๓.

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๓/๑๖.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๑๒๘๘/๖๐๓.

^{๖๑} ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๙/๒๕๗, วิสุทธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๑/๓/๑๕.

^{๖๒} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๓๒๔, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๔๔๓.

ควรรับทักษิณาทาน ๑๐ จำพวก บุคคลประเภทที่ ๔ คือผู้ที่บรรลุมรรคผลนิพพานด้วยการปฏิบัติ วิปัสสนาล้วน หรือที่เรียกว่าสุขขวิปัสสกบุคคล^{๖๓} คือ ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต(ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วนๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา^{๖๔}

ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคอธิบายวิธีการกำหนดอารมณ์ของผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ว่า

ลมหายใจในขณะที่ไม่ได้กำหนดรู้ก็ยังหยابอยู่ ต่อเมื่อกำหนดรู้สภาวะของมหาภูตรูป (อาการเย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น)จึงละเอียดลง แม้ลมหายใจในตอนที่กำหนดมหาภูตรูปนั้นก็ นับว่ายังหยابอยู่ เมื่อกำหนดอุปาทายรูป(รูปละเอียด)จึงละเอียดเข้า ลมหายใจในตอนที่กำหนด อุปาทายรูปนั้นยังหยابอยู่ แม้เมื่อกำหนดรู้รูปทั้งสี่นั้นก็นับว่ายังหยاب ต่อตอนที่กำหนดทั้งรูปทั้ง นามจึงละเอียดเข้า แม้ลมหายใจในตอนที่กำหนดทั้งรูปทั้งนามนั้นก็นับว่ายังหยاب ในตอนที่ กำหนดปัจจัยของรูป-นาม จึงละเอียดเข้า กายสังขารในตอนที่กำหนดปัจจัยนั้นแล้วก็นับว่ายัง หยاب ต่อตอนที่เห็นรูป-นามพร้อมทั้งปัจจัยจึงละเอียดเข้า แม้กายสังขารในตอนที่ได้เห็นรูป-นาม พร้อมทั้งปัจจัยนั้นก็นับว่ายังหยاب ถึงตอนที่เห็นวิปัสสนาอันมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ จึงละเอียด เข้า ในทวารวิปัสสนา(กำลังอ่อน)ก็นับว่ายังหยاب ในพลวิปัสสนา(กำลังกล้า) จึงละเอียดเข้า^{๖๕}

ถ้ามีผู้คัดค้านว่า “ต้องได้ฌานก่อนเท่านั้นจึงจะบรรลุธรรมได้” ก็น่าสงสัยว่า “ผู้ที่บรรลุธรรม ในขณะที่ฟังธรรม ท่านใช้ฌานอะไร?” หมายความว่า แม้ไม่ได้สมาธิระดับฌานก็สามารถเจริญ วิปัสสนาได้ จิตที่สงบชั่วขณะๆ ด้วยอำนาจสติและสัมปชัญญะที่เพิ่มพูนขึ้น สามารถนำมาเป็นพื้นฐาน เจริญวิปัสสนาได้ คัมภีร์มูลปิณณาสกัฎฐีกากล่าวว่า “น หิ ขณิกสมาธิ วินา วิปัสสนา สมภาติ”^{๖๖} “หากขาดขณิกสมาธิ วิปัสสนาก็เกิดไม่ได้”

คือต้องอาศัยขณิกสมาธิเป็นบาทจึงจะเจริญวิปัสสนาได้ เมื่อวิปัสสนาญาณสูงขึ้นตามลำดับ การเพ่งลักษณะอารมณ์ก็จะแนบแน่นขึ้นตามลำดับเช่นกัน เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นก็ย่อมบริบูรณ์พร้อม ด้วยองค์ฌานทั้ง ๕ (วิตก วิचार ปีติ สุข สมาธิ) จัดเป็นปฐมฌานโสดาปัตติมรรคจิต สกทาคามีมรรค จิต อนาคามีมรรคจิต อรหัตตมรรคจิต ของสุขขวิปัสสกบุคคล ก็จัดเข้าเป็นปฐมฌานด้วยกันทั้งสิ้น ตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาว่า มรรคที่เกิดขึ้นแก่พระสุขขวิปัสสกโดยกำหนดวิปัสสนา ก็ติมมรรคที่ ภิคุชทำฌานให้เป็นบาทแล้วพิจารณาสังขารเล็กๆ น้อยๆ ให้เกิดขึ้นก็ดี ในมรรคทั้งหมดนั้น มี โโพฆณค์ ๗ องค์มรรค ๘ และองค์ฌาน ๕ อยู่ด้วย^{๖๗} แสดงว่า แม้มรรคที่เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้เจริญ วิปัสสนาล้วนๆ ก็ย่อมประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ ประการ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์

ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา คือ ไม่ได้ฌานสมาบัติเป็นบาทฐาน แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ^{๖๘} ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมหาจุฬายา เล่มที่ ๒๓ ข้อที่ ๑๔ พระพุทธเจ้าตรัสถึง

^{๖๓} ดูใน อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๖/๑๙ ,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖/๒๙.

^{๖๔} อง.สตตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑.

^{๖๕} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๐๐,วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๕๐๕ ,ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๐๗.

^{๖๖} ม.มู.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๙/๒๕๗.

^{๖๗} ดูใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑ /๓๒๔.

^{๖๘} ดูใน อง.สตตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑.

บุคคลผู้ควรรับทักษิณาทาน ผู้เป็นเนื้อนาบุญไว้ ๑๐ จำพวก จำพวกที่ ๔ คือ พระอริยะผู้เป็นปัญญาวิมุตติบรรลุมรรคผลด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาล้วนๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา^{๖๙} ที่เรียกว่า “สุขวิปัสสกบุคคล”^{๗๐}

๖.๓ เหตุให้เกิดการบรรลุมรรค

ในการพัฒนาปัญญาจนถึงระดับโลกุตระนั้น ต้องอาศัยปัจจัยสำคัญตัวหนึ่ง ที่เป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งปวง คือ “สัมมาทิฐิ”^{๗๑} ต้องอาศัยสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้นในการพัฒนาปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้นๆ ในทางที่ถูกต้อง จนเป็นปัญญาระดับโลกุตระที่ทำให้ถึงความพ้นทุกข์ สมดังพระพุทธภาษิตว่า “บุคคลจะล่วงพ้นทุกข์ได้เพราะสมาทานสัมมาทิฐิ”^{๗๒}

ปัจจัยที่มีอุปการะในการทำให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ มี ๒ ประการ^{๗๓} คือ

๑. ปัจจัยภายนอกเรียกว่า ปรโตโมสะ คือ เสี่ยงจากผู้อื่น เป็นการกระตุ่น หรือชักจูงจากภายนอก จากผู้อื่นที่ติงามถูกต้องถูกรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม คำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรเป็นต้น ข้อนี้ เป็นวิธีการแห่งศรัทธา

๒. ปัจจัยภายในเรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย เป็นการรู้จักคิด รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามสิ่งที่สิ่งนั้นโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะความสัมพันธ์ที่สืบต่อกันแห่งเหตุปัจจัยเป็นต้น ข้อนี้เป็นวิธีการแห่งปัญญา

ปัจจัยภายนอกมีจุดเริ่มต้นด้วยศรัทธา แล้วอาศัยศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยส่งเสริมต่อไปอีกให้เกิดปัญญา การพัฒนาปัญญาจึงต้องอาศัยปัจจัยภายนอก คือ กัลยาณมิตร ที่เรียกว่า “กัลยาณมิตรตตาทา”^{๗๔} หมายถึง ความได้ผผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ศึกษาสัทธาสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศึกษาศีลสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ศึกษาจาคสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ ศึกษาปัญญาสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา และได้ปัจจัยภายในคือโยนิโสมนสิการเป็นตัวหลักการใช้ปัญญา ซึ่งจะต้องพิจารณาแล้วควรใช้ความคิดให้ถูกต้องได้จนเกิดความเห็นถูกต้อง(สัมมาทิฐิ) ดังที่พระสารีบุตรเถระบอกไว้ว่า “ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิมี ๒ ประการ คือ ๑. ปรโตโมสะ”^{๗๕} (การได้สดับจากบุคคลอื่น) ๒. โยนิโสมนสิการ”^{๗๖} (การมนสิการโดยแยบคาย) ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิมี ๒

^{๖๙} ดูใน อัง.สตุตท.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑.

^{๗๐} ดูใน อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖/๒๙.

^{๗๑} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๒๑/๒๕๔

^{๗๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๙/๖๘.

^{๗๓} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๗๑/๑๑๐.

^{๗๔} อัง.อญจก. (ไทย) ๒๓/๑๗๓/ ๓๓๔-๓๓๗.

^{๗๕} ปรโตโมสะ หมายถึงการฟังธรรมเป็นที่สบายเหมาะสมแก่ตน เช่นพระสารีบุตรเถระได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระว่า ‘ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ..’ (ดู วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓) (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔)

^{๗๖} โยนิโสมนสิการ หมายถึงการทำไว้ในใจโดยถูกอุบาย โดยถูกทาง กล่าวคือการนึก การน้อมนึก การผูกใจการใส่ใจ การทำไว้ในใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่า เป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่า เป็นอนัตตา หรือโดยสังขยานุโลมิกญาณ (ม.ม.อ. ๑/๑๕/๗๑)

ประการนี้แล”^{๗๗}

พระอริยบุคคลชั้นโสดาบันขึ้นไปเท่านั้นที่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาทิฐิอย่างสมบูรณ์^{๗๘} องค์เครื่องบรรลุโสดา มี ๔ ประการ คือ

๑. สปัปฺริสสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ)
๒. สัทธัมมัสสวนะ (การฟังพระสัทธรรม)
๓. โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย)
๔. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม)^{๗๙}

ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ก่อให้เกิดการบรรลุธรรมขึ้นได้ใน ๕ ขณะ คือ

- ๑) บรรลุธรรมในขณะที่ได้รับฟังธรรมแสดงจากพระศาสดา หรือผู้ที่อยู่ในฐานะครู
- ๒) บรรลุธรรมในขณะที่ตัวเองแสดงธรรมแจ่มแจ้งให้คนอื่นฟัง
- ๓) บรรลุธรรมในขณะที่ตัวเองทอ้งสาธยายธรรมที่รับรู้มาให้คนอื่นฟัง
- ๔) บรรลุธรรมในขณะที่ตัวเองได้ตรึกตรองใคร่ครวญธรรมที่รับรู้เรียนรู้มา
- ๕) บรรลุธรรมด้วยวิปัสสนาปัญญาอันมีสมาธิเป็นบาทฐาน

ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสบอกเหตุแห่งวิมุตติ^{๘๐} ไว้ ๕ ประการว่า เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้น ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะชั้นเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ คือ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระศาสดาหรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้อยู่ในฐานะครูบางรูป แสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอย่อมเข้าใจธรรม^{๘๑} เข้าใจธรรมในธรรม^{๘๒} นั้น ตามที่พระศาสดาหรือเพื่อนสหพรหมจารี

๑) ผู้อยู่ในฐานะครูแสดงแก่เธอ เมื่อเธอเข้าใจธรรม เข้าใจธรรมย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อเกิดปราโมทย์แล้ว ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจเกิดปีติกายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบแล้วย่อมได้เสวยสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติข้อที่ ๑ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมได้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะชั้นเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ

๒) พระศาสดาหรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้อยู่ในฐานะครูบางรูป ก็ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ ก็แต่ว่าภิกษุยอมแสดงธรรมเท่าที่ได้สดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมา แก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร เธอย่อมเข้าใจ

^{๗๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

^{๗๘} ม.อ.อ.(บาลี) ๓/๑๒๗/๗๔, อ.อ.อ.อ. (บาลี) ๑/๒๖๘/๔๐๒

^{๗๙} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๔๖/๕๖๙.

^{๘๐} ที.ปฎิ. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓

^{๘๑} รุ่งแจ้งธรรม ในที่นี้หมายถึงรู้ความหมายแห่งบาลีนั้นว่า ศีลมาในที่นี้ สมาธิมาในที่นี้ ปัญญามาในที่นี้ (ที.ปา.ฎีกา ๓๒๒/๓๑๖, อ.อ.อ.อ. ๒/๔๓/๑๕๒-๑๕๓, อ.อ.อ.อ. ๓/๒๖/๘)

^{๘๒} รุ่งแจ้งธรรม ในที่นี้หมายถึงรู้บาลีคือพระพุทฺธพจน์ เช่น ทรงแจบบาลีที่รู้ความหมายได้อย่างถูกต้อง (ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๓๒๒/๓๑๖, อ.อ.อ.อ. (บาลี) ๓/๔๓/๑๕๒-๑๕๓, อ.อ.อ.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๘)

อรรถ เข้าใจธรรมในธรรมนั้น ที่ภิกษุแสดงธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร เมื่อเธอเข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ ...เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติข้อที่ ๒ ...

๓) พระศาสดาหรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้อยู่ในฐานะครูบางรูป ก็ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร ก็แต่ว่าภิกษุยอมทำการสาธยายธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาโดยพิสดาร เธอย่อมเข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม ในธรรมนั้น ตามที่ภิกษุสาธยายธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาโดยพิสดาร เมื่อเธอเข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ ...เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติข้อที่ ๓ ...

๔) พระศาสดาหรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้อยู่ในฐานะครูบางรูป ก็ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร แม้ภิกษุก็ไม่ได้ทำการสาธยายธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาโดยพิสดาร ก็แต่ว่าภิกษุยอมตรีกตรองใคร่ครวญธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาด้วยใจ เธอย่อมเข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม ในธรรมนั้น ตามที่ภิกษุตรีกตรองใคร่ครวญธรรมตามที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาด้วยใจ เมื่อเธอเข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ ...เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติข้อที่ ๔ ...

๕) พระศาสดาหรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้อยู่ในฐานะครูบางรูป ก็ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร ภิกษุก็ไม่ได้สาธยายธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาโดยพิสดาร แม้ภิกษุก็ไม่ได้ตรีกตรอง ใคร่ครวญธรรมเท่าที่ได้ระดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาด้วยใจ ก็แต่ว่า สมานิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง เธอเล่าเรียนมาด้วยดี ทำไว้ในใจด้วยดี ทรงไว้ด้วยดี แห่งตลอดด้วยดี ด้วยปัญญา เธอย่อมเข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม ในธรรมนั้น ตามที่เธอเล่าเรียนสมานิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาด้วยดี ทำไว้ในใจด้วยดี ทรงไว้ด้วยดี แห่งตลอดด้วยดี ด้วยปัญญา เมื่อเธอเข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ ...เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติข้อที่ ๕... ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาทมีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น ออสาสะที่ยังไม่สิ้น ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมได้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะชั้นเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ^{๘๓}

๖.๔ แนวทางการบรรลุธรรม

ในการเจริญวิปัสสนาผู้ปฏิบัติจะมีสมาธิในระดับใดก็สามารถนำมาเจริญวิปัสสนาได้ จิตที่สงบชั่วขณะที่เรียกว่า “ขณิกสมาธิ” ก็เป็นพื้นฐานเจริญวิปัสสนาได้^{๘๔} คืออย่างต่ำก็ต้องอาศัยขณิกสมาธิเป็นบาทเจริญวิปัสสนา ซึ่งสมาธินี้เป็นเจตสิกเกิดขึ้นกับจิตทุกดวง^{๘๕} เมื่อเกิดร่วมกับโสภณเจตสิก มีสัทธาเจตสิก สติเจตสิก ปัญญาเจตสิกเป็นต้น^{๘๖} ก็จะทำให้มีกำลังตั้งมั่นได้มากขึ้นวิปัสสนา

^{๘๓} อัง.ปณจก.(ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๐, อัง.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๖/๑๒๓

^{๘๔} น หิ ขณิกสมาธิ วิภา วิปัสสนา สมภวติ. แปลว่า จริงอยู่ เว้นจากขณิกสมาธิ วิปัสสนาก็เกิดไม่ได้ (ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓/๑๓).

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน สงคห. (บาลี) ๒/๗, วิภาวินี. (บาลี) ๒/๑๙๒.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน สงคห. (บาลี) ๖/๗, วิภาวินี. (บาลี) ๖-๙/๑๙๖-๑๙๘.

ญาณแก่กล้าไปตามลำดับ^{๘๗}

การเจริญวิปัสสนาต้องกำหนดรูปนามเป็นหลัก คือ สติปัฏฐาน ๔ นั้นเอง ซึ่งเป็นเบื้องต้นในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เพื่อให้เกิดปัญญา มีวิปัสสนาญาณแก่กล้ายิ่งขึ้นไป ดังนั้น ผู้หวังการบรรลุธรรม สำเร็จเป็นพระอรหันต์จึงควรเจริญไปตามลำดับวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งวิปัสสนาญาณ มรรคญาณ ผลญาณ ทำให้แจ้งพระนิพพาน มีลำดับดังนี้

แผนภาพที่ ๒

ความสอดคล้องระหว่างวิปัสสนาญาณ วิสุทธิ ๗ และไตรสิกขา

ญาณ ๑๖ (วิปัสสนาญาณ)	วิปัสสนาญาณ ๙ (สมถาญาณ)	วิสุทธิ ๗	ไตรสิกขา
ศีล/ขณิกสมาธิ	ศีล/ อุปัชฌายสมาธิ และ อัปนาสมาธิ	ศีลวิสุทธิ	ศีล สมาธิ
๑. นามรูปปริจเฉทญาณ		จิตตวิสุทธิ	
๒. ปัจจยปริคคหญาณ		ทัญญูวิสุทธิ	ศีล และสมาธิ ปัญญา
๓. สัมมสนญาณ		กังขาวิตรณวิสุทธิ	
๔. ตรุณอุท্থัพพญาณ	ปฏิบัติญาณทัสสน วิสุทธิ		
๔. พลวอุท্থัพพญาณ			
๕. ภังคญาณ		อัปนาสมาธิ	
๖. ภยญาณ			
๗. อาทีนวญาณ			
๘. นิพพิทาญาณ			
๙. มุญจิจุกัมมตาญาณ			
๑๐. ปฏิสังขยาญาณ			
๑๑. สังขารุเปกขาญาณ		ญาณทัสสนวิสุทธิ	
๑๒. อนุโลมญาณ			
๑๓. โคตรภูญาณ		อัปนาสมาธิ	
๑๔. มัคคญาณ			
๑๕. ผลญาณ			
๑๖. ปัจจเวกขณญาณ			

^{๘๗} สมมติทิตฺวา ยถา เจ วิปสฺสตีติ อปฺปนุปฺจารขณิกสมาธิํ อณฺฺตเรณ สมฺมาธินา ปจฺมํ จิตฺตสมาธาํ กตฺวา ปจฺฉา ยถา วิปสฺสตี จ. แปลว่า หลายนบทว่า สมมติทิตฺวา ยถา เจ วิปสฺสตี ความว่า พระโยคาวจร ทำความตั้งจิตมั่นก่อน ด้วยสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอัปนาสมาธิ อุปัชฌายสมาธิ และขณิกสมาธิ แล้วเห็นแจ้งในภายหลัง ฉันทฺ (ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๖๒/๒๙๙).

๖.๔.๑ สีสวิสุทธิ

การเจริญภาวนาย่อมสำเร็จแก่ผู้มีศีลบริสุทธิ์เท่านั้น หากผู้ปฏิบัติเป็นพระภิกษุ ควรบำเพ็ญ อภิสมาจาริกศีลให้บริบูรณ์ดีเสียก่อน เช่น กวาดลานพระเจดีย์ ลานต้นโพธิ์ อุปัฏฐากพระอุปัชฌาย์ เป็นต้น ถ้ามีผู้กล่าวว่าอภิสมาจาริกวัตรไม่จำเป็นต้องรักษาก็ได้ ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะเมื่อ อภิสมาจาริกวัตรบริบูรณ์ ศีลก็จะบริบูรณ์ เมื่อศีลบริบูรณ์ สมาธิก็ถึงความเป็นอัปปนาได้ สมจริงดัง พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “การที่ภิกษุนั้นไม่บำเพ็ญ อภิสมาจาริกวัตรให้บริบูรณ์ แล้ว จักบำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้”^{๘๘} เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้ปฏิบัติควร บำเพ็ญวัตรต่างๆ ให้บริบูรณ์ด้วยดีเสียก่อน ต่อจากนั้นก็ชำระศีลให้หมดจด^{๘๙} คุุหส์ถ์ทั้งหลายพึงตั้ง ตนอยู่ในศีล ๕ หรืออาชีวัฏฐมกศีล อุบาสกและอุบาสิกาตั้งอยู่ในศีล ๘ สามเณรตั้งอยู่ในศีล ๑๐ ภิกษุ ตั้งอยู่ในปาฏิโมกขสังวรศีล ๒๒๗^{๙๐}

ศีลเป็นเบื้องต้นแห่งพระศาสนา^{๙๑} ดังนั้นพระโยคาวจร^{๙๒} คือผู้ประกอบความเพียร จึงต้อง ทำสีลวิสุทธิมีปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้น ให้บริสุทธิ์ด้วยดีเสียก่อนเป็นเบื้องต้น^{๙๓}

๖.๔.๒ จิตตวิสุทธิ

สมาธิ คือภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิต หมายถึงการดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์ หนึ่งเดียว^{๙๔} ในพระอภิธรรมปิฎกได้ให้ความหมายของคำว่าสมาธิไว้ว่า “ยา ตสมมี สมเย จิตตสสุ ฐิติ สณฐิติ อวณฐิติ อวิสาโร อวิกฺโขโป อวิสาหฺมานสตา สมโถ สมานินฺทริยํ สมาธิพลํ สม มาสมาธิ อยํ ตสมมี สมเย สมมาสมาธิ โหติ.”

การตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ ความตั้งใจชอบ นี้ชื่อว่า สัมมาสมาธิ มีในสมัยนั้น^{๙๕} ความที่กุศลจิตมีอารมณ์เดียว (กุศลจิตเตกคคตา) ชื่อว่าสมาธิ ๆ มีความหมายว่าตั้งมั่น (สมาธาน) คือการตั้งจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์เดียวโดยชอบด้วยดีไม่ฟุ้งซ่าน^{๙๖}

^{๘๘} อง.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๒๑/๑๕

^{๘๙} วิมหา.อ.(บาลี) ๑/๑๖๕/๔๕๓, อง. ปญจก. (บาลี)๒๒/๑๕-๑๖., ดุคคำอธิบายในหนังสือ : **วิปัสสนานัย เล่ม ๑** ,สมเด็จพระพุทธชินวงศ์(สมศักดิ์ อุปสโม, ป.ธ. ๙, Ph.D) ตรวจชำระ, พระคันธสารากวีวงศ์ เรียบเรียง, : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘. หน้า ๓.

^{๙๐} พระสัทธัมมโชติกะ ัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ สมถ-กรรมฐานที่ปณี** ,พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ.,หน้า ๔๑.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๖๙/๑๒๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๙/๒๑๒, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๕/๕, ที. ม. (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๕/๕.

^{๙๒} โยค วิริย อวจรติ กโรตฺติ โยคาวโร. แปลว่า ที่ชื่อว่าโยคาวจร เพราะอรรถว่า ย่อมประพฤติ คือทำ โยคะ คือความเพียร (ดูรายละเอียดใน ปจฺมทุตฺยปริจเฉทตฺถโยชนา อายสมตฺตาอาภากรณ มหาธาตุวิหารวาสิณา, **อภิธรรมมุตถวิภาวินียา ปญจิกานาม อตถโยชนา (ปจโม ภาโค)**, ข้อ ๓๗๖ หน้า ๕๑๗.

^{๙๓} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๙/๓๗-๔๗, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒/๒๕๐.

^{๙๔} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๑๐๕, ขุ.ปฎิ.อ.(บาลี)๑/๑๙.

^{๙๕} อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๓๙/๓๐.

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๓/๑๙, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๘/๙๐.

เป็นท่ามกลางแห่งพระศาสนา^{๙๗} สมาบัติ ๘ พร้อมทั้งอุปัชฌาย ชื่อว่า “จิตตวิสุทธิ”^{๙๘} ขณิกสมาธิก็จัดเป็น จิตตวิสุทธิ^{๙๙}

จิตตวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของจิตที่แนบอยู่กับการกำหนดรูป-นาม โดยไม่ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์อื่น จนพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิตจนเกิดสมาธิ^{๑๐๐}

สมาธิมี ๓ ประเภท คือ

- ๑) อุปจารสมาธิ ความที่จิตตั้งมั่นในอารมณ์บัญญัติ แต่ไม่ถึงระดับที่เป็นฌาน
- ๒) อัปนาสมาธิ ความที่จิตตั้งมั่นแน่วแน่ในอารมณ์บัญญัติ ถึงระดับที่เป็นฌาน
- ๓) ขณิกสมาธิ ความที่จิตมีสติระลึกอารมณ์ปรมาัตถ์(รูป - นาม, ชั้น ๕) ทีละขณะๆ ตั้งมั่นต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลาที่จิตรับรู้อารมณ์

สมาธิ ๒ ประการแรก คือ อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ กล่าวไว้ตามสมถยานิก ส่วนขณิกสมาธิกล่าวไว้ตามวิปัสสนายานิก^{๑๐๑}

๖.๔.๓ ทิฐิวินิสุทธิติ

การเห็นนามรูปตามความเป็นจริง ชื่อว่า “ทิฐิวินิสุทธิติ”^{๑๐๒} จัดเป็น “นามรูปปริจเฉทญาณ” หรือ “นามรูปปริคคหญาณ” เมื่อจะทำทิฐิวินิสุทธิติให้ถึงพร้อม พึงทราบดังนี้

๑) วิปัสสนาวิธีสำหรับสมถยานิก

ผู้ที่เป็นสมถยานิก คือ ผู้มียานคือสมถะ^{๑๐๓} ใช้อุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ^{๑๐๔}

ออกจากรูปาวจรฌานและอรูปรวจรฌานอย่างใดอย่างหนึ่ง ยกเว้นแนวสัญญาณาสนัญญาตนะ^{๑๐๕} แล้วพึงกำหนดองค์ฌานมีวิตกเป็นต้น และธรรมที่สัมปยุตกับองค์ฌาน กำหนดลงไปว่าทั้งหมดนั้น “เป็นนาม” เพราะเป็นสิ่งที่นุ่มไปได้และโน้มมุ่งหน้าไปสู่อารมณ์ สรรวจดูนามว่าอาศัยอะไรก็ จะพบหทัยรูป จากนั้นก็กำหนดรูปคือภูตรูปอันเป็นที่อาศัยแห่งหทัยรูป และอุปทหายรูปที่เหลือ

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๕/๕.

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒/๒๕๐.

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน พระคัมภีร์สาราถวิงศ์, โพธิปักขิยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๗.

^{๑๐๐} วิกาวินิ.ฐีกา (บาลี) หน้าที่ ๒๖๘.(มหามกุฏา)

^{๑๐๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๕๙.

^{๑๐๒} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒/๒๕๐.

^{๑๐๓} ยาทิ ปชชติ เอเตนาติ ยานํ, สมโถว ยานํ สมถยานํ, ตํ เอตสส อตถิติ สมถยานิโก. แปลว่า ที่ชื่อว่ายาน เพราะว่า เป็นเครื่องไป คือดำเนินไป, ยาน คือสมถะ ชื่อว่าสมถยาน, ที่ชื่อว่าสมถยานิก เพราะว่า มียานคือสมถะ (ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.ฐีกา. (บาลี) ๒/๖๖๓/๓๘๖).

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๗๒/๑๕๗

^{๑๐๕} ฐเปตวา เนวสณญานาสณญายตนนติ อิทํ ภวคคธมมานํ อาทิกมมิกสส ทุปปริคคหตาย วุตตํ. คำว่า ฐเปตวา เนวสณญานาสณญายตนนติ นี้ ท่านกล่าวไว้ว่าภวคคธมมทั้งหลาย (ธรรมที่มีอารมณ์ขั้นสูง) สำหรับอาทิกมมิกะ (ผู้เริ่มต้นปฏิบัติ) กำหนดได้ยาก (ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.ฐีกา. (บาลี) ๒/๖๖๓/๓๘๖).

กำหนดลงไปว่าทั้งหมดนั้น “เป็นรูป” เพราะว่าเป็นสิ่งที่ต้องสลายไป แล้วกำหนดนามรูปรวมกันว่า “สิ่งที่มีลักษณะนุ่มไปได้” “เป็นนาม” สิ่งที่มีลักษณะสลายไป “เป็นรูป”^{๑๐๖}

๒) วิปัสสนาวิธีสำหรับวิปัสสนายานิก

ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ โดยไม่อาศัยสมณะ^{๑๐๗} ก็พึงกำหนดนามรูปโดยกำหนดธาตุ ๔ เป็นต้น หรือวิปัสสนาภูมิ ๖ ใช้ขณิกสมาธิ ซึ่งเป็นความสงบของจิตก่อนเข้าถึงอุปปจารสมาธิในขณะเริ่มเจริญสมถภาวนา เจริญวิปัสสนาเมื่อมีกำลังแก่กล้าก็ยังคงให้สงบได้เช่นเดียวกับอัปปนาสมาธิ อบรมให้เกิดวิปัสสนาขณิกสมาธิซึ่งกำจัดนิวรณ์ได้เช่นเดียวกับอุปปจารสมาธิเมื่อแก่กล้าแล้วก็จะเกิดวิปัสสนาปัญญา^{๑๐๘} ดังข้อความว่า “แม้อารมณ์จะเปลี่ยนแปลงไป แต่ขณิกสมาธิในวิปัสสนายังคงตั้งมั่นรู้รูปนามที่เป็นปัจจุบันแต่ละขณะอยู่ตลอดเปิดโอกาสให้ปัญญาหรือญาณทำหน้าที่พิจารณาได้อย่างเต็มที่”^{๑๐๙} เมื่อกำหนดนามรูปโดยนัยต่างๆ เห็นนามรูปตามความเป็นจริง ครอบงำสัตว์สัญญา ตั้งอยู่ในอสังขโมหภูมิ ชื่อว่า “ทิวฐิวิสุทธิ”^{๑๑๐}

ญาณที่ปรากฏ คือ รูปนามปริจเฉทญาณ ปัญญาที่กำหนดเห็นรูป เห็นนาม ว่าเป็นคนละสิ่งละส่วนไม่ระคนกัน

๖.๔.๔ กังขาวิตรณวิสุทธิ

เมื่อจะยังกังขาวิตรณวิสุทธิให้ถึงพร้อม พึงหาเหตุปัจจัยของนามรูปนั้น ญาณอันข้ามความสงสัยในอัทธา ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคตก็เกิดขึ้นด้วยการกำหนดปัจจัยของนามรูป ชื่อว่า “กังขาวิตรณวิสุทธิ” ญาณแก่กล้าขึ้นโดยลำดับ ความสงสัย ๑๖ ประการ^{๑๑๑} ความสงสัย ๘ ประการ^{๑๑๒} ทิวฐิวิสุทธิ ๖๒^{๑๑๓} ก็ระงับไป คำว่า “ธรรมฐิติญาณ” “ยถาภูตญาณ” “สัมมาทัสสนะ” มีความหมายเหมือนกับคำว่า “กังขาวิตรณวิสุทธิ” ผู้ประกอบด้วยญาณนี้ย่อมได้ความอุ่มใจ ได้ที่พึงมีคติแน่นอน ชื่อว่า “จูฬโสดาบัน”

ญาณที่ปรากฏคือ ปัจจยปริคคหญาณ ปัญญาที่กำหนดจนรู้ถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดรูป เกิดนาม^{๑๑๔}

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๖๓/๒๕๐.

^{๑๐๗} วิปัสสนายานิกสส ปน สมถิ อนิสสาชาติ อาห สุตวิปัสสนายานิกโกติ, สมถภาวนาย อมิลสิตวิปัสสนายานาวาติ อตโถ. (ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. ฎีกา (บาลี) ๒/๖๖๓/๓๘๖).

^{๑๐๘} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, พระพรหมโมลี ศาสตราจารย์พิเศษ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธธราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๙-๑๓๑.

^{๑๐๙} อ่างใน พระมหาปฐมวิทย์ กิตติปาโล (แซกรัมย์), “บทบาทของสมาธิในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสายรูปนาม”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะอักษรศาสตร์:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔๑.

^{๑๑๐} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๖๖๔-๖๗๗/๒๕๑-๒๖๒.

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๖๘๐/๒๖๔.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๐๘/๒๔๒, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๘/๒๖๑.

^{๑๑๓} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (บาลี) ๙/๒๘-๑๔๖/๑๑-๔๖, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘-๑๔๖/๑๒-๔๖.

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๖๗๘-๖๙๑/๒๖๓-๒๗๑.

๖.๔.๕ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

ญาณที่รู้ธรรมที่เป็นทางและมีใช้ทาง ชื่อว่า “มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ” พระโยคาวจร เมื่อจะทำมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิให้ถึงพร้อม พึงทำความเพียรในการเจริญวิปัสสนาดำเนินตามนัยพระบาลีคือ การพิจารณาเป็นกลาป ได้แก่ การพิจารณาธรรมที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันเป็นต้นรวมกัน^{๑๑๕} เห็นเป็นไตรลักษณ์ สำหรับผู้เริ่มเจริญวิปัสสนาเมื่อวิปัสสนูปกิเลสมีโอกาสเป็นต้นเกิดขึ้นมัคคามัคคญาณจึงมี การพิจารณาเป็นกลาปเป็นเบื้องต้นวิปัสสนา ท่านจึงแสดงมัคคามัคคญาณไว้ในลำดับกัฏฐาวิตรณญาณ เมื่อตรณปริญาเป็นไปอยู่ มัคคามัคคญาณจึงเกิดขึ้น ตรณปริญาอยู่ในลำดับแห่งญาติปริญา^{๑๑๖}

ปัญญาในการกำหนดนามธรรมและรูปธรรมที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันรวมกัน ชื่อว่า “สัมมสนญาณ” เช่น ปัญญาในการกำหนดว่า รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยงเพราะมีสภาวะสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์เพราะมีสภาวะเป็นภัย ชื่อว่าเป็นอนัตตาเพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ^{๑๑๗} ที่เหลือก็คล้ายกันนี้ และปัญญาในการกำหนดรูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันว่า ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา ชื่อว่า “สัมมสนญาณ” ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะที่เหลือก็คล้ายกันนี้^{๑๑๘} ดังนั้น ปัญญาที่กำหนดธรรมที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันเป็นต้นรวมกันให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ เป็นต้น ชื่อว่า “สัมมสนญาณ” ย่อมเกิดขึ้น^{๑๑๙}

พระโยคาวจรละนิจจสัญญาเป็นต้นได้ซึ่งเป็นธรรมฝ่ายตรงข้ามกับวิปัสสนามือนิจจานุปัสสนา เป็นต้นถึงฝั่งแห่งสัมมสนญาณ เริ่มทำความเพียรเพื่อบรรลุอุท্থัพพยานุปัสสนาญาณ^{๑๒๐} (ญาณที่เห็นความเกิดและความดับ) เมื่ออุท্থัพพยานุปัสสนาญาณที่เป็นวิปัสสนาญาณอย่างอ่อน (ตรุณวิปัสสนาญาณ) เหนือตลอดลักษณะ ๕๐ ถ้วน^{๑๒๑} เห็นสิ่งที่มีความเสื่อมเป็นธรรมดานั่นเองเกิดขึ้นและมันเกิดขึ้นแล้วก็เข้าถึงความเสื่อมเป็นต้น ก็ได้ชื่อว่า “อารัททวิปัสสก” คือ ผู้เริ่มเห็นแจ้ง^{๑๒๒}

จากนั้นวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ มีโอกาสเป็นต้น^{๑๒๓} ย่อมจะเกิดขึ้น พระโยคาวจรผู้ฉลาดเป็นบัณฑิต คงแก่เรียน ถึงพร้อมด้วยความรู้ (พุทธิ) กำหนดพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า “โอกาสนี้ไม่เที่ยง ถูกปรุงแต่งอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นเสื่อมคลายดับไปเป็นธรรมดา” เป็นต้น ย่อมจะเข้าใจ

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.ฎีกา. (บาลี) ๒/๖๙๒/๔๒๖-๔๒๗.

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๖๙๓/๒๗๒-๒๗๓.

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓-๖/๗-๑๐, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓-๖/๙-๑๓.

^{๑๑๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๔๘/๕๔-๕๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๔-๗๕, วิสุทธิ (บาลี) ๒/๖๙๔/๒๗๓.

^{๑๑๙} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๖๙๔-๗๒๒/๒๗๓-๓๐๐.

^{๑๒๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๖/๑, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๒, วิสุทธิ (บาลี) ๒/๗๒๓/๓๐๐.

^{๑๒๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๐/๕๖-๕๘, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๐/๗๗-๘๒.

^{๑๒๒} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๗๒๓-๗๓๑/๓๐๐-๓๐๔.

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๗๓๒-๗๓๔/๓๐๔-๓๐๙.

โอกาสได้ว่า ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา^{๑๒๔} วิปัสสนูปกิเลสที่เหลือก็ขณะนี้ ก็จะไม่
หวั่นไหวสะดุ้งสะเทือนฟุ้งซ่าน ฟังละอุปกิเลส ๓๐ ประการ^{๑๒๕} ที่แบ่งตามอำนาจทิวฐิติ มานะ ตัณหา
อย่างละ ๑๐ จึงได้ ๓๐ กำหนดได้ว่าโอกาสเป็นต้นนี้มีใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาญาณอันพ้นจากอุปกิเลส
ดำเนินไปตามวิถีของวิปัสสนาเป็นทาง ญาณที่รู้ทางและมีใช่ทางนี้ ชื่อว่า “มัคคามัคคญาณทัสสนวิ
สุทธิ”

พระโยคาวจรย่อมกำหนดสังขะ ๓ ได้ด้วยญาณอันเป็นโลกียะ คือ กำหนดนามรูปในทิวฐิติวิ
สุทธิเป็นการกำหนดทุกขสังขะ กำหนดปัจจัยของนามรูปในกัซขาวิตรณวิสุทธิเป็นการกำหนดสมุทัยสัง
การเลือกเอาแต่ทางที่ถูกในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นการกำหนดมรรคสังขะ^{๑๒๖}

ญาณที่ปรากฏ คือ สัมมสนญาณ ปัญญาที่กำหนดจนรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของ
รูป-นาม แต่ที่รู้ว่ารูป-นามดับไปก็เพราะเห็นรูป-นามใหม่เกิดสืบต่อแทนขึ้นมาแล้ว เห็นอย่างนี้เรียกว่า
สันตติยังไม่ขาด และยังอาศัยจินตามยปัญญาอยู่

๖.๔.๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

วิปัสสนาที่ถึงที่สุดด้วยญาณ ๘ มีอุท্থัพพยานุปีสสนาญาณ (พลววิปัสสนา) อันพ้นจาก
อุปกิเลสเป็นวิปัสสนาที่ดำเนินไปตามวิถีเป็นต้นและสังขานุโลมิกญาณ (อนุโลมญาณ) รวมเป็น ๙
ชื่อว่า “ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ”^{๑๒๗}

๑) ความเกิดขึ้นแห่งอุท্থัพพยานุปีสสนาญาณ (พลววิปัสสนาญาณ)

อุท্থัพพยานุปีสสนาญาณ ในครั้งแรกนั้นเป็นตรณวิปัสสนาเศร้าหมองไปด้วยอุปกิเลส ๑๐
กำหนดไตรลักษณ์ได้ไม่ชัดตามสภาพที่เป็นจริง เมื่อพ้นจากอุปกิเลสแล้วจึงทำได้ ดังนั้น จึงควรทำ
ความเพียรในอุท্থัพพยานุปีสสนาญาณนี้ซ้ำอีก เพื่อกำหนดไตรลักษณ์ให้ชัดยิ่ง ๆ ขึ้น^{๑๒๘}

อนิจจลักษณะไม่ปรากฏเพราะถูกสันตติปิดบังไว้ เหตุที่ไม่มนสิการถึงความเกิดขึ้นและความ
เสื่อมไป เมื่อเพิกสันตติกำหนดความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป อนิจจลักษณะก็ปรากฏตามสภาพที่
เป็นจริง

ทุกขลักษณะไม่ปรากฏเพราะถูกอริยาบถปิดบังไว้ เหตุที่ไม่มนสิการถึงความถูกบีบคั้นอยู่
เนื่อง ๆ เมื่อเพิกอริยาบถมนสิการถึงความถูกบีบคั้นอยู่เนื่อง ๆ ทุกขลักษณะก็ปรากฏตามสภาพที่
เป็นจริง

อนัตตลักษณะไม่ปรากฏเพราะถูกกลุ่มก้อน (ขณ) ปิดบังไว้ เหตุที่ไม่มนสิการถึงการแยกธาตุ
ต่างๆ ออกจากกัน เมื่อแยกธาตุต่างๆ ออกจากกันแยกกลุ่มก้อนได้ อนัตตลักษณะจึงปรากฏตามสภาพ
ที่เป็นจริง^{๑๒๙}

^{๑๒๔} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๑/๑๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๒๘-๒๙, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๑/๒๐๓,
ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๑/๒๕๗, วิสุทธิ (บาลี) ๒/๗๓๖/๓๑๐.

^{๑๒๕} คุรยละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๗๓๕/๓๐๙.

^{๑๒๖} คุรยละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๗๓๖/๓๑๐-๓๑๑.

^{๑๒๗} คุรยละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๗๓๗/๓๑๒.

^{๑๒๘} คุรยละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๗๓๘/๓๑๒.

^{๑๒๙} คุรยละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๗๓๙/๓๑๒-๓๑๓.

ชั้น ๕ ไม่เที่ยง เพราะว่ามีความเกิดขึ้นเสื่อมไปและเปลี่ยนแปลงไป หรือมีแล้วก็ไม่มี ส่วนความเกิดขึ้นเสื่อมไปเปลี่ยนแปลงไปหรือความผันแปรไปแห่งอาการว่ามีแล้วก็ไม่มีเป็น “ลักษณะของความไม่เที่ยง”

ชั้น ๕ เป็นทุกข์ เพราะว่ามีสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เหตุที่ถูกบีบคั้นอยู่เนืองๆ อาการที่ถูกบีบคั้นอยู่เนืองๆ เป็น “ลักษณะของความทุกข์”

ชั้น ๕ เป็นอนัตตา เพราะว่ามีสิ่งที่เป็นทุกข์เป็นอนัตตาเหตุที่ไม่เป็นไปในอำนาจของใคร ๆ อาการที่ไม่เป็นไปในอำนาจของใคร ๆ เป็น “ลักษณะของอนัตตา”^{๑๓๐}

ดังนั้น กล่าวโดยสรุปแล้ว ชั้น ๕ เป็นทุกข์ ดังความว่า “ความทุกข์ทั้งหมด สรุปรวมอยู่ที่ยึดมั่นชั้นทั้ง ๕ ชั้นใดชั้นหนึ่งเป็นตัวตน-เป็นของตน”^{๑๓๑} สมเด็จพระดำรัสว่า “สงขิตเตน ปณจฺปา-ทานกฺขนธา ทุกฺขา. โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์.”^{๑๓๒}

เมื่อกำหนดไตรลักษณ์ของชั้น ๕ ตามสภาพที่เป็นจริง อุทัยพยานุปัสสนาญาณที่ผ่องแผ้วพ้นจากอุปกิเลสเป็นวิปัสสนาอันดำเนินไปตามวิถี พิจารณารูปธรรมนามธรรมทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแล้วๆ เล่าๆ ญาณย่อมจะเป็นไปคมกล้า สังขารทั้งหลายก็จะปรากฏเกิดดับเร็ว ญาณย่อมจะไม่ถือเอาความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ความเป็นไป หรือนิमित สติก็จะตั้งมั่นอยู่แต่ในความสิ้น ความเสื่อม ความแตกดับเท่านั้น เมื่อเห็นสิ่งที่เป็นสังขารเกิดขึ้นเป็นไปดับไปแล้วอย่างนี้ ในกาลที่ปล่อยความเกิดขึ้นเห็นความดับเด่นชัด วิปัสสนาญาณ ชื่อว่า “ภังคานุปัสสนาญาณ” ย่อมเกิดขึ้น^{๑๓๓}

๒) ความเกิดขึ้นแห่งภยตูปัญฐานญาณ

พระโยคาวจร เจริญทำให้มากอยู่ซึ่งภังคานุปัสสนาอันมีความสิ้น ความเสื่อม ความแตก ความดับแห่งสังขารทั้งปวงเป็นอารมณ์ สังขารทั้งหลายอันปรากฏอยู่ในภพ ๓^{๑๓๔} กำเนิด ๔^{๑๓๕} คติ ๕^{๑๓๖} วิญญานฐิติ ๗^{๑๓๗} สัตตาวาส ๙^{๑๓๘} ย่อมปรากฏเป็นสิ่งที่น่ากลัว ดุจสีหะ เสือโคร่งเป็นต้น เมื่อเห็นว่า “สังขารทั้งหลายที่เป็นอดีตก็ดับไปแล้ว ที่เป็นปัจจุบันก็กำลังดับ ที่จะเกิดในอนาคตก็จักดับ” ญาณชื่อว่า “ภยตูปัญฐานญาณ” ย่อมจะเกิดขึ้น^{๑๓๙}

เมื่อทำในใจโดยความไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันย่อมปรากฏโดยเป็นของน่ากลัว ก็ผู้ทำในใจโดยความไม่เที่ยงอยู่ย่อมเห็นแต่ภยตูปัญฐานญาณ

^{๑๓๐} ฎรายละเอียดยดใน ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๕/๑๙, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๕๐/๓๑๓.

^{๑๓๑} อ้างใน พุทฺธทาสกิกฺขุ, อานาปานสติ ฉบับสมบูรณฺ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ตลิตตาพับลิเคชัน จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔๓.

^{๑๓๒} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๙๐/๑๑๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐/๑๖๓.

^{๑๓๓} ฎรายละเอียดยดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๑-๕๒/๕๙, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑-๕๒/๘๒, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๕๑/๓๑๓-๓๑๔.

^{๑๓๔} ฎรายละเอียดยดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๖๔/๕๒-๕๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๔/๙๕-๙๖.

^{๑๓๕} ฎรายละเอียดยดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕๒/๑๑๓, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒.

^{๑๓๖} ฎรายละเอียดยดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕๓/๑๑๓-๑๑๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๒-๑๕๓.

^{๑๓๗} ฎรายละเอียดยดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๒๗/๖๑-๖๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๒-๗๓.

^{๑๓๘} ฎรายละเอียดยดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๙/๒๗๒-๒๗๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๐-๔๒๑,

^{๑๓๙} ฎรายละเอียดยดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๕๐/๓๑๙.

ทั้งหลาย เหตุที่เห็นแต่ความแตกดับสังขารจึงปรากฏโดยเป็นของน่ากลัว

เมื่อทำในใจโดยความเป็นทุกข์ ความเป็นไปในรูปภพและอรูปรภพย่อมปรากฏโดยเป็นของน่ากลัว ก็ผู้ทำในใจโดยความเป็นทุกข์ย่อมเห็นภาวะคือความถูกบีบคั้นอยู่เนื่อง ๆ เท่านั้นแห่งความเป็นไปที่สมมุติกันว่าเป็นสุข เพราะเห็นแต่ความถูกบีบคั้นนั้นความเป็นไปในรูปภพและอรูปรภพจึงปรากฏโดยเป็นของน่ากลัว

เมื่อทำในใจโดยความเป็นอนัตตา ย่อมเห็นสังขารทั้งหลายและความเป็นไปในรูปภพและอรูปรภพทั้ง ๒ นั้น เป็นสิ่งว่างเปล่า ว่าง ไม่มีเจ้าของ ไม่มีหัวหน้า เหมือนบ้านร้าง และสิ่งลวงตามีพยับแดดเป็นต้นจึงปรากฏโดยเป็นของน่ากลัว^{๑๔๐}

๓) ความเกิดขึ้นแห่งอาทินวานุปัสสนาญาณ

พระโยคาวจร เจริญทำให้มากอยู่ซึ่งภยตูปัญฐานญาณนั้น ที่ต้านทาน (ตณฺหิ) ที่กำบัง (เลณฺหิ) ที่ไป (คติ) ที่พึ่งอาศัย (ปฏิสสรณฺหิ) ก็ไม่ปรากฏ ความปรารถนา ความยึดถือเอาในสังขารหนึ่งในสังขารทั้งหลายที่เป็นไปอยู่ในภพ กำเนิด คติ ฐิติ และนิवासทั้งปวงก็ไม่มี ภพ ๓ ปรากฏตั้งหลุมถ่านเพลิง มหาภูต ๔ ปรากฏตั้งเหล่าอสรพิษร้าย ชั้น ๕ ปรากฏตั้งเพชฌฆาตผู้เงี้ยวดาบ อายตนะภายใน ๖ ปรากฏตั้งหมู่บ้านร้าง อายตนะภายนอก ๖ ปรากฏตั้งพวกโจรปล้นหมู่บ้าน วิญญูญาณ ฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๘ ปรากฏตั้งถูกไฟ ๑๑ กอง^{๑๔๑} ไหม้ลุกโชติช่วงอยู่ สังขารทั้งปวงปรากฏราวกะเป็นหัวผี ราวกะเป็นโรคเป็นต้น ครั้นสังขารทั้งปวงปรากฏเป็นของน่ากลัวด้วยอำนาจกังคานุปัสสนาแล้ว ก็ย่อมเห็นแต่โทษปราศจากสิ่งที่น่ายินดี ญาณชื่อว่า “อาทินวญาณ” ย่อมเกิดขึ้น^{๑๔๒}

๔) ความเกิดขึ้นแห่งนิพพิทานุปัสสนาญาณ

พระโยคาวจร ครั้นเห็นสังขารทั้งปวงเป็นโทษอยู่อย่างนั้น ย่อมเบื่อหน่าย เอือมระอา ไม่ยินดีอย่างยิ่งในสังขารอันแตกไปอยู่ ในภพ กำเนิด คติ วิญญูญาณ ฐิติ และสัตตาวาสทั้งปวง ย่อมยินดีแต่ในอนุปัสสนา ๓^{๑๔๓} อนุปัสสนา ๗ เท่านั้น^{๑๔๔}

ภยตูปัญฐานญาณนี้มี ๓ ชื่อ คือ ชื่อว่า “ภยตูปัญฐานญาณ” เพราะเห็นสังขารทั้งปวงเป็นของน่ากลัว ชื่อว่า “อาทินวานุปัสสนาญาณ” เพราะทำให้เห็นโทษในสังขารทั้งหลาย ชื่อว่า “นิพพิทานุปัสสนาญาณ” เพราะเกิดความเบื่อหน่ายในสังขาร^{๑๔๕}

^{๑๔๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๒๗/๒๘๐, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๓, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๕๑/๓๒๐-๓๒๑.

^{๑๔๑} ไฟ ๑๑ กอง คือ ๑. ราคะ ๒. โทสะ ๓. โมหะ ๔. ขาติ ๕. ขรา ๖. มรณะ ๗. โสกะ ๘. ปริเทวะ ๙. ทุกข์ ๑๐. โทมนัส ๑๑. อุปายาส (ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๘/๑๗-๑๘).

^{๑๔๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๓/๖๐, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๕๒/๓๒๑-๓๒๓.

^{๑๔๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๒/๕๙-๖๐, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๒/๘๒-๘๓, ขุ.ป. (บาลี) ๑/๕๒/๒๘๐.

^{๑๔๔} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๕๔/๓๒๕.

^{๑๔๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๒๗/๒๘๑, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๒๘๑, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๕๕/๓๒๖.

๕) ความเกิดขึ้นแห่งมฤตยูจิตุกัมยตาญาณ

เมื่อเบื้องหน้าระอาอยู่ไม่ยินดียิ่งด้วยนิพพิทาญาณนี้ จิตย่อมไม่ติด ไม่ข้อง ไม่ผูกพันอยู่ในสังขารทั้งหลายอันแตกไปอยู่ในภพ กำเนิด คติ วิญญาณฐิติ สัตตาวาสทั้งปวง ใครจะเปลื้องไปออกไปจากสังขารทั้งปวง เหมือนปลาที่ติดตาข่าย กบอยู่ในปากงูเป็นต้น ญาณ ชื่อว่า “มฤตยูจิตุกัมยตาญาณ” ย่อมเกิดขึ้น^{๑๔๖}

๖) ความเกิดขึ้นแห่งปฏิสังขานุปัสสนาญาณ

พระโยคาวจร ผู้ใคร่จะเปลื้องสังขารอันแตกอยู่ทั่วไปในภพ กำเนิด คติ ฐิติ และนิवासทั้งปวง จึงกำหนดสังขารเหล่านั้นนั่นแหละอีก ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ย่อมเห็นสังขารทั้งปวงว่า “ไม่เที่ยง” โดยเหตุว่าไม่เป็นสิ่งมีอยู่ตลอดไปเป็นต้น ย่อมเห็นว่า “เป็นทุกข์” โดยเหตุว่าถูกบีบคั้นอยู่เนื่องนิตย์เป็นต้น ย่อมเห็นว่า “เป็นของไม่งาม” โดยเหตุว่า เป็นสิ่งไม่งามเป็นต้น ย่อมเห็นว่า “เป็นอนัตตา” โดยเหตุว่าโดยเป็นฝ่ายอื่นเป็นต้น เมื่อมนสิการโดยอาการไม่เที่ยง ญาณพิจารณาว่าสังขารทั้งหลายก็จะเกิดขึ้น เมื่อมนสิการโดยอาการเป็นทุกข์ ญาณพิจารณาว่าความเป็นไปในรูปภพและอรูปรภพก็ย่อมเกิดขึ้น เมื่อมนสิการโดยอาการเป็นอนัตตา ญาณพิจารณาว่าสังขารทั้งหลายและความเป็นไปในรูปภพและอรูปรภพทั้ง ๒ นั้นก็จะเกิดขึ้น ญาณ ชื่อว่า “ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ” ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้^{๑๔๗}

๗) ความเกิดขึ้นแห่งสังขารุเบกขาญาณ

พระโยคาวจร ครั้นกำหนดสังขารทั้งปวงเป็นของว่างเปล่าด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณ จึงกำหนดสุญญตาเป็น ๒ เจื่อนอีกว่า “ชั้น ๕ ว่างจากตัวตนหรือสิ่งที่มีเนื่องด้วยตัวตน” กำหนดสุญญตา ๔ เจื่อนอีกว่า “เราไม่มีในที่ไหนๆ” เป็นต้น กำหนดสุญญตาโดยอาการ ๖ อีกว่า “จักขุว่างจากอตตะ” เป็นต้น^{๑๔๘} จนถึงขรามรณะกัณยนี้^{๑๔๙} ครั้นเห็นโดยความเป็นของว่างเปล่าอย่างนี้แล้ว กำหนดสังขารยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ย่อมละทิ้งความกลัวความยินดีเสียได้ เป็นผู้วางเฉยในสังขารทั้งหลาย ไม่ถือเอาว่า “เป็นเรา เป็นของเรา” จิตย่อมถอยหดกลับไม่ยินดีในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๘ วางเฉยในสังขารทั้งหลาย หรือความที่สังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่น่าเกลียดย่อมปรากฏชัด ญาณ ชื่อว่า “สังขารุเบกขาญาณ” ย่อมเกิดขึ้น^{๑๕๐}

สังขารุเบกขาญาณเหมือนกาบอกทิด ถ้าเห็นพระนิพพานคือมีจิตน้อมไปในพระนิพพานย่อมละสังขารทั้งปวงแล่นไปสู่พระนิพพานทีเดียว หากว่าไม่เห็นก็ย่อมมีแต่สังขารเป็นอารมณ์เป็นไปแล้ว ๆ เล่า ๆ อยู่นั่นเอง สังขารุเบกขาญาณนี้กำหนดสังขารทั้งหลายโดยประการต่างๆ จนละความกลัวความยินดีได้แล้ว ก็วางตัวเป็นกลางตั้งอยู่ด้วยอำนาจอนุปัสสนา ๓ ถึงความเป็นทางแห่งวิโมกข์ ๓ อย่าง ย่อมจำแนกพระอริยบุคคล ๗ ประเภท^{๑๕๑} ดังนี้

^{๑๔๖} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๕๖/๓๒๖-๓๒๗.

^{๑๔๗} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๕๗-๗๕๙/๓๒๗-๓๒๙.

^{๑๔๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๖๐-๗๖๒/๓๒๙-๓๓๑.

^{๑๔๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๘๘/๑๙๒, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๘/๓๑๕.

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๖๖/๓๓๒-๓๓๓.

^{๑๕๑} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๖๗/๓๓๓-๓๓๔.

๗.๑) วิโมกข์มุข ๓

สังขารุเบกขาญาณถึงความเป็นวนิโมกข์มุข ๓ ด้วยอำนาจของอินทรีย์ทั้ง ๓ ได้แก่ สัทธินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ คือ เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยงมากด้วยอริโมกข์ (สัทธินทรีย์เป็นใหญ่) ย่อมได้อานิวัตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์มากด้วยปัสสัทธิ (สมานินทรีย์เป็นใหญ่) ย่อมได้อัปณิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตามากด้วยเวท(ปัญญาอินทรีย์เป็นใหญ่) ย่อมได้สุญญตวิโมกข์

อริยมรรค ทำพระนิพพานโดยอาการหานิวัตมิได้ให้เป็นอารมณ์ จึงชื่อว่า “อนิวัตวิโมกข์” ทำพระนิพพานโดยอาการหาปณิหิตคือตัณหาได้ให้เป็นอารมณ์ จึงชื่อว่า “อัปณิหิตวิโมกข์” ทำพระนิพพานโดยอาการว่างจากตัณหาให้เป็นอารมณ์ จึงชื่อว่า “สุญญตวิโมกข์”^{๑๕๒}

๗.๒) พระอริยบุคคล ๗

สังขารุเบกขาญาณย่อมจำแนกพระอริยบุคคล ๗ ได้แก่ ๑. สัทธานุสारी ๒. สัทธาวิมุต ๓. กายสักขี ๔. อุภโตภาควิมุต ๕. รัจฉานุสारी ๖. ทิฏฐิปัตตะ ๗. ปัญญาวิมุต^{๑๕๓}

สังขารุเบกขาญาณนี้มี ๓ ชื่อ คือ ได้ชื่อว่า “มัญจิตุกัมยตาญาณ” ในตอนต้น ปรากฏชื่อว่า “ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ” ในตอนกลาง และมีชื่อว่า “สังขารุเบกขาญาณ” อันเป็นยอทวีปัสสนาในตอนท้าย^{๑๕๔}

๗.๓) วุฏฐานคามินีวิปัสสนา

วิปัสสนาของผู้ได้สังขารุเบกขาญาณ ชื่อว่า “วุฏฐานคามินีวิปัสสนาที่ถึงที่สุด” คำว่า “สิขาปัตตวิปัสสนาและวุฏฐานคามินีวิปัสสนา” เป็นชื่อของญาณ ๓ นี้ คือ สังขารุเบกขาญาณ อนุโลมญาณ โคตรญาณ วิปัสสนานี้ชื่อว่า “สิขาปัตตวิปัสสนา” เพราะถึงยอดคือความสูงสุดแห่งโลกิยญาณ ชื่อว่า “วุฏฐานคามินีวิปัสสนา” เพราะไปสู่วุฏฐานะ (การออก) ส่วนมรรค ชื่อว่า “วุฏฐานะ” เพราะออกจากวัตถุที่ยึดคือขันธ ๕ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาในภายนอก และจากกิเลสขันธที่เป็นไปตามขันธ ๕ นั้นในสันดานของตนมีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้นในภายในด้วย^{๑๕๕} วิปัสสนานี้ไปสู่มรรคจึงได้ชื่อว่า “วุฏฐานคามินีวิปัสสนา” หมายความว่าสืบต่อกับมรรค^{๑๕๖} ดังนั้น วุฏฐานคามินีวิปัสสนา ก็คือวิปัสสนาที่นำไปสู่มรรคสืบต่อกับมรรค

มรรคย่อมเกิดขึ้นด้วยการพิจารณาโดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ หรือโดยความเป็นอนัตตา ดังนั้น พระโยคาวจรจึงต้องพิจารณาโดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ และโดยความเป็นอนัตตา^{๑๕๗}

ชนทั้งหลาย ผู้เริ่มกำหนดวิปัสสนาพิจารณาสังขารทั้งหลาย โดยความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ หรือความเป็นอนัตตา มรรคมิขึ้นโดยความไม่เที่ยง ชนทั้ง ๓ นี้ก็เป็นผู้มากด้วยอริโมกข์ ได้สัทธินทรีย์

^{๑๕๒} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๖๘-๗๗๐/๓๓๔-๓๓๖.

^{๑๕๓} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๗๑-๗๗๗/๓๓๖-๓๓๗.

^{๑๕๔} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๗๘-๗๘๑/๓๓๘.

^{๑๕๕} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. ฎีกา (บาลี) ๒/๗๘๒/๕๑๘.

^{๑๕๖} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๘๒/๓๓๙.

^{๑๕๗} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๘๗/๓๔๐.

หลุดพ้นด้วยอนิมิตตวิโมกข์ เป็นสัทธานุสารีในขณะปฐมมรรค เป็นสัทธาวิมุตใน ๗ สถานที่เหลือ คือ โสดาปัตติผลถึงอรหัตตผล

มรรคมีขึ้นโดยความเป็นทุกข์ ก็เป็นผู้มากด้วยปัสสัทธิได้สมาธิในทรีย์ หลุดพ้นด้วยอัปปนิหิตวิโมกข์ เป็นกายสักขีในทุกสถาน คือโสดาปัตติมรรคถึงอรหัตตผล แต่ถ้าในขณะเหล่านั้น ผู้มีรูปฌานเป็นบาทย่อมเป็นอุภโตภาควิมุตติในอรหัตตผล

มรรคมีขึ้นโดยความเป็นอนัตตา ก็เป็นผู้มากด้วยปัญญาได้ปัญญาในทรีย์ หลุดพ้นด้วยสุญญตวิโมกข์ เป็นอัมมานุสารีในขณะแห่งปฐมมรรค เป็นทวิปฏิปัตตะใน ๖ สถาน เป็นปัญญาวิมุตติในอรหัตตผล^{๑๕๘}

ในเวลาทีพิจารณาชั้น ๕ ก็ดี รูปนามก็ดี ถ้าเริ่มกำหนดวิปัสสนาพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยกำหนดว่า “ยงกิญจิ สมุทยธมมํ, สพฺพนตํ นิโรธธมฺมนตฺติ. แปลว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๑๕๙} ในเวลาที่ออก ๆ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ชื่อว่า “ออกจากชั้น ๕ พร้อมกันทีเดียว” อุปมาดั่งค่างคาวที่บินขึ้นจากต้นไม้^{๑๖๐}

สังขารุเบกขาญาณ (วฏฐานคามินีวิปัสสนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น) กำหนดพระโยคาวจรว่าเป็นปตีสินจร^{๑๖๑} กำหนดความต่างกันแห่งองค์โพชฌงค์ องค์มรรค องค์ฌาน ปฏิปทา^{๑๖๒} และวิโมกข์ในอริยมรรค

๘) ความเกิดขึ้นแห่งอนุโลมญาณ

เมื่อเจริญสังขารุเบกขาญาณเข้มข้นขึ้น อวิโมกข์สัทธาย่อมมีกำลังยิ่งขึ้น วิริยะก็เป็นอันประคองไว้อย่างดี สติย่อมปรากฏชัด จิตก็ตั้งมั่น ทั้งหมดก็คืออินทรีย์ ๕ นี้เอง สังขารุเบกขาญาณก็แก่กล้ายิ่งขึ้น เมื่อคำนึงว่ามรรคจักเกิดขึ้นในบัดนี้ สังขารุเบกขาญาณพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยอาการไม่เที่ยง เป็นทุกข์ หรือเป็นอนัตตาแล้วลงสู่ภวังค์ มโนทวาราวชชนะเกิดขึ้นต่อจากภวังค์ทำสังขารให้เป็นอารมณ์โดยอาการไม่เที่ยง เป็นทุกข์ หรือเป็นอนัตตาโดยนัยที่สังขารุเบกขาญาณทำแล้ว จากนั้นชวนจิตดวงที่ ๑ ชื่อว่า “บริกรรม” คือตกแต่งมรรคขึ้น ชวนจิตดวงที่ ๒ ชื่อว่า “อุปะการ” คือใกล้มรรค ชวนจิตดวงที่ ๓ ชื่อว่า “อนุโลม” คือสมควรแก่ธรรมทุกส่วน หรือควรจะทำมรรคให้เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นทำสังขารให้เป็นอารมณ์อย่างนั้นเหมือนกัน ชวนจิตทั้ง ๓ ดวงนี้ เรียกรวมกันได้ว่า “อาเสวนะ” “บริกรรม” “อุปะการ” หรือ “อนุโลม”

อนุโลมญาณนี้ อนุโลมแก่วิปัสสนาญาณทั้ง ๘ ในส่วนเบื้องต้น และอนุโลมแก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ในส่วนเบื้องปลาย เมื่ออนุโลมญาณไม่เกิดขึ้น โคตรภูญาณก็ไม่อาจจะหวังเอานิพพานมาเป็น

^{๑๕๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๘๘/๓๔๑.

^{๑๕๙} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๘๖/๓๔๐.

^{๑๖๐} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๙๐/๓๔๑-๓๔๒.

^{๑๖๑} นิราลยตาย ตณฺหาเวสฺสน กฺวาทีสุ อวิสฺสุขฺมาสโย หุตฺวา ตโต สงฺกฺขจิตฺตโต ปตีสินฺภาเวน จรติ ปวตฺตตฺติ ปตีสินฺจโร. แปลว่า ที่ชื่อว่าปตีสินจร เพราะว่า ย่อมเป็นผู้ไม่มีอชฌาสัยชานไปในภพเป็นต้น ด้วยอำนาจตัณหาเพราะว่าหมดอาลัย มีจิตถอยกลับจากภพนั้น เทียวไปคือเป็นไปโดยความเป็นผู้หลีกเร้นอยู่ (ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. ฎีกา (บาลี) ๒/๗๙๗/๕๒๒).

^{๑๖๒} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๙๗-๘๐๑/๓๔๕-๓๔๘.

อารมณ์ได้ เมื่อโคตรภูญาณไม่เกิดขึ้น มรรคญาณก็เกิดขึ้นไม่ได้^{๑๖๓} ก็เพราะอนุโลมแก่มรรคสัง^{๑๖๔} อย่างนี้จึงได้ชื่อว่า “สังขานุโลมิกญาณ” อนุโลมญาณนี้เป็นญาณสุดท้ายแห่งภูฐานคามินีวิปัสสนา อันมีสังขารเป็นอารมณ์ แต่ตามความเป็นจริงแล้วโคตรภูญาณเป็นที่สุดแห่งภูฐานคามินีวิปัสสนา^{๑๖๕} เพราะยังอยู่ในกระแสของวิปัสสนา อนุโลมญาณมีหลายชื่อ เช่น ในสหายตน วิกังคสูตร^{๑๖๖} ตรัสเรียกว่า “อตั้มมยตา”^{๑๖๗} เป็นต้น

๖.๔.๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ

ถัดจากอนุโลมญาณ ก็เป็นโคตรภูญาณซึ่งอยู่ในระหว่างปฏิบัติภาวนาญาณทัสสนวิสุทธิและ ญาณทัสสนวิสุทธิ อยู่ในกระแสวิปัสสนาจึงจัดเป็นวิปัสสนา ญาณในมรรคทั้ง ๔ มีเสดาปัตติมรรคเป็นต้น ชื่อว่า “ญาณทัสสนวิสุทธิ”^{๑๖๘}

๑) พระโสดาบัน (ปฐมมรรคญาณ ปฐมผลญาณ)

พระโยคาวจร ผู้ใคร่จะให้ปฐมมรรคญาณเกิดขึ้น ทำวิปัสสนาซึ่งมีอนุโลมญาณเป็นที่สุดให้เกิดขึ้นแล้ว เมื่อความมืดหยاب ๆ ที่ปิดบังสังขจะถู้อนุโลมญาณทั้ง ๓ ทำให้อันตรธานไปตามสมควร แก่กำลังของตน ๆ ย่อมไม่แล่นไป ตั้งอยู่ น้อมไปติด ข้อง ผูกพันอยู่ในสังขารทั้งปวง ย่อมถอย งามกลับ ในที่สุดอาเสวนะอนุโลมญาณ โคตรภูญาณก็เกิดขึ้นทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ก้าวล่วงโคตรภูณฺชน ลงสู่โคตรอรียะ ยังความเป็นปัจฉัยแห่งมรรค โดยอาการ ๖ ด้วยอำนาจอนันตรปัจฉัย^{๑๖๙} สมณันตรปัจฉัย^{๑๗๐} อาเสวนปัจฉัย^{๑๗๑} อุปนิสสยปัจฉัย^{๑๗๒} อตฺถิปัจฉัย^{๑๗๓} และวิคตปัจฉัย^{๑๗๔} ให้สำเร็จ

^{๑๖๓} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. ฎีกา (บาลี) ๒/๘๐๔/๕๓๑.

^{๑๖๔} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. ฎีกา (บาลี) ๒/๘๐๔/๕๓๑.

^{๑๖๕} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๐๔-๘๐๕/๓๔๙-๓๕๑.

^{๑๖๖} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๐๔-๓๑๒/๒๗๘-๒๘๖, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๔-๓๑๒/๓๖๘-๓๘๐.

^{๑๖๗} อตั้มมยตา แปลว่า ความไม่มีตัณหา ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาที่เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากความยึดมั่นคือตัณหานั้น (ดูรายละเอียดใน ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๓๑๐/๑๙๔).

^{๑๖๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๐๖/๓๕๓.

^{๑๖๙} สภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความไม่มีระหว่างคั่น ชื่อว่า อนันตรปัจฉัย (ดูรายละเอียดใน อภิ.ปญจ. (บาลี) หน้า ๓๙๗).

^{๑๗๐} สภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความไม่มีระหว่างคั่นด้วยดี ชื่อว่า สมณันตรปัจฉัย (ดูรายละเอียดใน อภิ.ปญจ. (บาลี) หน้า ๓๙๗).

^{๑๗๑} สภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะ เพื่อให้สภาวะธรรมที่เกิดติดต่อกันมีกำลังคล่องแคล่ว เพราะอรรถว่า เสพคุ่น เหมือนความชวนชวยที่มีมาก่อน ๆ ในคัมภีร์เป็นต้น ฉะนั้น ชื่อว่า อาเสวนปัจฉัย (ดูรายละเอียดใน อภิ.ปญจ. (บาลี) หน้า ๔๐๑).

^{๑๗๒} สภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นเหตุที่มีกำลัง ฟังทราบ ว่า อุปนิสสยปัจฉัย (ดูรายละเอียดใน อภิ.ปญจ. (บาลี) หน้า ๓๙๘).

^{๑๗๓} สภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยอรรถว่า ค้ำจุนสภาวะธรรมที่เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน โดยภาวะที่มีอยู่ที่มีลักษณะเป็นปัจจุบัน ชื่อว่า อตฺถิปัจฉัย (ดูรายละเอียดใน อภิ.ปญจ. (บาลี) หน้า ๔๐๓).

^{๑๗๔} สภาวะธรรมที่เป็นนตฺถิปัจฉัยเหล่านั้นเหมือนกัน ชื่อว่า วิคตปัจฉัย เพราะเป็นสภาวะที่ช่วยอุปการะโดยภาวะที่ปราศจากไป สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า สภาวะธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่ปราศจากไปในลำดับไม่มีระหว่างคั่น เป็นปัจฉัยแก่สภาวะธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกซึ่งเป็นปัจจุบัน โดยวิคตปัจฉัย (อภิ.ปญจ. (บาลี) หน้า ๔๐๔).

ถึงยอดที่สุดของวิปัสสนา

อนุโลมญาณบรรเทาความมืด คือ กิเลสอันปิดบังสัจจะได้ แต่ไม่อาจทำพระนิพพานให้เป็น อารมณฺเฑได้ โคตรภูญาณทำพระนิพพานให้เป็นอารมณฺเฑได้ แต่ไม่อาจบรรเทาความมืดที่บังสัจจะได้ โคตรภูญาณให้สัญญาแก่มรรคแล้วดับไป ฝ่ายมรรคก็ไม่ปล่อยสัญญาที่โคตรภูญาณนั้นให้เกิดขึ้นเจาะ ทำลายกองโลภะ โทสะ โมหะ และเป็นไปเพื่อได้รับอานิสงส์อื่นๆ อีกหลายร้อยอย่าง^{๑๗๕}

มรรคญาณ ทำกิจเหมือนประทีป คือ ๑. เผาไส้ ๒. ทำลายความมืด ๓. ไชแสง ๔. กินน้ำมัน ฉันทิ กัตถัสสุสัจจะ ๔ โดยขณะเดียวกันไม่ก่อนไม่หลัง ฉันทิ มรรคญาณ กำหนด ทุกข์ดังประทีปเผาไส้ ละสมุทัยดังประทีปทำลายมืด ยังมรรคคือสัมมาสังกัปปะเป็นต้นให้มีขึ้นโดย เป็นสหชาติปัจจัยเป็นต้นดังประทีปไชแสง ทำนิโรธคือความสิ้นไปแห่งกิเลสให้แจ้งดังประทีปกิน น้ำมันให้สิ้นไป^{๑๗๖}

ในลำดับโสดาปัตติมรรคญาณ ผลจิต ๒ หรือ ๓ ดวง อันเป็นวิบากย่อมเกิดขึ้น เพราะโล กุตรรกุศลทั้งหลายมีวิบากในลำดับตนให้ผลทันทีไม่มีอะไรคั่น^{๑๗๗} คือในที่สุดอาเสวนอนุโลมญาณ โคตรภูญาณย่อมเกิดขึ้นโดยกำหนดอย่างต่ำที่สุดอนุโลมจิตต้องมี ๒ ดวง เพราะดวงเดียวไม่ได้อาเส วนปัจจัย และอวิชชชวิตินัยปัจจัยมีขวนจิต ๗ ดวง

ดังนั้น ญาณที่มีอนุโลมจิต ๒ ดวง จิตดวงที่ ๓ เป็นโคตรภู ดวงที่ ๔ เป็นมรรคจิต ที่เหลืออีก ๓ ดวงเป็นผลจิต ส่วนญาณที่มีอนุโลมจิต ๓ ดวง จิตดวงที่ ๔ เป็นโคตรภู ดวงที่ ๕ เป็นมรรคจิต ที่ เหลืออีก ๒ ดวงเป็นผลจิต ก็จิตดวงที่ ๔ หรือที่ ๕ นี้ย่อมเป็นอัปนาจิต คือฉาน ๑ - ๘ ความเกิดขึ้น แห่งผลในลำดับปฐมมรรคนี้ พระโยคาวจรก็เป็นพระอริยบุคคลที่ ๒ ชื่อว่า “พระโสดาบัน” ถึงจะเป็น ผู้ประมาทอยู่ท่องเที่ยวไปในเทพและมนุษย์ทั้งหลายไม่กิน ๗ ชาติ ก็จะสามารถทำที่สุดทุกข์ได้

ในที่สุดผลจิต จิตย่อมลงสู่ภวังค์ จากนั้นมโนทวาราวชชวิตินัยเกิดขึ้นตัดภวังคจิต เพื่อ ประโยชน์แก่การพิจารณาธรรม คือย่อนพิจารณาธรรม ครั้นมโนทวาราวชชวิตินัยดับแล้ว ขวนจิต สำหรับมรรคปัจเจกขณ ๗ ดวงจึงเกิดขึ้นตามลำดับ จิตก็ลงสู่ภวังค์อีก มโนทวาราวชชวิตินัยเป็นต้นก็ จะเกิดขึ้นเพื่อปัจเจกขณผลเป็นต้นอีกโดยนัยนี้เหมือนกัน พระโสดาบันจึงมีปัจเจกขณ ๕ คือ ๑. มรรค ๒. ผล ๓. กิเลสที่ละแล้ว ๔. กิเลสที่เหลืออยู่ ๕. นิพพาน^{๑๗๘}

๒) พระสกทาคามี (ทุติยมรรคญาณ ทุติยผลญาณ)

พระอริยสาวกโสดาบัน นั่งอยู่อาสนะนั้น หรือโดยสมัยอื่น ทำความเพียร (โยค) ยังอินทรีย์ ๕ พละ ๕ และโพชฌงค์ ๗ ให้ประชุมกันแล้ว ย้ายเสียซึ่งสังขารอันต่างโดยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ด้วยญาณกำหนดไตรลักษณ์ เปลี่ยนความกำหนดนั้นไปมา จนหยั่งลงสู่วิปัสสนาวิถีสื่อ อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณเกิดขึ้นด้วยอวิชชชวิตินัยดวงหนึ่งในที่สุดสังขารเบกขาญาณ สกทาคามี -

^{๑๗๕} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๐๘-๘๑๐/๓๕๕-๓๕๖.

^{๑๗๖} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๓๙/๓๗๔-๓๗๕.

^{๑๗๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๕/๖, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๕/๑๐, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๑๑/๓๕๖, อง. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๖๒/๑๗๐-๑๗๑, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๑๑/๓๕๖, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๔๙/๒๓๖.

^{๑๗๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๑๑-๘๑๒/๓๕๖-๓๕๘.

มรรคยอมเกิดขึ้นในลำดับโคตรภูญาณ ญาณอันสัมปยุตด้วยสกทาคามิมรรคนั้น ชื่อว่า “สกทาคามิมรรคญาณ” ผลจิตก็เหมือนพระโสดาบัน ความเกิดขึ้นแห่งผลก็เป็นพระอริยบุคคลที่ ๔ ชื่อว่า “พระสกทาคามี” มาถือปฏิสนธิเป็นมนุษย์ในโลกนี้อีกครั้งเดียวก็สามารถทำที่สุดทุกข์ได้ การปัจเวกขณมี ๕ คือ ๑. มรรค ๒. ผล ๓. กิเลสที่ละแล้ว ๔. กิเลสที่เหลืออยู่ ๕. นิพพาน^{๑๗๙}

๓) พระอนาคามี (ตติยมรรคญาณ ตติยผลญาณ)

พระอริยสาวกสกทาคามี นั่งอยู่อาสนะนั้น หรือโดยสมัยอื่นทำความเพียร ยังอินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชฌงค์ ๗ ให้ประชุมกันแล้วย้ายเสียซึ่งสังขารนั้นด้วยญาณกำหนดไตรลักษณ์ว่า เปลี่ยนความกำหนดนั้นไปมา จนหยั่งลงสู่วิปัสสนาวิถีสอน เมื่ออนุโลมญาณและโคตรภูญาณเกิดขึ้น อนาคามิมรรคยอมเกิดขึ้น ญาณอันสัมปยุตด้วยอนาคามิมรรค ชื่อว่า “อนาคามิมรรคญาณ” ผลจิตก็เหมือนพระโสดาบัน ความเกิดขึ้นแห่งผลก็เป็นพระอริยบุคคลที่ ๖ ชื่อว่า “พระอนาคามี” มีกำเนิดต่อไปเป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส^{๑๘๐} ไม่กลับมาถือปฏิสนธิในโลกนี้อีก การปัจเวกขณมี ๕ คือ ๑. มรรค ๒. ผล ๓. กิเลสที่ละแล้ว ๔. กิเลสที่เหลืออยู่ ๕. นิพพาน^{๑๘๑}

๔) พระอรหันต์ (จตุตถมรรคญาณ จตุตถผลญาณ)

พระอริยสาวกอนาคามี นั่งอยู่อาสนะนั้น หรือโดยสมัยอื่นทำความเพียร เพื่อละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชาให้เหลือ ยังอินทรีย์ ๕ พละ ๕ และโภชฌงค์ ๗ ให้ประชุมกันแล้วย้ายเสียซึ่งสังขารนั้นด้วยญาณกำหนดไตรลักษณ์ เปลี่ยนความกำหนดไปมาจนหยั่งลงสู่วิปัสสนาวิถีสอน เมื่ออนุโลมญาณและโคตรภูญาณเกิดขึ้น อรหันตมรรคยอมเกิดขึ้น ญาณอันสัมปยุตด้วยอรหันตมรรค ชื่อว่า “อรหันตมรรคญาณ” ผลจิตก็พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งผลก็เป็นพระอริยบุคคลที่ ๘ ชื่อว่า “พระอรหันต์” เป็นพระมหาชีนาสพ ผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายเป็นครั้งสุดท้าย มีภาวะอันปลงแล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว สิ้นสังโยชน์ในภพ หลุดพ้นเพราะรู้โดย เป็นทักษิณบุคคลผู้เลิศของโลกพร้อมทั้งเทวโลก การปัจเวกขณมี ๕ คือ ๑. มรรค ๒. ผล ๓. กิเลสที่ละแล้ว ๔. กิเลสที่เหลืออยู่ ๕. นิพพาน^{๑๘๒}

๖.๕ พระอริยบุคคล ๔ จำพวก

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า บุคคลผู้มีความบริสุทธิ์ ชื่อว่า อริยะ เพราะเป็นผู้ประเสริฐกว่าโลกพร้อมทั้งเทวโลก เหล่าชนทั้งหลายที่เหลือไม่ชื่อว่า อริยะ เพราะเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์^{๑๘๓}

อริยบุคคล คือ บุคคลที่มีความบริสุทธิ์ เพราะรู้แจ้งในเรื่องอริยสัจ ๔ และสามารถปฏิบัติธรรมตามมรรคมีองค์ ๘ จนสามารถดับกิเลสที่ผูกมัดจิตใจมนุษย์ ๑๐ อย่างให้ลดลงหรือหมดไป เป็นผู้

^{๑๗๙} ติสรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๘๑๓/๓๕๘.

^{๑๘๐} สุทธาวาส (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์) ๕ ได้แก่ ๑. อวิหา ๒. อตปปา ๓. สุตัสสา ๔. สุตัสสี ๕. อกนิฐฐา (ติสรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๘/๒๑๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗).

^{๑๘๑} ติสรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๘๑๔/๓๕๘-๓๕๙.

^{๑๘๒} ติสรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๘๑๕/๓๕๙.

^{๑๘๓} อภ.ปค.อ. (ไทย) ๓/-/๒๑๕.

ที่สัตบุรุษสรรเสริญ มี ๔ คู่ เป็นสาวกของพระสุคต เป็นผู้ควรแก่ทักษิณาทานที่เขาถวายในบุคคลเหล่านั้นมีผลมาก ประมวลแล้วมีถึง ๑๐๘ จำพวก คือ

กลุ่มแรก พระโสดาบัน ๓ จำพวก คือ (๑) เอกพีชี (๒) โกลังโกละ (๓) สัตตักขัตตปุระมะ พระสกทาคามี ๓ จำพวก คือ (๑) ผู้บรรลุผลในกามภพ (๒) ผู้บรรลุผลในรูปภพ (๓) ผู้บรรลุผลในอรุภพ รวมพระโสดาบัน ๓ จำพวก และพระสกทาคามี ๓ จำพวก

นับโดยปฏิปทา ๔ ประการ จึงได้บุคคล ๒๔ จำพวก ($๖ \times ๔ = ๒๔$)

กลุ่มที่ ๒ พระอนาคามี ๔ ชั้น คือ ชั้นอวิหา ชั้นนอตปา ชั้นสุทัสสา ชั้นสุทัสสี อีกชั้นละ ๕ จำพวก ($๔ \times ๕ = ๒๐$) และพระอนาคามีชั้นนอกนินชรรคามีอีก ๔ จำพวก ($๒๐+๔ = ๒๔$) เป็นบุคคล ๔๘ จำพวก ($๒๔ + ๒๔ = ๔๘$)

กลุ่มที่ ๓ พระอรหันต์ ๒ จำพวก คือ (๑) สุขวิปัสสกะ (๒) สมถยานิกเป็นบุคคล ๕๐ จำพวก ($๔๘ + ๒ = ๕๐$) รวมกับพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรคอีก ๔ จำพวก เป็นบุคคล ๕๔ จำพวก ($๕๐ + ๔ = ๕๔$)

กลุ่มที่ ๔ บุคคลเหล่านี้มี ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายสัทธาธุระ ๕๔ จำพวก และฝ่ายปัญญาธุระ ๕๔ จำพวก จึงเป็นพระอริยบุคคล ๑๐๘ จำพวก ($๕๔ + ๕๔ = ๑๐๘$)^{๑๘๔}

ส่วนน้อยโดยย่อ บุคคลผู้บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา มี ๔ จำพวก^{๑๘๕} คือ

๖.๕.๑. พระโสดาบัน

ก. ความหมาย

พระโสดาบัน แปลว่า เข้าถึงกระแสพระนิพพาน คือเข้าสู่มรรค^{๑๘๖} คือ เดินทางถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว เมื่อจุดคือสิ้นอายุขัยแล้ว จักไม่ปฏิสนธิคือเกิดในอบายภูมิ มีนรกเป็นต้นอีกเลย มีความแน่นอนมีความสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ดังปรากฏข้อความในคัมภีร์สังยุตตนิกายว่า

พระโสดาบันเป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ไม่มีหาสปัญญา^{๑๘๗} ไม่มีขวนปัญญา^{๑๘๘} ทั้งยังไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป แม้

^{๑๘๔} ดูในขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๖/๑๕๙-๑๖๐.

^{๑๘๕} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๙/๘๕-๘๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๔.

^{๑๘๖} โสดาบัน หมายถึง ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะคำว่า “โสดะ” เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ (ดูรายละเอียดใน อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๓๑/-/๕๓๐, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๐๑/๓๐๐).

^{๑๘๗} หาสปัญญา มีปัญญารำเรงเพราะเป็นผู้ทำสติปฏิฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อธิวิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชนงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ (ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๙๒/๕๗)

^{๑๘๘} ขวนปัญญา มีปัญญารวดเร็ว เพราะแล่นไปเร็วในรูปที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน และแล่นไปเร็วในพระนิพพานอันเป็นที่ดับชาติ ขรา มรณะ โดยพิจารณาทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เด่นชัดว่า รูป ฯลฯ ขรา มรณะ ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป มีความสิ้นไปมีความคลายกำหนด และมีความดับไปเป็นธรรมดา (ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๙๒/๕๗-๕๘)

บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกติและวินิบาต^{๑๘๙}

พระโสดาบันประหาณอกุศลกรรมบถ ๖ ประการ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กามเมสุมิจจาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา และมีฉาภิภูมิตไ้โดยเด็ดขาดแล้ว^{๑๙๐} เข้าถึงกระแสอริยมรรคแล้ว^{๑๙๑} ชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะบ้าง ผู้มาสู่พระสัทธรรมบ้าง ผู้ประกอบด้วยญาณของพระเสขะบ้าง ผู้ประกอบด้วยวิชาของพระเสขะบ้าง ผู้เข้าถึงกระแสธรรมบ้าง ผู้มีปัญญาแห่งตลอดบ้าง ผู้ยืนจรตประตอมตะบ้าง^{๑๙๒}

ข. การละสังโยชน์ของพระโสดาบัน

พระโสดาบันละสังโยชน์^{๑๙๓} ได้ ๓ คือ

๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวเราของเราหรือ ความเห็นที่ยังติดแน่นในสมมติว่าเป็นตัวตน เรา เขา

๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยเคลือบแคลง ในพระรัตนตรัย ที่มาที่ไปของชีวิต ในปฏิจสมุปปบาท เป็นต้นทำให้ไม่มั่นใจ ไม่เข้มแข็งที่จะดำเนินชีวิตไปตามหลักธรรม

๓) สीलัพพตปรามาส ความถือมั่นในศีลพต คือ ความยึดถือผิดพลาด โดยสักว่า หรือทำตามไปอย่างมมาย หรือติดรูปแบบ ด้วยตัณหาและทิฏฐิหรือยึดมั่นว่าได้สิ่งตอบแทนทำให้การปฏิบัติเขวออกนอกกลุ่มออกทาง^{๑๙๔}

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ผู้เป็นพระโสดาบันย่อมมีจิตสงัดจากสักกายทิฏฐิ^{๑๙๕}

^{๑๘๙} สัมมา. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๔.

^{๑๙๐} อัง.ติก. อ. (ไทย) ๑ /๓/-/๔๕.

^{๑๙๑} อัง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๖๓-๖๔/๓๕๓

^{๑๙๒} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๖๘/๔๐๒, อัง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๕๔/๑๓๓

^{๑๙๓} สังโยชน์ หมายถึงกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สीलัพพตปรามาส (๔) กามฉันทะหรือกามราคะ (๕) พยาบาทหรือปฏิฆะ (๖) รูปราคะ (๗) อรูปราคะ (๘) มานะ (๙) อุทธัจจะ (๑๐) อวิชชา ๕ ข้อต้นชื่ออโรรัมภาคิยสังโยชน์ ส่วน ๕ ข้อหลังชื่ออุทธัมภาคิยสังโยชน์ พระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้ พระสกทาคามีทำสังโยชน์ข้อ ๔ และข้อ ๕ ให้เบาบาง พระอนาคามีละสังโยชน์ ๕ ข้อข้างต้นได้ พระอรหันต์ละสังโยชน์ได้หมด (อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๖๗-๖๘/๑๗๔-๑๗๗)

^{๑๙๔} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๖๑/๔๘๘.

^{๑๙๕} สักกายทิฏฐิมิวัตถุ ๒๐ คือปุณฺชนผู้ไม่ได้สติ (๑) ย่อมตามเห็นรูปเป็นอัตตา (๒) เห็นอัตตามีรูป (๓) เห็นรูปในอัตตา (๔) เห็นอัตตาในรูป (๕) ย่อมตามเห็นเวทนาเป็นอัตตา (๖) เห็นอัตตามีเวทนา (๗) เห็นเวทนาในอัตตา (๘) เห็นอัตตาในเวทนา (๙) ย่อมตามเห็นสัญญาเป็นอัตตา (๑๐) เห็นอัตตามีสัญญา (๑๑) เห็นสัญญาในอัตตา (๑๒) เห็นอัตตาในสัญญา (๑๓) ย่อมตามเห็นสังขารเป็นอัตตา (๑๔) เห็นอัตตามีสังขาร (๑๕) เห็นสังขารในอัตตา (๑๖) เห็นอัตตาในสังขาร (๑๗) ย่อมตามเห็นวิญญานเป็นอัตตา (๑๘) เห็นอัตตามีวิญญาน (๑๙) เห็นวิญญานในอัตตา (๒๐) เห็นอัตตาในวิญญาน (สัง.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕๕/๑๔๙, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๒/๑๕๘)

วิจิตรงาน^{๑๙๖} สีสัพทปรมาส^{๑๙๗} ทัศนฐานุสัย วิจิตรงานุสัย^{๑๙๘} และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับ สักกายทิฐิ เป็นต้นนั้น”^{๑๙๙}

นอกจากนี้ยังสามารถกำจัดราคะ โทสะ โมหะอย่างหยาบ ที่จะทำให้ไปอบายได้^{๒๐๐} และละ อุปาทาน ๓ คือ กำจัดทิฐูปาทาน สีสัพทูปาทาน และอิตตวาหูปาทานได้เด็ดขาด^{๒๐๑}

ค. ประเภทของพระโสดาบัน

พระโสดาบัน มี ๓ ประเภท คือ

๑) สัตตักขัตตปุรมโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการได้แล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปนอบาย ๔ มีความแน่นอนที่จะตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูง เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดา หรือมนุษย์ก็เกิดได้ไม่เกิน ๗ ครั้ง ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๒๐๒}

๒) โกลังโกลโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดา หรือมนุษย์ก็เกิดได้ ๒ หรือ ๓ ภพ โดยที่สุดไม่เกิน ๖ ภพ และถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็ไม่เกิดในตระกูลต่ำ คือเกิดในตระกูลที่มีโอกาสสมบัติมากเท่านั้น ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๒๐๓}

๓) เอกพีชโสดาบัน หมายถึง ผู้มีพีชคืออิตถภาพเดียว คือเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้งเดียวก็จะบรรลุ พระอรหัต^{๒๐๔}

^{๑๙๖} วิจิตรงาน ความสังเสขสังขยในฐานะ ๘ อย่าง คือ ๑) ความสังขยในทุกข์ ๒) ความสังขยในทุกขสมุทัย ๓) ความสังขยในทุกขนิโรธ ๔) ความสังขยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ๕) ความสังขยในส่วนเบื้องต้น ๖) ความสังขยในส่วนเบื้องปลาย ๗) ความสังขยทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ๘) ความสังขย ในธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือ ความที่ปฏิจจนูปบาทมีอวิชชาเป็นปัจจัย ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๔/๔๙๔.

^{๑๙๗} สีสัพทปรมาส คือความถือนั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์ หลุดพ้นได้ด้วยศีลพรต ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๘.

^{๑๙๘} อนุสัย คือกิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ มี ๗ คือ ๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ๒) ปฏิฆะ ความหงุดหงิดขัดเคือง ๓) ทิฐิ ความเห็นผิด ๔) วิจิตรงาน ความสังเสขสังขย ๕) มานะ ความถือตัว ๖) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ ๗) อวิชชา ความไม่รู้จริง (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓)

^{๑๙๙} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

^{๒๐๐} ราคะ โทสะ โมหะที่จะให้ไปอบายละได้ด้วยปฐมมรรค กามราคะอย่างหยาบและโทสะที่จะให้ไปอบาย ละได้ด้วยปฐมมรรค กามราคะอย่างหยาบ และโทสะอย่างหยาบละได้ด้วยทุติยมรรค กามราคะและโทสะเหล่านั้น แหละละไม่มีเหลือเลยได้ด้วยตติยมรรค ภวราคะและโมหะที่เหลือละได้ด้วยมรรคที่ ๔

ดูใน ขุ.อ.ติ. อ. (ไทย) ๑ / ๔ /- / ๔๑๕.

^{๒๐๑} กามูปาทานอันยังสัตว์ให้ไปอบาย มรรคที่ ๑ ให้สิ้นไป กามูปาทานที่เป็นกามราคะอย่างหยาบ มรรคที่ ๒ ให้สิ้นไป กามราคะและพยาบาทอย่างละเอียด มรรคที่ ๓ ให้สิ้นไป การละรูปราคะอรุปราคะมรรคที่ ๔ ให้สิ้นไป ดู ใน ขุ.อ.อ. (ไทย) ๑/๓ /- / ๓๗๒.

^{๒๐๒} ดูรายละเอียดใน อภิ.ปุ. (บาลี) ๓๖/๓๑/๑๒๒, อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒.

^{๒๐๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.ปุ. (บาลี) ๓๖/๓๒/๑๒๒-๑๒๓, อภิ.ปณจ.อ. (บาลี) ๓๒/๕๔.

^{๒๐๔} ดูรายละเอียดใน อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๒, อง.ติก.ฎีกา (บาลี) ๒/๘๘/๒๓๗.

ง. ศิล สมาริ ปัญญาของพระโสดาบัน

พระโสดาบันเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ เรียกว่าอริยกันตศีล แปลว่าศีลที่พระอริยะชื่นชม^{๒๐๕} หรือ อปรามัญฐศีล คือศีลที่บริสุทธิ์ไม่มีราศีด้วยตัณหาและทิฏฐิ เพราะเป็นศีลที่เกิดจากคุณธรรมภายใน ไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้ละเมิด จึงเป็นไปเองตามปกติธรรมดา โดยไม่ต้องคอยยึดถือเอาไว้^{๒๐๖} มีสมาธิพอประมาณ มีปัญญาพอประมาณ ไม่มีทางตกต่ำ^{๒๐๗} ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อย^{๒๐๘} บ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ช้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสม(แก่มรรคผล)ไว้ แต่สิกขาบท^{๒๐๙} เหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น ศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ^{๒๑๐} ในวันข้างหน้า^{๒๑๑}

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกธรรมของพระโสดาบันไว้ว่า

เมื่อใด อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ประการได้แล้ว ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ และเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญาณธรรม^{๒๑๒} ด้วยปัญญาแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกนั้น เมื่อหวังอยู่พึงพยากรณ์ตนเองว่า ‘เรามีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีภูมิแห่งเปรตสิ้นแล้ว มีอบายทุกติ และวินิบาต^{๒๑๓} สิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน^{๒๑๔} ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ^{๒๑๕} ในวันข้างหน้า’

^{๒๐๕} ศีลที่พระอริยะชอบใจ หมายถึงศีลที่ประกอบด้วยมรรคและผล คือ ความสำรวมทุกชนิด ที.ม.อ. (บาลี) ๑๕๙/๑๔๖, อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙.

^{๒๐๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๗/๕๗. ชื่อว่า อปรามัญฐะ เพราะตันทาและทิฏฐิ ไม่ลูบคลำ (ไม่เกาะเกี่ยว) และเพราะใคร ๆ ไม่สามารถปรามาสได้ว่า ท่านเคยต้องอาบัติชื่อนี้มา

^{๒๐๗} ไม่มีทางตกต่ำ หมายถึง มีสภาพไม่ตกไปในอบาย ๔ คูใน อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒.

^{๒๐๘} สิกขาบทเล็กน้อย หมายถึงอาบัติที่เหลือทั้งหมดเว้นปาราชิก ๔ อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๑.

^{๒๐๙} สิกขาบท ในที่นี้หมายถึงปาราชิก ๔ (อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๓๔)

^{๒๑๐} สัมโพธิ ในที่นี้หมายถึง มรรค ๓ เบื้องสูง (สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค) (อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒, อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๓๕)

^{๒๑๑} อ.จ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒๐/๘๓/๓๑๓.

^{๒๑๒} อริยญาณ หมายถึงมรรคพร้อมทั้งวิปัสสนา (อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๓/๙๑-๙๒/๓๖๗)

^{๒๑๓} อบาย ทุกติ วินิบาต ทั้ง ๓ คำนี้เป็นไวพจน์ของนรก (อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๑/๔๓/๕๐)

^{๒๑๔} โสดาบัน หมายถึงผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะคำว่า โสตะ เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ (อ.ภ.ป.ณ.อ. (บาลี) ๓๑/๕๓๐)

^{๒๑๕} สัมโพธิ ในที่นี้หมายถึงมรรค ๓ เบื้องสูง (สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค) (อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒, อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๓๕)

อริยสาวกจะรับภัยเวร ๕ ประการได้แล้ว คือ

๑. บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ เพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย จึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง บุคคลผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบัน ที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสทางใจ บุคคลผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์แล้ว ย่อมระงับภัยเวรนั้นได้ อย่างนี้

๒. บุคคลผู้ลักทรัพย์ ...

๓. บุคคลผู้ประพฤติผิดในกาม ...

๔. บุคคลผู้พูดเท็จ ...

๕. บุคคลผู้เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย^{๒๑๖} อันเป็นเหตุแห่งความประมาทเพราะการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นปัจจัย จึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้าง ต้องเสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง บุคคลผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้ว ย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบัน ที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสทางใจ บุคคลผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้ว ย่อมระงับภัยเวรนั้นได้ อย่างนี้

พระโสดาบันประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลู่โสดา ๔ ประการ คือ

๑) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”

๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า “พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรนำมาเข้ามาในตน อำนวยวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”

๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า “พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาคบุญอันยอดเยี่ยมของโลก”

๔) ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะใคร่ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไททานผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตีทรมานและทิวฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิอริยสาวกประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลู่โสดา ๔ ประการ เป็นอย่างนี้แล

พระโสดาบันเห็นแจ้งแห่งตลอดอริยญาณธรรมด้วยปัญญา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า “เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี

^{๒๑๖} สุราและเมรัย หมายถึง สุรา ๕ อย่าง คือ ๑) สุราแปง ๒) สุราขนม ๓) สุราข้าวสุก ๔) สุราใส่เชื้อ ๕) สุราผสมเครื่องปรุง และเมรัย ๕ อย่าง คือ ๑) เครื่องดองดอกไม้ ๒) เครื่องดองผลไม้ ๓) เครื่องดองน้ำอ้อย ๔) เครื่องดองน้ำผึ้ง ๕) เครื่องดองผสมเครื่องปรุง ดูใน ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑/๑๗-๑๘.

สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไปสิ่งนี้จึงดับไป^{๒๑๗} คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัยสฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีความเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสอุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีความดับด้วยอาการอย่างนี้^{๒๑๘}

จ. การพยากรณ์พระโศดาบัน

การที่จะรู้ว่าใครเป็นพระอริยบุคคลชั้นไหนนั้น ต้องเป็นผู้ที่มีภูมิธรรมเสมอกันหรือสูงกว่า จึงจะรู้ได้^{๒๑๙} แต่คนธรรมดาสามัญที่ไม่ใช่พระอริยเจ้า ก็ยังพอสามารถที่จะรู้ว่าใครเป็นพระโศดาบันได้เหมือนกัน แต่เป็นการรู้โดยอนุมาน คือคาดคะเนเอา การอนุมานนี้อาจจะถูกก็ได้ อาจจะถูกก็ได้ ไม่แน่นอน สำหรับหลักในการอนุมานว่า ใครเป็นพระโศดาบันนั้น มีดังนี้คือ ผู้ที่บรรลุเป็นพระโศดาบันแล้ว เป็นผู้มีศรัทธาไม่หวั่นไหว เป็นผู้ที่ยอมมอบกายถวายชีวิตแต่พระรัตนตรัย ถึงจะถูกฆ่าตายก็ไม่ยอมกล่าวดูหมิ่นพระรัตนตรัย หรือมีคนเอาเงินเอาทองมากองไว้ข้างหน้า แล้วบอกว่า เงินทองทั้งหมดนี้จะ เป็นของ ท่าน ถ้าท่านยอมกล่าว "พระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ไม่ตีจริง" อันเป็นการดูหมิ่นพระรัตนตรัย พระโศดาบันจักไม่พูดอย่างเด็ดขาด ถึงจะมีคนจ้างให้พูดดูหมิ่นพระรัตนตรัย ด้วยเงินค่าจ้างมากมายเพียงใด ท่านก็ไม่สนใจ ดังเช่น นายสุปปพุทฺธะ เป็นตัวอย่าง

มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า นายสุปปพุทฺธะได้ไปฟังธรรมของพระพุทฺธเจ้า แต่ด้วยเหตุที่ท่านเป็นโรคเรื้อน ซึ่งเป็นโรคที่สังคมรังเกียจ ท่านจึงนั่งแถวหลังห่างจากพวกอื่น เมื่อพระพุทฺธเจ้าทรงแสดงธรรมจบ นายสุปปพุทฺธะก็ได้บรรลุเป็นพระโศดาบัน เป็นธรรมดาที่ผู้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานแล้ว ก็จะไปเฝ้าพระพุทฺธเจ้าเพื่อกราบทูลมรรคผลที่ตนบรรลุ แต่ไม่สามารถเข้าไปเฝ้าได้ในขณะนั้น เพราะคนจำนวนมากกำลังเข้าเฝ้าพระพุทฺธเจ้าอยู่ ท่านจึงออกมาห่างๆ เพื่อรอโอกาสเข้าเฝ้า

ในขณะนั้นพระอินทร์ซึ่งเป็นพระโศดาบันเหมือนกับนายสุปปพุทฺธะ รู้ว่านายสุปปพุทฺธะจะไปเฝ้าพระพุทฺธเจ้าเพื่อกราบทูลมรรคผลที่ตนบรรลุแล้ว ทรงดำริว่า เราจักทดลองนายสุปปพุทฺธะนี้ ทรงปรากฏพระกายให้นายสุปปพุทฺธะเห็นแล้วตรัสว่า นี้นายสุปปพุทฺธะ เธอเป็นมนุษย์ขัดสนเป็นมนุษย์ยากไร้ เราจักให้ทรัพย์จำนวนมากจนนับไม่ไหวแก่เธอ ถ้าเธอยอมกล่าวว่า "พระพุทฺธไม่ใช่พระพุทฺธ พระธรรมไม่ใช่พระธรรม พระสงฆ์ไม่ใช่พระสงฆ์ พระพุทฺธไม่มีประโยชน์ต่อเรา พระธรรมไม่มี

^{๒๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๔/๓๓๗, ช.อุ. (ไทย) ๒๕/๑/๙๓.

^{๒๑๘} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/ ๙๒/๒๑๒.

^{๒๑๙} ตูรายละเอียดใน อ.ต.ก. อ. (ไทย) ๓๔/๒๖๖.

ประโยชน์ต่อเรา พระสงฆ์ไม่มีประโยชน์ต่อเรา" เมื่อได้ยินดังนั้น นายสุปพุทธานถามว่า ท่านเป็นใคร เราเป็นท้าวสักกะจอมเทพ พระอินทร์ตอบ ท่านเป็นเทวราชาเสียเปล่า แต่เป็นอันธพาล ไร้ยางอาย เราไม่สมควรที่พูดกับท่าน

นายสุปพุทธานกล่าวแล้วก็ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยไม่สนใจคำเสนอของพระอินทร์ที่เป็นอย่างนี้ เพราะนายสุปพุทธานได้บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว ย่อมเป็นผู้มีศรัทธาอันไม่หวั่นไหว เป็นอจลสัทธา ส่วนปุถุชนคนธรรมดา ที่ยังหนาไปด้วยกิเลส ถ้าหากว่ามีคนมาเสนอให้ทรัพย์จำนวนนับล้านแล้วให้กล่าวดูหมิ่นพระรัตนตรัย เขาคงจะยอมทำโดยคิดว่าเราเอาเงินไว้ก่อน แล้วจึงขอมาพระรัตนตรัยภายหลัง นี่เป็นความแตกต่างกันระหว่างพระอริยเจ้ากับปุถุชน และเมื่อได้บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว ก็ไม่หยุดอยู่ที่เท่านั้น ได้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไป จนสามารถบรรลุเป็นพระสกทาคามี^{๒๒๐}

ฉ. ลักษณะบางประการของพระโสดาบัน

๑) พระโสดาบันบางท่านไม่รู้ว่ตนเองบรรลุธรรมแล้ว

พระเจ้ามทานามะ ทรงบรรลุโสดาบันเป็นพระอริยบุคคลผู้มีคติอันแน่นอนแล้ว แต่ก็ยังไม่รู้ตัวว่าได้บรรลุธรรมแล้ว จึงเกิดข้อสงสัยในคติของตน ดังปรากฏเรื่องราวในพระคัมภีร์ว่า

พระเจ้ามทานามะกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สมัยนั้น หม่อมฉันลืมนสติปรารถนาพระผู้มีพระภาค พระธรรม และพระสงฆ์ หม่อมฉันคิดว่า ‘หากเราฟังถึงแก่กรรมในเวลานี้ คติของเราจะเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภจะเป็นอย่างไร’

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่าทรงกลัวเลย มหาบพิตร อย่าทรงกลัวเลยมหาบพิตร การสวรรคตของพระองค์จักไม่เลวทราม กาลกิริยาก็จักไม่เลวทราม มหาบพิตร อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน

ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
๒. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม
๓. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์
๔. ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาด ...เป็นไปเพื่อสมาธิ

มหาบพิตร เปรียบเหมือนต้นไม้ที่โน้มไปทางทิศปราจีน โนม้ไปทางทิศปราจีนโอนไปทางทิศปราจีน ต้นไม้นั้นเมื่อถูกตัดโคนจะล้มไปทางไหน” “จะล้มไปทางที่ต้นไม้โน้มไป โนม้ไป โอนไป พระพุทธเจ้าข้า” “มหาบพิตร อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน”^{๒๒๑}

๒) พระโสดาบันยังมีครอบครัว

ความเป็นอยู่ของพระโสดาบันเหมือนกันกับคนทั่วไป เพราะยังมีครอบครัวมีลูกมีหลานอยู่ เช่น นางวิสาขา เป็นพระโสดาบันตั้งแต่วัยเป็นเด็ก เมื่อโตเป็นสาวได้แต่งงานกับลูกชายของมิคาร

^{๒๒๐} ดูใน ขุ.อุทาน. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๖.

^{๒๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๑๘/๕๒๓.

เศรษฐี อยู่ต่อมาก็ได้ให้กำเนิดลูกชาย ๑๐ คน ลูกสาว ๑๐ คน ลูกทั้ง ๒๐ คนของนางเมื่อโตเป็นหนุ่ม เป็นสาวแล้ว ก็ได้แต่งงานมีครอบครัวกันหมดแล้ว เมื่อนางวิสาखाไปวัดก็จะมีทั้งลูกทั้งหลายทั้งหล่นไปด้วย คนทั้งหลายก็จะถามว่า นางวิสาखाคนไหน นี่ก็แสดงให้เห็นว่าพระโศดาบันนั้นก็เหมือนกับคนทั่วไป^{๒๒๒}

๓) พระโศดาบันยังมีความประมาทอยู่

พระโศดาบันแม้เป็นพระอริยบุคคลแล้ว แต่ก็ยังไม่สมบูรณ์ด้วยสติและปัญญา ยังมีความประมาทอยู่บ้าง แต่ก็มีทิวฏฐิที่สมบูรณ์แล้ว ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกไว้ว่า

พระโศดาบันเหล่าใด รู้แจ้งอริยสัจที่พระศาสดาผู้มีปัญญาลึกซึ้งแสดงแล้ว ถึงแม้ว่าพระโศดาบันเหล่านั้นจะประมาทไปบ้าง ท่านเหล่านั้นก็จะไม่ถือกำเนิดในภพที่ ๘^{๒๒๓}

พระโศดาบันนั้นละกรรม ๓ ประการ คือ สักกายทิวฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลพัตปรามาส พร้อมกับการบรรลุโศดาปัตติมรรคได้แล้ว แม้จะมีกิเลสบางอย่างเหลืออยู่ พระโศดาบันนั้นพ้นแล้วจากอบายทั้งสี่^{๒๒๔} และจะไม่ทำอภิชาน ๖^{๒๒๕} ถึงแม้ว่า พระโศดาบันนั้นจะทำบาปกรรม^{๒๒๖} ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจไปบ้าง ท่านก็ไม่ปกปิดบาปกรรมนั้นไว้ เรากล่าวว่าผู้เห็นบท^{๒๒๗} แล้ว ไม่อาจทำอย่างนั้นได้^{๒๒๘}

๔) เปลี่ยนทิวฏฐิ ละวิปลาส บรรลุโศดาบัน

กรรม ๖ ประการที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ (พระโศดาบัน)^{๒๒๙} ละได้แล้ว คือ

๑. สักกายทิวฏฐิ ๒. วิจิกิจฉา ๓. สีลพัตปรามาส ๔. รากะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย ๕. โทสะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย ๖. โมหะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย กรรม ๖ ประการนี้แล ที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ ละได้แล้ว^{๒๓๐}

ฐานะที่ไม่อาจเป็นได้ ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ..

๑. เป็นผู้ไม่อาจยึดถือสังขารว่าเป็นของเที่ยง

๒. เป็นผู้ไม่อาจยึดถือสังขารว่าเป็นสุข

^{๒๒๒} ดูรายละเอียดใน พุ. อุทาน. (ไทย) ๒๕/๗๘/๓๔๐.

^{๒๒๓} ไม่ถือกำเนิดในภพที่ ๘ หมายถึงไม่เกิดในภพที่ ๘ เพราะท่านเหล่านั้นละสังโยชน์ ๓ ประการ (สักกายทิวฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตปรามาส) ได้แล้ว และจะเวียนเกิดเวียนตายในเทวโลกและมนุษย์โลกอย่างมากไม่เกิน ๗ ครั้ง แล้วบรรลุอรหัตตผล เพราะนามรูปดับไปในภพที่ ๗ นั้นเอง (พุ. พุ. อ. (บาลี) ๖/๑๖๓-๑๖๔)

^{๒๒๔} อบายทั้งสี่ หมายถึงภูมิที่ปราศจากความเจริญ มี ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรต และ อสุรกาย (พุ. พุ. อ. (บาลี) ๖/๑๖๕)

^{๒๒๕} อภิชาน ๖ หมายถึงฐานะอันหนัก ๖ ประการ ได้แก่ ๑) ข้ามารดา ๒) ข้ามบิดา ๓) ข้ามพระอรหันต์ ๔) ทำโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อ ๕) ทำให้สงฆ์แตกกัน ๖) เข้ารีตศาสนาอื่น (พุ. พุ. อ. (บาลี) ๖/๑๖๖)

^{๒๒๖} บาปกรรม หมายถึงการต้องอาบัติเบา เช่น ต้องอาบัติเพราะนอนร่วมกับสามเณร เป็นต้น มิได้หมายถึงอาบัติหนัก ดูใน พุ. พุ. อ. (บาลี) ๖/๑๖๗ และดู วิมหา. (ไทย) ๒/๕๐/๒๓๘

^{๒๒๗} บท หมายถึงทางแห่งนิพพาน พุ. พุ. อ. (บาลี) ๖/๑๖๗.

^{๒๒๘} พุ. พุ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๒.

^{๒๒๙} ทิวฏฐิสัมปทา ในที่นี้หมายถึงโศดาปัตติมรรค (อง. ฉก. อ. (บาลี) ๓/๘๘-๘๙/๑๕๕)

^{๒๓๐} อง. ฉก. (ไทย) ๒๒/๙๐/๖๑๕.

๓. เป็นผู้ไม่อาจยึดถือธรรมว่าเป็นอัตตา
๔. เป็นผู้ไม่อาจทำอนันตริยกรรม^{๒๓๑}
๕. เป็นผู้ไม่อาจเชื่อความบริสุทธิ์โดยถือมงคลตื่นข่าว^{๒๓๒}
๖. เป็นผู้ไม่อาจแสวงหาเขตบุญนอกศาสนานี้^{๒๓๓}

๖.๕.๒ พระสกทาคามี

ก. ความหมาย

สกทาคามี แปลว่า กลับมาอีกครั้งเดียว^{๒๓๔} คือ ผู้ที่บรรลุเป็นพระสกทาคามีจะกลับมาเกิดในกามภูมิอันได้แก่นุชย์โลกหรือเทวโลก^{๒๓๕} อีกครั้งเดียวเท่านั้น พระสกทาคามีละกิเลสได้เท่ากับพระโสดาบัน ไม่ได้ละเพิ่มอีกแต่ประการใด เพียงแต่ทำกิเลสที่เหลือให้เบาบางลงเท่านั้น เป็นผู้บริบูรณ์ในศีล มีสมาธิพอประมาณ มีปัญญามากพอประมาณ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ช้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง เธอจึงเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๒๓๖}

ข. การละสังโยชน์ของพระสกทาคามี

พระสกทาคามี มีจิตสังัดจากกามราคสังโยชน์อย่างหยาบ^{๒๓๗} ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับกามราคสังโยชน์นั้น^{๒๓๘} สามารถกำจัดกามราคอย่างหยาบ โทสะอย่างหยาบ^{๒๓๙} และกามุปาทานที่เป็นกามราคอย่างหยาบได้เด็ดขาด^{๒๔๐} ดังปรากฏข้อความใน

^{๒๓๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๑/๕๙๕, อง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๘๖/๑๕๕

^{๒๓๒} ถ้าวารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นมงคล (อง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๙๒-๙๕/๑๕)

^{๒๓๓} อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๙๒/๖๑๖.

^{๒๓๔} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๒/-/๓๐๐.

^{๒๓๕} พระสกทาคามีได้บรรลุสกทาคามีมรรคในโลกนี้แล้วบังเกิดในเทวโลก มาบังเกิดในโลกนี้อีก พระสกทาคามีนั้น ชื่อว่าท่องเที่ยวด้วยสามารถแห่งชาติที่ตนกำหนดแล้ว แต่พระสกทาคามีบุคคลเหล่าใด ย่อมบังเกิดในเทวโลกนั้นหรือในมนุษยโลกนั่นเอง พระสกทาคามีนั้นยังต้องท่องเที่ยวไปอยู่นั่นเองเพราะยังต้องไปบังเกิดบ่อยๆ จนกว่าอินทรีย์จะแก่กล้า โดยได้บรรลุ มรรคขั้นสูงๆ ขึ้นไป ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๖๐๑.

^{๒๓๖} อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๘๓/๓๑๓.

^{๒๓๗} กามราคสังโยชน์ กิเลสอันผูกใจสัตว์ไว้กับทุกข์หรือผูกกรรมไว้กับผล คือความกำหนัดในกาม ความติดใจในกาม ดูใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๖๙/๖๒๐.

^{๒๓๘} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

หยาบ^{๒๓๙} และกามุปาทานที่เป็นกามราคะอย่างหยาบได้เด็ดขาด^{๒๔๐} ดังปรากฏข้อความในคัมภีร์สังยุตตนิกายว่า

พระสกทาคามีเป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ไม่มีหาสปัญญา ไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เพราะบรรเทาราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบาง^{๒๔๑} มาสู่โลกนี้^{๒๔๒} อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกขได้ แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติ และวินิบาต^{๒๔๓}

ค. ประเภทของพระสกทาคามี

พระสกทาคามี ๕ จำพวก คือ

๑. ผู้ที่บรรลุเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วเกิดในมนุษยโลกอีก จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และดับขันธปรินิพพานในมนุษยโลก

๒. ผู้ที่บรรลุเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วก็เกิดในเทวโลกอีก จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และดับขันธปรินิพพานในเทวโลก

๓. ผู้ที่บรรลุเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วไปเกิดในเทวโลก จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ และดับขันธปรินิพพานในเทวโลก

๔. ผู้ที่บรรลุเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วก็มาเกิดในมนุษยโลก จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ และดับขันธปรินิพพานในมนุษยโลก

๕. ผู้ที่บรรลุเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วไปเกิดในเทวโลก พอหมดอายุขัยในเทวโลกแล้ว ก็กลับมาเกิดในมนุษยโลกอีก จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และดับขันธปรินิพพานในมนุษยโลก

^{๒๓๙} กามราคะอย่างหยาบ และโทสะอย่างหยาบละได้ด้วยทุกขมรรค กามราคะและโทสะเหล่านั้นละไม่มีเหลือเลยได้ด้วยตติยมรรค ภาวราคะและโมหะที่เหลือละได้ด้วยมรรคที่ ๔ ดูใน ขุ.อิติ.อ.(ไทย) ๑/๔/-/๔๑๕.

^{๒๔๐} กามุปาทานที่เป็นกามราคะอย่างหยาบ มรรคที่ ๒ ให้สิ้นไป กามราคะและ สิ้นไปที่เป็นกามราคะอย่างหยาบมรรคที่ ๒ ให้สิ้นไป กามราคะและพยาบาทอย่างละเอียด มรรคที่ ๓ ให้สิ้นไป การละรูปราคะอรุปราคะมรรคที่ ๔ ให้สิ้นไป รวมความว่าอุปาทานอันมรรคทั้ง ๔ ให้สิ้นไป คือถึงการไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา. ดูใน ขุ.อ.(ไทย) ๑/๓/-/๓๗๒.

^{๒๔๑} ราคะ โทสะ โมหะเบาบางลง โดยอาการทั้งสองอย่าง คือ ด้วยการเกิดขึ้นในบางครั้งบางคราวและมีปริยฐานกิเลสน้อย กิเลสย่อมไม่เกิดขึ้นเรื่อยๆ แก่พระสกทาคามี เกิดในบางครั้งบางคราว แต่เมื่อเกิดขึ้นไม่เกิดขึ้นมากๆ เหมือนปลูชน

^{๒๔๒} มีอธิบายดังนี้ ก็ถ้าพระอริยบุคคลผู้บรรลุสกทาคามีผลในมนุษยโลก แล้วบังเกิดในเทวโลกย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์ ข้อนี้ตัวอย่างนี้ แต่เมื่อสามารถกลับมาสู่มนุษยโลกแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์ ฝ่ายพระอริยบุคคลผู้บรรลุสกทาคามีผลในเทวโลก ถ้ามาเกิดในมนุษยโลกย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์ได้ ข้อนี้ตัวอย่างนี้ แต่เมื่อสามารถไปสู่เทวโลก ย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์เป็นแน่ ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/-/๓๗๔.

^{๒๔๓} ส.มหา. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๔.

นิพพานในมนุษย์โลก^{๒๔๔}

ความเป็นอยู่ของพระสกทาคามีนี้ ไม่แตกต่างกับพระโสดาบันมากนัก เพราะยังมีครอบครัว ลูกหลานอยู่ เพียงแต่มีกิเลสที่เบาบางกว่าพระโสดาบันเท่านั้น

คัมภีร์อิทธิธรรมบุคคลบัญญัติอธิบายไว้ว่า

บุคคลใด ย่อมมาอีกครั้งเดียวด้วยสามารถแห่งปฏิสนธิ เพราะเหตุนี้ ผู้หนึ่งจึงชื่อว่า สกทาคามี แปลว่า ผู้มาปฏิสนธิอีกครั้งเดียว

บรรดาพระสกทาคามี ๕ จำพวก ๔ จำพวกพระองค์ไม่ทรงประสงค์เอา แต่ทรงประสงค์เอา เพียงพวกเดียวเท่านั้นในที่นี้ เพราะว่าพระสกทาคามีบางพวกบรรลุสกทาคามีผลในโลกนี้ ย่อมปรินิพพานในโลกนี้นั้นแหละ บางพวกบรรลุสกทาคามีผลในโลกนี้ ปรินิพพานในเทวโลก บางพวกบรรลุในเทวโลกปรินิพพานในเทวโลกนั้นแหละ บางพวกบรรลุในเทวโลกแล้วเกิดขึ้นในโลกนี้แล้วจึงปรินิพพาน รวมพระสกทาคามีทั้ง ๔ จำพวก ดังกล่าวมานี้ พระองค์มิได้ทรงประสงค์เอา ในสกทาคามี นิสเทศนี้ แต่พระสกทาคามีพวกใดบรรลุในโลกนี้ แล้วดำรงชีวิตอยู่ในเทวโลกตลอดอายุ แล้วก็เกิดขึ้นในโลกนี้อีกจึงปรินิพพาน พระสกทาคามีพวกเดียวนี้เท่านั้น ฟังทราบว่าเป็นพระองค์ทรงถือเอาในสกทาคามีนิเทศนี้

ถามว่า ก็พระสกทาคามีนี้ มีการกระทำที่แตกต่างกับพระโสดาบัน ที่ชื่อว่าเอกพีชอย่างไรบ้าง? ตอบว่า พระโสดาบันผู้ชื่อว่าเอกพีช ท่านมีปฏิสนธิครั้งเดียวเท่านั้น ส่วนพระสกทาคามีท่านมีปฏิสนธิ ๒ ครั้ง ข้อนี้เป็นเพราะการกระทำที่แตกต่างกันระหว่างพระอริยะทั้งสองเหล่านั้น.^{๒๔๕}

ง. ศิล สมาธิ ปัญญาของพระสกทาคามี

พระโสดาบันเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ มีสมาธิพอประมาณ มีปัญญาพอประมาณ^{๒๔๖} ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง เธอจึงเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๒๔๗}

บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ และ

^{๒๔๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๔๒๘. อภ.ป.อ. (ไทย) ๓/-/๒๓๘.

^{๒๔๕} อภ.ป.อ. (ไทย) ๓/-/๒๓๘.

^{๒๔๖} ไม่มีทางตกต่ำ หมายถึง มีสภาพไม่ตกไปในออบาย ๔ คือ ๑. นรก ๒. กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ๓. แดนเปรต ๔. อสุรกาย (ดูรายละเอียดใน อง.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒).

^{๒๔๗} อง.ท.ก. (ไทย) ๒๐ /๘๗/๓๑๓.

โมหะเบาบาง เขาจึงเป็นสภากาชาด มาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ นี่เป็นบุคคลจำพวกที่ ๖ ผู้เป็นสอุปาทิเสส เมื่อตายไป ก็พ้นจากนรกได้ ฯลฯ พ้นจากอบาย ทุกคติ และวินิบาตได้^{๒๔๘}

๖.๕.๓ พระอนาคามี

ก. ความหมาย

อนาคามี แปลว่า ผู้ไม่มาสู่กามโลกด้วยสามารถแห่งการถือปฏิสนธิอีก^{๒๔๙} คือ มีอันไม่กลับมาเป็นธรรมดาเป็นผู้ปรินิพพานในขั้นนั้น เพราะสำเร็จความเป็นผู้ไม่มีสังโยชน์ในภายในด้วยการเพิกถอนเสียได้ซึ่งโอรัมภาคียสังโยชน์ สามารถละกิเลสได้โดยเด็ดขาดเป็นสมุจเฉตพหุทานได้เพิ่มอีก ๒ คือ กามราคสังโยชน์ และปฏิฆสังโยชน์ ละอนุสตรกรรมบถได้อีก ๒ คือ ผรุสวาจา และพยาบาท^{๒๕๐} ดังปรากฏข้อความในคัมภีร์สังยุตตนิกายว่า

พระอนาคามีเป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นผู้ มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีหาสปัญญา มีชวณปัญญา แต่ไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพาน เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพาน เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพาน เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพาน เป็นพระอนาคามีผู้ทงโสโตกนิภูคามี แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติ และวินิบาต^{๒๕๑}

ข. การละสังโยชน์ของพระอนาคามี

พระอนาคามีละสังโยชน์ได้อีก ๒ คือ ๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ ๒) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความขัดเคืองหรืองุ่นง่านใจ และกำจัดกามราคะพยาบาทอย่างละเอียด^{๒๕๒} ได้เด็ดขาด ดังปรากฏข้อความในคัมภีร์สังยุตตนิกายว่า

พระอนาคามีเป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นผู้เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีหาสปัญญา มีชวณปัญญา แต่ไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป^{๒๕๓} เขาจึง

^{๒๔๘} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗.

^{๒๔๙} ขุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๖๐๐.

^{๒๕๐} อง.ติก.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๔๕.

^{๒๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๔.

^{๒๕๒} ขุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๔๑๕.

^{๒๕๓} โอรัมภาคียสังโยชน์ หมายถึงสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ คือ ๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต ๔) กามราคะ ความพอใจในกามคุณ ๕) พยาบาท หรือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจอันเป็นเหตุให้เกิดในกามภพ ดูรายละเอียดในอง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๕/๒๒.

เป็นพระอนาคามี ผู้อันตรายปรีนิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้อุปัชฌายปรีนิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้สังฆารปรีนิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้สังฆารปรีนิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้อุทังโสโตกนิฏฐคามี แมื่บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบายทุกติ และวินิบาต^{๒๕๔}

ผู้เป็นพระอนาคามี ย่อมมีจิตสดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น^{๒๕๕}

ค. ประเภทของพระอนาคามี

พระอนาคามี มี ๕ ประเภท คือ

๑) อุทังโสโตกนิฏฐคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ คือเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วก็จะเกิดเลื่อนต่อไปจนถึงอกนิฏฐภพ แล้วจึงปรีนิพพานในภพนั้น

๒) สสังฆารปรีนิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วปรีนิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก

๓) อสังฆารปรีนิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรีนิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

๔) อุปัชฌายปรีนิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วจวนจะถึงปรีนิพพาน คืออายุพันกึ่งแล้วจวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรีนิพพาน

๕) อันตรายปรีนิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรีนิพพานในระหว่าง คือเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่งก็ปรีนิพพาน มี ๓ จำพวก คือ

พวกที่ ๑ เกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป แต่ก็บรรลुพระอรหัตผลในวันที่เกิด ถ้าไม่บรรลुในวันที่เกิดได้ก็บรรลुไม่เกินภายใน ๑๐๐ กัป

พวกที่ ๒ เมื่อไม่สามารถบรรลุพระอรหัตผลในวันที่เกิดได้ก็บรรลุไม่เกินภายใน ๒๐๐ กัป

พวกที่ ๓ บรรลุพระอรหัตผลไม่เกินภายใน ๔๐๐ กัป^{๒๕๖}

ง. ศิล สมาธิ ปัญญาของพระอนาคามี

พระอนาคามีจะปรีนิพพานในที่สุดเกิดขึ้น เป็นโอปปาติกะ^{๒๕๗} ปรีนิพพานในภพนั้น ไม่กลับมาจากโลกนั้นอีก เป็นผู้บริบูรณ์ในศีล บริบูรณ์ในสมาธิ มีปัญญามากขึ้นอีกพอประมาณ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิให้บริบูรณ์ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ข้อนั้นเพราะเหตุ

^{๒๕๔} ส.มหา. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๔.

^{๒๕๕} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

^{๒๕๖} ดูรายละเอียดใน อง.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๓.

^{๒๕๗} โอปปาติกะ หมายถึง สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ (ตาย) ก็หายวับไปไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดาและสัตว์นรก เป็นต้น (ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (บาลี) ๑๗๑/๑๔๙) แต่ในที่นี้หมายถึงพระอนาคามีที่เกิดในสุทธาวาส (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์) ๕ ชั้น มีชั้นอวิหาเป็นต้น แล้วดำรงภาวะอยู่ในชั้นนั้น ๆ ปรีนิพพานสิ้นกิเลสในสุทธาวาสนั่นเองไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก (ดูรายละเอียดใน อง.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗-๘๘/๒๔๒-๒๔๓).

ไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่านี้เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุ นั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้นสมათานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นโอปปาติกะปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก^{๒๕๘}

จ. ความเป็นอยู่ของพระอนาคามี

ความเป็นอยู่ของพระอนาคามีนี้ มีความเป็นอยู่แบบสันโดษ ไม่มีครอบครัว รักษาศีล ๘ เป็นประจำ พระอนาคามีผู้ชำนาญในสมาบัติ ๘ เท่านั้นสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้^{๒๕๙} เมื่อหมดอายุขัยแล้วจะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ซึ่งเป็นชั้นที่สูงที่สุดในพรหมโลก อันเป็นที่อยู่เฉพาะของผู้ที่บรรลุเป็นพระอนาคามีเท่านั้น

สุทธาวาส ๕ (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์)

รูปพรหมชั้นสูงสุด เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามี สุทธาวาสภูมิ แบ่งออกเป็น ๕ ชั้น ตามความแก่อ่อนของบารมี โดยดูจากอินทรีย์ ๕ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ดังนี้

๑) อวิหา เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามีผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน มีอินทรีย์อ่อนที่สุด ศรัทธามีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดในชั้นนี้ เป็นพรหมที่ไม่ละทิ้งสถานที่ของตน คือต้องอยู่จนครบ อายุขัยจึงจุติ ไม่มีการเสื่อมจากสมบัติของตน มีทิพยสมบัติบริบูรณ์เต็มที่ อยู่เสมอจนตลอดอายุขัย สำหรับพรหมชั้นสูงที่เหลืออีก ๔ ชั้น อาจไม่ได้ อยู่จนครบอายุขัย มีการจุติได้ก่อน

๒) อดตปา เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามี ผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร หรือผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร มีวิริยะมีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดใน ชั้นนี้ เป็นพรหมที่ไม่มีความเดือดร้อนใจ เพราะยอมเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นิ वर्ณธรรมที่เป็นเหตุให้จิตเดือดร้อนไม่อาจเกิดขึ้น จิตใจจึงมีแต่ความสงบเยือกเย็น

๓) สุทัสสา เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามี ผู้งดงามนำทัตสนา

สติมีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดในชั้นนี้ เป็นพรหมที่เห็นสิ่งต่างๆ โดยปรากฏชัด เพราะบริบูรณ์ด้วยจักขุ ทั้งหลาย๖ ได้แก่ ปสาทจักขุ ทิพยจักขุ ธัมมจักขุ ปัญญาจักขุ ที่บริสุทธิ์ พรหมในชั้นนี้มีร่างกายสวยงามมาก ผู้ใดได้เห็นแล้วย่อมเกิดความพอใจ สุทัสสา จึงหมายความว่า ผู้ที่ผู้อื่นเห็นด้วยความเป็นสุข

๔) สุทัสสี เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามีผู้มองเห็นชัดเจนดี หรือผู้มีทัตสนาแจ่มชัด สมาธิมีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดใน ชั้นนี้ เป็นพรหมที่แลเห็นสิ่งต่างๆ โดยสะดวก มีการเห็นบริบูรณ์ด้วยดี ยิ่งกว่าสุทัสสาพรหม ว่าโดยจักขุ ๔ ประการแล้ว ปสาทจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ ทั้งสามอย่างนี้มีกำลังมากกว่าสุทัสสาพรหม มีแต่ ธัมมจักขุเท่านั้นที่มีกำลังเสมอกัน

^{๒๕๘} อภ.ทก.(ไทย) ๒๐/๘๓/๓๑๓.

^{๒๕๙} อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๗๓๕/๒๘๒.

๕) อภินิหาร เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามี เหล่าท่านผู้ไม่มีความด้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร ผู้สูงสุด มีอินทรีย์แก่ที่สุด ปัญญามีกำลังมากกว่า อินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดในชั้นนี้ เป็นพรหมที่มีทิพยสมบัติและความสุข ที่ยอดเยี่ยม มีคุณสมบัติยิ่งกว่ารูปพรหมทุกชั้น รูปพรหมชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๔ ในสุทธาวาสกมมินี ขณะยังไม่เป็นพระอรหันต์ เมื่อจุติในชั้นของตนแล้ว จะเลื่อนไปบังเกิดในชั้นสูงขึ้นไป ไม่เกิดซ้ำภูมิหรือไม่เกิดในภูมิต่ำกว่า

แต่สำหรับอภินิหารพรหมย่อมไม่ไปบังเกิดในภูมิอื่นอีกเลย จะต้อง ปรีนิพพานในภูมินี้^{๒๖๐}

ในอภินิหารภูมิ มีปูชนียสถานสำคัญแห่งหนึ่ง คือ ทุสสเจตีย์ เป็นที่บรรจุเครื่องฉลองพระองค์ของเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงสวมใสในขณะที่ เสด็จออกมหาภิเนษกรรม โดยขุฎิการพรหมลงมาจากรัศมี อภินิหารภูมิ นำเอาเครื่องบริขารทั้ง ๘ ถวายแด่พระสิทธัตถะ และรับเอาเครื่อง ฉลองพระองค์ไปบรรจุไว้ในตุสสเจตีย์ มีความสูง ๑๒ โยชน์

๖.๕.๔ พระอรหันต์

ก. ความหมาย

พระอรหันต์ คือ ผู้ที่ห่างไกลจากบาปอกุศลธรรมที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมองนำไปเกิดในภพใหม่ จากความกระวนกระวาย จากวิบากเป็นทุกข์อันให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป^{๒๖๑}

พระอรหันต์เป็นผู้มีกิเลสอยู่ไกล มีกิเลสห่างไกล คือมีกิเลสอันท่านละได้แล้ว ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นอรหันต์ได้อย่างไร คือ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก เศร้าหมอง อันเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่ มีความเร่าร้อน มีผลเป็นทุกข์ เพื่อชาติ ชรา และมรณะ ต่อไปของท่านผู้ห่างไกลจากกิเลสย่อมไม่มี ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมเป็นพระอรหันต์อย่างนี้แล.

พระอรหันต์เป็นผู้สิ้นอาสวะ คือ กามาสวะ ภาวาสวะ ทิฐฐาสวะ อวิชชาสวะ อาสวะทั้ง ๔ เหล่านี้ของพระอรหันต์สิ้นแล้ว คือท่านละได้ ถอนขึ้นได้ สงบระงับ เป็นของไม่ควรเกิดขึ้นอีก อันท่านเผาแล้วด้วยไฟคือญาณ ด้วยเหตุนี้ พระอรหันต์นั้นจึงเรียกว่า พระชีนาสพ

พระอรหันต์เป็นผู้อยู่จบแล้ว คือ พระอรหันต์นั้นอยู่จบแล้วในธรรมเครื่องอยู่ของครุบ้าง ในธรรมเครื่องอยู่คืออริยมรรคบ้าง ในธรรมเครื่องอยู่ของพระอริยะ ๑๐ ประการบ้าง พระอรหันต์นั้นอยู่จบแล้วได้แก่มีธรรมเครื่องอยู่อันจบแล้ว มีภรณ์อันประพาศแล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้อยู่จบแล้ว

พระอรหันต์เป็นผู้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว คือ กิจที่จะพึงทำทุกอย่างพระชีนาสพทำแล้ว ทำเสร็จสิ้นแล้ว กิจที่จะพึงทำอันยิ่งของพระชีนาสพนั้น เพื่อการบรรลุความสิ้นไปแห่งทุกข์ ย่อมไม่มี ฉะนั้น พระอรหันต์นั้นจึงชื่อว่าผู้มีกิจที่จะต้องทำอันทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “การสั่งสมกิจที่ต้องทำอันทำเรียบร้อยแล้ว ของภิกษุผู้มีจิตสงบ หลุดพ้นแล้วโดยชอบนั้น ย่อมไม่มี (และ) กิจที่พึงทำอีกก็ไม่มี”

^{๒๖๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔-๑๐๒๖/ ๖๗๑-๖๗๔.

^{๒๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๓.

พระอรหันต์เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว คือ ชั้นธภาวะ กิเลสภาวะ อภิสังขาร^{๒๖๒} ภาวะ ภาวะ ๓ เหล่านี้ พระอรหันต์ปลงลงแล้ว ยกลงแล้ว วางแล้ว ทำให้ตกไปแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระอรหันต์นั้น ท่านจึงเรียกว่า ผู้มีภาระอันปลงลงแล้ว

พระอรหันต์เป็นผู้บรรลुประโยชน์ตนแล้ว คือ ตามบรรลุประโยชน์อันเป็นของตน จริงอยู่ ภาวะความเป็นอรหันต์นั้น ท่านเรียกว่า ประโยชน์ของตน เพราะเกี่ยวเนื่องกับตน เพราะไม่ละตน และเพราะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งของตน.

พระอรหันต์เป็นผู้สิ้นสังโยชน์แล้ว คือ กามราคะ ปฏิฆะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ภวราคะ อิสสา มัจฉริยะ และอวิชชา เรียกว่า สังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ เพราะสังโยชน์เหล่านี้ย่อมผูกคือตามผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ในภพ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมเชื่อมภพไว้ด้วยภพ สังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพเหล่านี้ของพระอรหันต์สิ้นรอบแล้ว อันท่านละได้แล้ว อันท่านเผาแล้วด้วยไฟคือญาณ ด้วยเหตุนี้ พระอรหันต์นั้นจึงเรียกว่า ผู้มีสังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพอันสิ้นรอบแล้ว.^{๒๖๓}

ข. การละสังโยชน์ของพระอรหันต์

พระอรหันต์ ย่อมมีจิตสดจากรูปราคะ^{๒๖๔} อรูปราคะ^{๒๖๕} มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และสังขารนิमितทั้งปวง ในภายนอก นี้ชื่อว่าจิตตวิเวก^{๒๖๖}

พระอรหันต์สามารถละสังโยชน์เบื้องสูงได้ทั้ง ๕ คือ

- (๑) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปमान ติดใจปรารถนาในรูปภพ
  - (๒) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม อารมณ์แห่งอรูปमान ติดใจปรารถนาในอรูปภพ
  - (๓) มานะ ความถือตัว หรือสำคัญตนว่าเป็นนั้นเป็นนี้ สูงกว่าเขา เท่าเทียมเขา หรือต่ำกว่าเขา เป็นต้น
  - (๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ ว้าวุ่น ชัดส่าย คิดพล่านไป(แม้ในทางที่เป็นกุศล)
  - (๕) อวิชชา ความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุและผลหรือไม่รู้ปริยสัจจ์
- รวมเป็นละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ข้อและละอกุศลกรรมบถได้อีก ๒ คือ อภิชฌา สัมผัสปปลาปะ^{๒๖๗}

^{๒๖๒} ปุณฺณาสังขาร คืออภิสังขารที่เป็นบุญ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นกามาวจร และรูปาวจร (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๘๘, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๒๕/๒๑๖)

อปุณฺณาสังขาร คืออภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญคือเป็นบาป สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่ อกุศลเจตนาทั้งหลาย (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๘๘, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๒๕/๒๑๖)

อาเนญยาสังขาร คืออภิสังขารที่เป็นอาเนญยา สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคง ไม่หวั่นไหว ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นรูปาวจร ๔ หมายถึงอารมณ์ที่มั่นคงแน่วแน่ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๘๘, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๒๕/๒๑๖)

^{๒๖๓} พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่ม ๑ ภาค ๑ หน้าที่ ๑๐๐.

^{๒๖๔} รูปราคะ คือความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในรูปภพ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๑๐๐)

^{๒๖๕} อรูปราคะ คือความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในอรูปภพ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๑๐๐)

^{๒๖๖} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

^{๒๖๗} อภ.ติก.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๔๕.

เป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า^{๒๖๘}

ค. ประเภทของพระอรหันต์

พระอรหันต์มี ๓ ประเภท คือ

๑. พระอรหันต์ที่ตรัสรู้อุตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง และสามารถโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์คือให้ถึงมรรคผลนิพพานได้ด้วย เพราะทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอภิญญาญาณ ญาณที่สามารถรู้อภิญญาของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย อินทรีย์ปรีชาญาณ ญาณที่สามารถรู้อินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย ว่ายิ่งหรือหย่อนเพียงใด และสัพพัญญุตญาณ ญาณที่สามารถรอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง อันได้พระนามว่าพระสัพพัญญูพุทธเจ้า^{๒๖๙}

๒. พระอรหันต์ปัจเจกพุทธเจ้า เป็นพระอรหันต์ที่ตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เองเหมือนกัน แต่ไม่สามารถโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ เพราะไม่ถึงพร้อมด้วยญาณ ๓ ประการ เหมือนพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้านี้จะบังเกิดมีได้ เฉพาะในยุคที่ว่างจากพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่าสุญญกัป

๓. พระอรหันต์ที่ตรัสรู้เองไม่ได้ ต้องอาศัยคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงสามารถตรัสรู้ได้ อันได้ชื่อว่า ออนุพุทธะอันว่า พระอรหันต์อนุพุทธะนี้มี ๒ ประเภท คือ ปัญญาวิมุตติ และเจโตวิมุตติ

๓.๑ ปัญญาวิมุตติ หมายถึง พระอรหันต์ผู้ไม่ได้ฌาน คือไม่ได้เจริญสมถกัมมัฏฐานจนบรรลุถึงฌาน เป็นแต่เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างเดียว จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ พระอรหันต์ผู้ที่ไม่ได้ฌานนี้เรียกว่า สุขวิปัสสกอรหันต์

๓.๒ อุภโตภาควิมุตติ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เจริญสมถะเพื่อให้เกิดฌานสมาบัติ^{๒๗๐} หลุดพ้นจากรูปกายเป็นเจโตวิมุตติก่อน^{๒๗๑} แล้วเจริญวิปัสสนา เมื่อบรรลุอรหัตตผลก็ได้ชื่อว่า “อุภโตภาควิมุตติ” คือผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน

การเจริญภาวนาให้ได้มาซึ่งฌานนั้น มี ๒ ประเภทด้วยกันคือ

๑. เจริญสมถกัมมัฏฐานจนได้ฌาน อันนี้เรียกว่าปฏิบัติภาสทธิฌาน คือได้ฌานด้วยการปฏิบัติ แล้วก็มาเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๒. ไม่ได้เจริญสมถกัมมัฏฐานมาตั้งแต่ต้น แต่เมื่อเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนบรรลุถึงอรหัตตมัคคญาณ ด้วยอำนาจแห่งบุญญาธิการที่ได้สั่งสมมาแต่ปางก่อน เมื่อบรรลุถึงซึ่งอรหัตตมัคคญาณ ก็ถึงพร้อมซึ่งฌานด้วย การได้ฌานด้วยอาการอย่างนี้เรียกว่ามัคคสิทธิฌาน ได้ฌานด้วยอำนาจแห่งมรรคจนถึงได้อภิญญาด้วยก็มี^{๒๗๒}

สำหรับพระอรหันต์ที่ได้อภิญญาด้วยนั้นมี ๒ จำพวก คือ

๑. เตวิชโช พระอรหันต์ผู้ได้วิชชา ๓ คือ

^{๒๖๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๕/๖๗.

^{๒๖๙} ดุ.ใน อง.อภิญญา. (ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๖.

^{๒๗๐} ดุ.ใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๖๒๓-๖๒๖/๓๑๙-๓๒๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒๓-๖๒๖/ ๔๑๓-๔๑๕.

^{๒๗๑} ดูรายละเอียดใน อง.สตตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๐, อง.นวก.อ. (บาลี) ๓/๔๕/๓๑๖.

^{๒๗๒} ขุนสรรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). คู่มือการศึกษากรรมฐานสังคหวิภาค พระอภิธรรมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๙. พระนคร : ประพาสตันการพิมพ์, ๒๕๐๙. หน้า ๑๐๖.

๑.๑ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้

๑.๒ ทิพพจักขุญาณ หรือจตุปบาทญาณ ตาทิพย์ รู้จืดคือการตาย และปฏิสนธิคือการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย

๑.๓ อาสวักขยญาณ รู้วิชาที่ทำให้สิ้นกิเลสอาสวะ สำหรับอาสวักขยญาณนี้เป็นญาณที่เป็นญาณทั่วไปแก่พระอรหันต์ทุกองค์ แม้พระอรหันต์ที่ไม่ได้สมาบัติ ก็มี

๒. ฉพภิญโญ พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ คือ

(๑) อิทธิวิธี ความรู้ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

(๒) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์

(๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้

(๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้

(๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์

(๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป ๕

ข้อแรกเป็นโลกียะ (โลกียอภิญญา) ข้อท้ายเป็นโลกุตตระ^{๒๗๓} อีกนัยหนึ่ง พระอรหันต์นั้นแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ

๑. พระอรหันต์ที่ไม่มี ปฏิสัมภิทาญาณ

๒. พระอรหันต์ที่มีปฏิสัมภิทาญาณ

ปฏิสัมภิทาญาณนี้ คือ ความถึงพร้อมด้วยปัญญาอันแตกฉาน มี ๔ ประการคือ

๑. อตถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาแตกฉานในผลทั้งปวง

๒. ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาแตกฉานในเหตุทั้งปวง

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาแตกฉานในภาษา คือ รู้จักใช้ถ้อยคำหรือภาษาในการอธิบายขยายความแห่งเหตุและผล ให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งลึกซึ้งโดยถ้วนถี่

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณคือมีปัญญาว่องไว ไหวพริบเฉียบแหลม คมคาย ในการโต้ตอบอตถปฏิสัมภิทาญาณ ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ และนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ได้อย่างถูกต้องคล่องแคล่ว ชัดแจ้งโดยฉับพลันทันที^{๒๗๔}

ง. ศิล สมาธิ ปัญญาของพระอรหันต์

พระอรหันต์ มีศิลป สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์แล้ว ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ^{๒๗๕} ปัญญาวิมุตติ^{๒๗๖} อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๒๗๗} เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา

^{๒๗๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔-๒๔๘/๗๗-๘๔.

^{๒๗๔} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๒/๑๘๓, ขุ.ปฎิ. (บาลี) ๓๑/๑๑๐/๑๒๓, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๗๑๘/๓๕๙.

^{๒๗๕} เจโตวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึกจิตซึ่งเป็นผลแห่งสมาธิ (ดูรายละเอียดใน อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๖๒).

^{๒๗๖} ปัญญาวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยการกำจัดอวิชชาได้ซึ่งเป็นผลแห่งปัญญา (ดูรายละเอียดใน อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๖๒).

^{๒๗๗} ดูรายละเอียดใน อง.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๗-๘๙/๒๒๕-๒๒๙, อง.ติก. (ไทย)๒๐/๘๗/๓๑๒-๓๑๗.

หรือการบูชาพิเศษ หรือผู้หักงำแห่งสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้สิ้นอาสวะกิเลส ดังปรากฏข้อความใน คัมภีร์สังยุตตนิกายว่า

พระอรหันต์เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีหาสปัญญา มีชวนปัญญา และถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาย่อมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิด สัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติและวินิบาต^{๒๗๘}

พระอรหันต์เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิและปัญญา ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิให้บริบูรณ์ มีปกติทำปัญญาให้บริบูรณ์ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ช้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้นสมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เธอทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๒๗๙}

สภาวะจิตพระอรหันต์

มหากิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ผู้หมดจดจากกิเลสแล้ว แต่ก็ยังมีการรับรู้อารมณ์อยู่ เพราะขันธยังไม่นิพพาน นิพพานแต่กิเลส ความเป็นอยู่ของพระอรหันต์จึงมีจิตที่ยังเกี่ยวข้องกันกับอารมณ์อยู่เสมอ แต่จิตที่เกี่ยวข้องกันกับอารมณ์ของพระอรหันต์นั้น ไม่มีผลที่จะเป็นวิบากหรือให้เกิดวิบากทั้งในส่วนกุศลหรืออกุศล ซึ่งจะทำให้เกิดภพชาติใหม่ต่อไป พระอรหันต์จึงมีจิตที่ชื่อว่า “มหากิริยาจิต” ทำหน้าที่เสพอารมณ์ เรียกตามภาษาธรรมว่า “ขวนะ” คือทำหน้าที่คตินึกหรือรู้สึกต่ออารมณ์นั่นเอง

โดยปกติจิตที่ทำหน้าที่คิด นึก หรือรู้สึกของคนเราและสัตว์ทั้งหลายนั้นจะมีจิตอยู่ ๒ ประเภท คือ อกุศลจิต กับกุศลจิต ทั้งอกุศลและกุศลจิตเมื่อเกิดขึ้นเสพอารมณ์คือ ทำหน้าที่ขวนะแล้วก็มีวิบากคือผลเกิดขึ้น เมื่อมีวิบากเกิดขึ้น วิบากนี้ก็จะทำหน้าที่เกิดในภพชาติใหม่ต่อไป ถ้าเป็นวิบากของอกุศลก็จะนำเกิดในอบายภูมิ ๔ ถ้าเป็นวิบากของกุศล ก็จะนำเกิดในสุคติภูมิ

แต่พระอรหันต์ไม่เป็นเช่นนั้น การเสพอารมณ์หรือ ขวนะของพระอรหันต์ไม่ใช่จิตกุศลหรืออกุศล แต่เป็นจิตที่ปราศจากกิเลสแล้ว เรียกจิตนั้นว่า “มหากิริยาจิต” เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป โดยปราศจากผลใด ๆ ความเป็นอยู่ของพระอรหันต์ จึงไม่มีจิตกุศลหรืออกุศล แต่เป็นมหากิริยาจิต เป็นจิตที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่ออนุเคราะห์ แก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลายฝ่ายเดียว เพื่อจะเทศนาสั่งสอนสืบทอดพระพุทธศาสนาและเป็นเนืองนาบุญอันประเสริฐ แก่ผู้ทำบุญกับพระอรหันต์เท่านั้น

ความเป็นอยู่ของพระอรหันต์ และภารกิจของพระอรหันต์ บางครั้งก็ใช้ปัญญาประกอบ บางครั้งก็ไม่ใช้ปัญญาประกอบ จึงมีจิตแตกต่างกันถึง ๘ ดวง

^{๒๗๘} ส.มหา. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๔.

^{๒๗๙} อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๘๓/๓๑๓.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ภารกิจของพระอรหันต์บางครั้งก็ประกอบด้วยปัญญาบางครั้งก็ไม่ประกอบด้วยปัญญา ในที่นี้หมายความว่า ปัญญาที่จะทำหน้าที่ประหารกิเลสนั้นไม่มีแล้ว เพราะกิเลสได้ถูกประหารโดยมัคคญาณไปหมดแล้ว ส่วนปัญญาที่ใช้พิจารณาสภาพธรรมนั้นยังมีอยู่ เช่น ในขณะที่แสดงธรรม เมื่อกล่าวถึงสภาพธรรม สภาวะธรรมเหตุปัจจัย สติปัญญา ฯลฯ เป็นต้น ปัญญาที่จะต้องใช้อพิจารณาสภาพธรรมเหล่านี้เพื่อแสดงธรรมยังต้องมีอยู่

เพราะฉะนั้น พระอรหันต์มีความเป็นอยู่โดยมีปัญญาประกอบด้วยก็ได้ ไม่มีปัญญาประกอบด้วยก็ได้ และการไม่มีปัญญาประกอบในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่าพระอรหันต์โง่ไม่รู้ความเป็นจริง แต่หมายถึงการเกี่ยวข้องกับอารมณ์ บางครั้งก็ไม่จำเป็นต้องมีปัญญาประกอบ บางครั้งก็จำเป็นต้องมีปัญญาประกอบนั่นเอง ทั้งนี้เพราะปราศจากโมหกิเลสแล้วนั่นเอง

ภาวะจิตของพระอรหันต์ บางครั้งก็เป็นโสมนัส บางครั้งก็เป็นอุเบกขาทั้งนี้ก็ขอให้เข้าใจว่าความเป็นโสมนัสและอุเบกขา ของจิตพระอรหันต์นั้นไม่เหมือนจิตปุถุชนอย่างเรา จิตปุถุชนอย่างเรามีโสมนัสยังมีอนุสัยกิเลส มีอุเบกขาก็ยังมีอนุสัยกิเลสส่วนพระอรหันต์ไม่มีอนุสัยกิเลสปราศจากกิเลสหมดจดจากกิเลสแล้ว

เพราะฉะนั้นภาวะจิตของพระอรหันต์ ถ้าจะเป็นโสมนัส ก็ให้เข้าใจว่าเป็นโสมนัสที่ปราศจากกิเลส เต็มเปี่ยมไปด้วยความเมตตา ปราศจากดีด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่มีอนุสัยกิเลสซ่อนอยู่ภายใน ถ้าจะเป็นอุเบกขา ก็เป็นอุเบกขาที่ปราศจากอนุสัยกิเลส

ส่วนการเกิดขึ้นของจิตพระอรหันต์ คือมหากิริยาจิตที่เกิดขึ้นโดยมีสิ่งชักชวนหรือไม่มีสิ่งชักชวนนั้น เป็นภาวะจิตที่ปราศจากอนุสัยกิเลสเช่นกัน ไม่เหมือนปุถุชนหรือสัตว์ทั้งหลาย ที่ยังมีอนุสัยกิเลสอยู่

สรุปแล้วภาวะจิตของพระอรหันต์ เป็นจิตที่ติงาม เช่นเดียวกับมหากุศลจิตจะต่างกันตรงที่มหากุศลจิตเกิดขึ้นกับปุถุชนและสัตว์ทั้งหลาย เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีวิบากทำให้มีภพชาติใหม่ต่อไป ส่วนมหากิริยาจิต ซึ่งเป็นจิตของพระอรหันต์ เกิดขึ้นกับพระอรหันต์เท่านั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่มีผล ไม่มีวิบากที่จะทำให้เกิดภพชาติใหม่ต่อไปนั่นเอง

โลกุตตรจิต ๘ - ๔๐

โลกุตตรจิต คือ จิตที่มีอารมณ์อยู่เหนือการเกิดดับ พ้นจากการเกิดดับและอารมณ์ที่อยู่เหนือการเกิดดับ พ้นจากการเกิดดับในที่นี้ คือ “นิพพาน” เพราะฉะนั้นจิตใดที่มีอารมณ์เป็นนิพพานจิตนั้นจึงเรียกว่า “โลกุตตรจิต”

เมื่อมัคคจิตเกิดขึ้น ๔ ครั้ง อกุศลจิตทั้ง ๑๒ ก็ถูกทำลายหมดไม่มีส่วนเหลือ ผู้ที่มีมัคคจิตเกิดขึ้นครบทั้ง ๔ ครั้ง จึงเป็นผู้ที่หมดจากกิเลส เรียกว่า “พระอรหันต์” แปลว่า ผู้หมดจากกิเลส ผู้ไกลจากกิเลส

ส่วนผลจิต ๔ เป็นชาติวิบาก คือ เป็นผลของโลกุตตรกุศล ทำหน้าที่เสวยผลของการประหารกิเลส อีกที่หนึ่ง ง่าย ๆ ว่า มัคคจิตเป็นกุศล ผลจิตเป็นวิบาก

การเกิดขึ้นของมัคคจิต ในบุคคลหนึ่งๆ จะเกิดขึ้น ได้เพียงครั้งเดียว เช่น เมื่อไสดาปัตติมัคคเกิดขึ้นแล้วก็จะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป แม้จะต้องตายไปเกิดอีกสักกี่ชาติก็ตาม ไสดาปัตติมัคคก็จะไม่เกิดอีกเป็นอันขาด เพราะกิเลสที่ไสดาปัตติมัคคจะต้องประหารนั้น ไม่มีอีกแล้ว

การเกิดขึ้นของโลกุตตรจิต

โลกุตตรจิต จะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยการปฏิบัติธรรม คือ เจริญสติปัฏฐาน มีสติ มีปัญญา มีความเพียรแก่กล้า จนกระทั่งมีรูป มีนามเป็นอารมณ์ เป็นฌานขั้นที่ ๑ เรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ หนทางที่จะให้ถึงซึ่งพระนิพพานนั้น จะต้องเริ่มที่เจริญสติปัฏฐาน และสติปัฏฐานที่ถูกต้องนั้น จะต้องมึนามรูปเป็นอารมณ์ เมื่อมึนามรูปเป็นอารมณ์ได้แล้ว จึงเข้าถึงทางๆ ไปสู่นิพพาน

พระอรหันต์นิพพานแล้วเหลืออะไร?

ถามว่า : ตามหลักอภิธรรมกล่าวว่าจิตกับวิญญานชั้นเป็นสิ่งเดียวกัน ใช่หรือไม่ครับ ถ้าใช่ อย่างนั้น เวลาบรรลุปะระอรหันต์ และดับขันธปรินิพพานเป็นอนุปาทิเสสนิพพาน ขันธทั้ง ๕ ดับหมดก็สูญหมดสิ้นทุกสิ่งทุกอย่างนะสิครับ หรือความจริงเป็นอย่างไรร?

มีบางท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า จิตถูกหุ้มห่อด้วยขันธทั้ง ๕ เป็นขั้นที่ ๑ และถูกหุ้มห่อด้วยวิบาก เป็นขั้นที่ ๒ เมื่อทำลายกรรมและวิบากหมดแล้ว บรรลุปะระอรหันต์เหลือแค่ขันธ ๕ ทรงอยู่อย่างบริสุทธิ์ ต่อเมื่อดับขันธปรินิพพานแล้ว ขันธทั้ง ๕ ก็ดับหมดเหลือแต่จิตล้วนๆ บริสุทธิ์ (เรียกว่า เกวล) ถึงบรมสันติสุขสถาพร ตลอดกาลนิรันดร

ตอบ ก่อนอื่นขอเรียนว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักธรรมขั้นสูง คือมรรคผลนิพพานนั้น บางนิกายก็มีความเห็นแตกต่างไปจากนิกายเถรวาทที่เรานับถือกันอยู่ คำถามที่คุณตั้งมานั้นจะเป็นคำสอนของผู้ใดนิกายไหนคณะไม่อาจทราบได้ แต่คำสอนในนิกายเถรวาทไม่ใช่เช่นนั้น เพราะฉะนั้น คำตอบที่จะตอบต่อไปนี่จึงเป็นคำตอบที่ได้มาจากคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระอรหันต์สาวกและอรรถกถาในนิกายเถรวาทเท่านั้น

ในพระอภิธรรม พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติชื่อของสภาพรู้ คือจิตไว้ถึง ๙ ชื่อดังนี้คือ ๑. จิต ๒. มนะ ๓. มานสะ ๔. หทยะ ๕. ปันชระ ๖. มนายตนะ ๗. มนินทริย ๘. วิญญาน ๙. วิญญานขันธ

ซึ่งจะใช้ชื่อใดก็หมายความถึงจิตทั้งสิ้น ในบรรดาขันธ ๕ มีรูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญานขันธนั้น วิญญานขันธก็คือจิตนั่นเอง

ขันธทั้ง ๕ นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ถ้าขันธ ๕ ของพระอรหันต์ดับไปแล้ว คือปรินิพพานแล้ว เหลือแต่จิตล้วนบริสุทธิ์ ก็แสดงว่าขันธของพระอรหันต์ดับไปเพียง ๔ ขันธ วิญญานขันธคือจิตมิได้ดับด้วยจึงยังคงเหลือบริสุทธิ์อยู่ ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง จิตก็เที่ยง เพราะดำรงอยู่ชั่วนิรันดร นี้ก็ขัดกับคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วจึงถูกต้องไปไม่ได้

อนึ่ง ในพระอภิธรรมท่านแสดงว่านามขันธ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน เมื่อเกิดขึ้นต้องเกิดพร้อมกัน ๔ ขันธ และเมื่อดับก็ดับไปพร้อมกันทั้ง ๔ ขันธ ไม่ใช่ ๓ ขันธดับ วิญญานขันธไม่ดับ เมื่อรูปกายอันเป็นรูปขันธแตกดับ นามขันธทั้ง ๔ ก็อยู่ไม่ได้ ต้องแตกดับด้วย และต้องแตกดับพร้อมกันทั้ง ๔ ขันธด้วย ไม่ใช่ดับเพียง ๓ ขันธ เหลือวิญญานขันธคือจิตไว้ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็ไม่ใช่นิกายพุทธในนิกายเถรวาท

ธรรมดาขันธ ๕ เป็นสังขตธรรมหรือสังขารธรรม คือธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งและมีสภาพเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป ปราศจากเหตุปัจจัยแล้ว ขันธ ๕ เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิด ขันธ ๕ ก็เกิด เมื่อหมดเหตุปัจจัย ขันธ ๕ ก็ดับ ดังที่ พระอัสสชิกล่าวแก่อุปติสสะปริพาชก ซึ่งภายหลังคือท่าน

พระสารีบุตร ว่า

“ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสถึงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”

ด้วยเหตุนี้ชั้น ๕ ของพระอรหันต์เมื่อดับ คือปรินิพพานแล้ว เพราะหมดเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดแล้วจึงไม่เกิดอีก ไม่ว่าจะป็นรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น จึงเป็นไปไม่ได้ที่จะเหลือแต่จิตล้วนๆ บริสุทธิ์ ในเมื่อจิตก็คือวิญญาณชั้น เมื่อวิญญาณชั้นซึ่งรวมอยู่ในชั้น ๕ ดับ การจะเหลือแก่จิตบริสุทธิ์จึงเป็นไปไม่ได้

ในพรหมชาลสูตร ตอนท้ายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคตมีตัณหาอันจะนำไปสู่ภพขาดแล้วยังดำรงอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมเห็นตถาคตชั่วเวลาที่กายของตถาคตยังดำรงอยู่ ต่อเมื่อกายแตกสิ้นชีวิตแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจะไม่เห็นตถาคต”

จากพระพุทธานุภาพก็แสดงชัดว่า ผู้ที่ทำให้ตายตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดในภพต่างๆ ได้ขาดแล้ว เป็นพระอรหันต์แล้วยังมีชีวิตอยู่ เทวดาและมนุษย์ย่อมเห็นกายของพระอรหันต์ได้ แต่เมื่อพระอรหันต์สิ้นชีวิตแล้วคือปรินิพพานแล้ว เทวดาและมนุษย์ย่อมไม่เห็นกายของท่าน เพราะกายของท่านดับแล้ว ไม่เกิดอีกแล้ว

อนึ่ง การดับของชั้น ๕ ท่านไม่เรียกว่าสูญ ในเมื่อชั้น ๕ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ดับไปก็เพราะสิ้นเหตุปัจจัย ท่านจึงเรียกการไม่ได้เกิดอีกของชั้น ๕ ว่า เพราะหมดเหตุปัจจัยที่จะให้เกิด ชั้น ๕ ก็ไม่เกิด

อีกอย่างหนึ่ง จุตติของพระอรหันต์ท่านเรียกว่า จริมะจิต คือเป็นจิตดวงสุดท้ายในสังสารวัฏ สำหรับบุคคลที่ตายแล้วยังต้องเกิดอีก จิตดวงสุดท้ายในแต่ละชาติที่ตายนั้นเรียกว่า จุตติจิต เพราะจุตติจิตดับแล้วมีปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่อีก ทั้งนี้บุคคลที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์นั้น ไม่ว่าจะเกิดมาก็ร้าย ก็พัน ก็แสน ก็โกฏฐชาติ จิตก็เกิดดับติดต่อกันมาตลอดร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติ โภกฐิชาติ คือจุตติจิตดับแล้วปฏิสนธิจิตก็เกิดสืบต่อไปอีกทุกๆ ชาติ

ต่อเมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วนั้นแหละ จุตติของท่านจึงชื่อว่าจริมะจิต คือเป็นจิตดวงสุดท้ายของการเกิดมาในสังสารวัฏอันยาวนานนั้น เพราะไม่ปฏิสนธิจิตสืบต่ออีก เหมือนในชาติที่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ นี่คือเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในเรื่องนี้และในนิกายเถรวาทนี้

อ้างอิง และแนะนำ :-

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๔ มหาวรรค ภาค ๑ พระอัสนชิเถระแสดงธรรม

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๙ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑ ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พรหมชาลสูตร

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๔ มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก มหาตัตถมหา

สังขยสูตร ว่าด้วย สาทิกิษุมิทีฏฐิตามก

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๖ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๘ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อัสนุตตวาสุตร

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๙ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ยมกสูตร

ว่าด้วยพระขีณาสพตายแล้วสูญหรือไม่

จ. ความเป็นอยู่ของพระอรหันต์

พระอรหันต์หมัดกิจที่ต้องทำแล้วมีชีวิตอยู่เพื่ออะไร? พระสารีบุตรเถระได้กล่าวภาษิตไว้ว่า

เราไม่ปรารถนาความตาย ไม่ต้องการเป็นอยู่
แต่เรามีสติสัมปชัญญะอยู่เฉพาะหน้า จักละกายนี้ไป
เราไม่กลัวตาย ความปรารถนาในชีวิตก็ไม่มี
เราไม่ปรารถนาความตาย ไม่ต้องการเป็นอยู่
รอคอยเวลาอันควร (เพื่อจะตาย - ต้องการปรินิพพาน)
เหมือนลูกจ้างทำงาน รอคอยค่าจ้าง ฉะนั้น^{๒๘๐}

ข. คฤหัสถ์บรรลอรหันต์แล้วต้องบวชภายในวันนั้น

ความเป็นอยู่ของพระอรหันต์แตกต่างจากคนทั่วไปที่ไม่ใช่พระอรหันต์ ถ้าหากว่าคฤหัสถ์ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์จะต้องบวชเป็นพระภิกษุภายในวันนั้น ถ้าไม่บวชภายในวันนั้นก็ต้องปรินิพพานภายในวันนั้น นี่เป็นข้อที่แตกต่างอีกอย่างหนึ่ง ปรากฏในคำตอบของพระนาคเสนว่า

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า คฤหัสถ์ผู้ใด บรรลุความเป็นพระอรหันต์ คฤหัสถ์ผู้นั้น ย่อมมีคติ เป็น ๒ เท่านั้น ไม่เป็นอื่น คือ ต้องบวช หรือไม่ก็ต้องปรินิพพานในวันนั้นนั่นแหละ ไม่ล่วงเลยวันนั้นไปได้ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า ในวันนั้นไม่อาจได้อาจารย์อุปชฌาย์ หรือบาตรและจีวร ท่านผู้เป็นอรหันต์นั้น จะบวชเองหรือล่วงเลยวันนั้นไป พระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์รูปใดรูปหนึ่งพึงมาบวชให้จะได้หรือไม่ หรือล่วงเลยวันนั้นไปแล้ว จึงปรินิพพาน จะได้หรือไม่”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระอรหันต์ไม่อาจบวชเองได้ เมื่อบวชเองก็ย่อมถึงความเป็นไถยสังวาส (ปลอมบวช) ทั้งไม่อาจล่วงเลยวันนั้นไม่ได้ จะมีพระอรหันต์รูปอื่นก็ตาม ไม่มีก็ตาม ท่านก็จะต้องปรินิพพานในวันนั้นนั่นแหละ”

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้น ความเป็นพระอรหันต์แห่งพระอรหันต์ ย่อมเป็นเหตุคร่าชีวิต คือ เป็นเหตุให้บุคคลผู้บรรลุดังเป็นผู้สิ้นชีวิต”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร เพศคฤหัสถ์ไม่สงบ เพราะความที่เมื่อเป็นเพศไม่สงบ ก็เป็นเพศที่ทรามกำลัง คฤหัสถ์ผู้บรรลุความเป็นพระอรหันต์ จึงต้องบวชในวันนั้นนั่นเทียว หรือไม่ก็ต้องปรินิพพาน ขอถวายพระพร ข้อนี้นหาใช่โทษของความเป็นพระอรหันต์ไม่ ความเป็นเพศทรามกำลังนี้เป็นโทษของเพศคฤหัสถ์นั่นเทียว

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า โภชนาหารซึ่งเป็นของหล่อเลี้ยงอายุ รักษาชีวิตของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ก็ยังคร่าเอาชีวิตได้เพราะการที่ไฟธาตุ ย่อยอาหารอันเป็นโกฐฐาสที่ไม่สงบ (มีข้อเสีย) อ่อนกำลังไปจึงไม่อาจย่อยได้ ขอถวายพระพร นี้ไม่ใช่โทษของโภชนาหาร ความที่ไฟธาตุอ่อนกำลังไปนี้ เป็นโทษของโกฐฐาสเท่านั้น ฉนใด ขอถวายพระพร เพราะความที่ เมื่อเป็นเพศไม่สงบ ก็เป็นเพศที่ทรามกำลัง คฤหัสถ์ผู้บรรลุความเป็นพระอรหันต์ จึงต้องบวชในวันนั้นนั่นเทียว หรือไม่ก็ต้องปรินิพพาน ขอถวายพระพร ข้อนี้นหาใช่โทษของความเป็นพระอรหันต์ไม่ ความเป็นเพศทรามกำลังนี้เป็นโทษของเพศคฤหัสถ์นั่นเทียว ฉนนั่นเหมือนกัน

^{๒๘๐} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๐๑/๕๐๔.

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เสื่อหญ้าผืนเล็ก ๆ เมื่อเขาเอาก้อนหินหนัก ๆ วางไว้เบื้องบน ก็ย่อมฉีกขาดไป เพราะความเป็นของไม่แข็งแรง ฉันทใด ขอถวายพระพร คฤหัสถ์ผู้บรรลุลความเป็นพระอรหันต์ เมื่อไม่อาจรองรับความเป็นพระอรหันต์ โดยเพศนั้นได้ ก็ต้องบวชเสียในวันนั้นนั่นเทียว หรือไม่ก็ต้องปรีณิพพาน ฉันทนั้นเหมือนกัน

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้อ่อนแอ ทรมากำลัง มีชาติกำเนิดต่ำ ทรมามีบุญน้อย ได้รับราชสมบัติที่แสนยิ่งใหญ่แล้ว ก็ย่อมตกไป ย่อมพลาดไป ถอยกลับไป มีอาจจะรองรับอิสริยยศฐานะได้ ฉันทใด ขอถวายพระพร คฤหัสถ์ ผู้บรรลุลความเป็นพระอรหันต์ ก็ย่อมไม่อาจรองรับความเป็นพระอรหันต์โดยเพศนั้น เพราะเหตุนี้ จึงต้องบวชในวันนั้นนั่นเอง หรือไม่ก็ต้องปรีณิพพาน ฉันทนั้นเหมือนกัน แล”

พระเจ้ามิลินท์ “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ข้าพเจ้าขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมานี้”

ข. พระอรหันต์ไม่ฝัน

พระอรหันต์เป็นผู้ที่ไม่มีกิเลสแล้ว ความเป็นอยู่ย่อมแตกต่างกับคนธรรมดา เช่น คนทั่วไปย่อมนอนฝัน แต่พระอรหันต์ท่านไม่ฝัน เพราะท่านไม่มีสัญญาวิปลาสที่เหมือนกับคนอื่นทั่วไป ปรากฏคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยว่า

บรรดาความฝัน ๔ อย่างนั้น ความฝันที่คนฝัน เพราะธาตุกำเริบและเพราะเคยทราบมาก่อนไม่เป็นจริง ความฝันที่ฝันเพราะเวทดาสังหรณ์ จริงก็มี เหลวไหลก็มี, เพราะพวกเขาเวทดาโกรธแล้ว ประสงค์จะให้พินาศโดยอุบาย จึงแสดงให้เห็นวิปริตไปบ้าง ส่วนความฝันที่คนฝันเพราะบุญนิมิต เป็นความจริงโดยส่วนเดียวแล ความแตกต่างแห่งความฝัน แม้เพราะความแตกต่างแห่งมูลเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้คละกันก็ได้เหมือนกัน

ก็แลความฝันทั้ง ๔ อย่างนี้ พระเสขะและปุณณท่อนั้น ย่อมฝันเพราะยังละวิปลาสไม่ได้ พระอเสขะทั้งหลาย ย่อมไม่ฝันเท่านั้น ย่อมฝันเพราะยังละวิปลาสไม่ได้ พระอเสขะทั้งหลาย ย่อมไม่ฝันเพราะท่านละวิปลาสได้แล้ว.

ถามว่า ก็บุคคลเมื่อฝันนั้น หลับฝัน หรือตื่นฝัน หรือว่าไม่หลับไม่ตื่นฝัน.

แก้วว่า ในเรื่องความฝันนี้ ท่านควรกล่าวเพิ่มอีกสักเล็กน้อย ชั้นแรกถ้าคนหลับฝันก็

จะต้องขัดแย้งกับพระอภิธรรม เพราะว่า คนหลับด้วยภวังคจิต ภวังคจิตนั้น หารูปนิมิตเป็นต้นเป็นอารมณ์หรือสัมปยุตด้วยราคะเป็นต้นไม่ ก็เมื่อบุคคลฝัน จิตทั้งหลายเช่นนี้ ย่อมเกิดขึ้นได้ ถ้าบุคคล ตื่นฝัน ก็จะต้องขัดแย้งกับพระวินัย เพราะว่าคนตื่นฝันเห็นสิ่งใด, เขาเห็นสิ่งนั้น ด้วยสัพโพหาริกจิต (วิถีจิตตามปกติของคนผู้ตื่นอยู่) ก็ชื่อว่า อนาปัตติ ย่อมไม่มีในเพราะความล่องละเมิดที่ภิกษุทำด้วยสัพโพหาริกจิต แต่เมื่อผู้กำลังฝันทำการล่องละเมิด เป็นอนาปัตติโดยส่วนเดียวแท้ ถ้าบุคคลไม่หลับไม่ตื่นฝัน ชื่อว่าใคร ๆ จะฝันไม่ได้ และเมื่อเป็นอย่างนั้น ความฝันก็จะต้องไม่มีแน่. จะไม่มีได้ เพราะเหตุไร? เพราะคนผู้ถูกความหลับดุจลึงครอบงำ จึงฝัน สมจริงดังคำที่พระนาคเสนเถระกล่าวไว้ว่า มหาบพิตร! คนถูกความหลับดุจลึงหลับครอบงำจึงฝันแล^{๒๘๑}

^{๒๘๑} พระวินัยปิฎก มหาวีถัมภ์ เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้า 103

ณ. ปัจจุบันยังมีพระอรหันต์อยู่อีกหรือไม่

สำหรับคำถามที่ว่ายังมีพระอรหันต์อยู่อีกหรือไม่ คงจะหมายถึงพระอรหันต์ที่เป็นอนุพุทธะ หรือที่เรียกว่า พระอรหันต์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในข้อนี้ขอตอบว่า ถ้าหากว่าเดี๋ยวนี้ยังมีการเจริญมรรคมืองค์ ๘ กันอยู่ พระอรหันต์ก็ยังมีอยู่ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ตราบใดที่ยังมีผู้เจริญมรรคมืองค์ ๘ ตราบนั้นโลกนี้ก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์”^{๒๘๒}

พระอรรถกถาจารย์ท่านได้อธิบายขยายความในข้อนี้ว่า ในยุคแรกคือ นับตั้งแต่ครั้งพุทธกาลสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงมีพระชนม์อยู่จนถึง พ.ศ. ๑๐๐๐ เป็นยุคของพระอรหันต์ผู้ได้ปฏิสัมภิทาญาณ

ในยุคที่ ๒ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๑๐๐๑ ถึง ๒๐๐๐ เป็นยุคของพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖

ในยุคที่ ๓ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๑ ถึง พ.ศ. ๓๐๐๐ เป็นยุคของพระอรหันต์ผู้ได้วิชา ๓

ในยุคที่ ๔ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๓๐๐๑ ถึง ๔๐๐๐ เป็นยุคของพระอรหันต์สุวิปีตสกะ

ในยุคที่ ๕ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๔๐๐๑ ถึง ๕๐๐๐ เป็นยุคพระอนาคามี^{๒๘๓}

ถ้าพิจารณาตามคำอธิบายนี้ ก็ตอบได้ทันทีว่า เดี่ยวนี้ยังมีพระอรหันต์อยู่ เพราะเป็นยุคที่ ๓ ซึ่งเป็นยุคของพระอรหันต์ผู้ได้วิชา ๓

การดำรงชีวิตของพระอรหันต์

พระอรหันต์ก็มีตาเห็นรูปทางตา แต่ไม่มีความกำหนดเพราะพอใจ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว

พระอรหันต์ก็มีหูได้ยินเสียงทางหู แต่ไม่มีความกำหนดเพราะพอใจ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว พระอรหันต์ก็มีจมูกได้กลิ่นทางจมูก แต่ไม่มีความกำหนดเพราะพอใจ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว พระอรหันต์ก็มีลิ้นลิ้มรสทางลิ้น แต่ไม่มีความกำหนดเพราะพอใจ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว พระอรหันต์ก็มีกายถูกต้องโณภูฏัพพะทางกาย แต่ไม่มีความกำหนดเพราะพอใจ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว พระอรหันต์ก็มีใจ รู้ธรรมารมณ์ทางใจ แต่ไม่มีความกำหนดเพราะพอใจ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว^{๒๘๔} พระอรหันต์ทั้งหลาย หลุดพ้นจากภพใหม่แล้วบรรลุลิขิตที่ฝึกแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหวในมานะทั้งหลายท่านเป็นผู้ชนะแล้วในโลก^{๒๘๕}

พระอรหันต์เป็นผู้ไม่เชื่อใคร

ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “นรชนใด ผู้ไม่ต้องเชื่อใคร^{๒๘๖} รู้จักนิพพานที่ปัจฉิมโยโรปรุ่งแต่่งไม่ได้ ตัดรอยต่อ^{๒๘๗} แห่งการเกิดใหม่ ทำลายโอกาส^{๒๘๘} แห่งการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ คลาย

^{๒๘๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^{๒๘๓} อ.อ.อ. (ไทย) ๓๒/๑๖๗.

^{๒๘๔} ชุ.มหา. (ไทย) ๒๙/๙๐/๒๙๑.

^{๒๘๕} ส.ช. (ไทย) ๑๓/๗๖/๖๘.

^{๒๘๖} ไม่ต้องเชื่อใคร ในที่นี้หมายถึงรู้แจ้งธรรมอย่างประจักษ์ชัดด้วยตนเอง ไม่ต้องรอดับธรรมจากผู้อื่น (ช.ม.อ. (บาลี) ๘๘/๓๓๙-๓๔๑)

^{๒๘๗} รอยต่อ หมายถึงวัฏฏสนธิ (รอยต่อวัฏฏะ) สังสารสนธิ (รอยต่อสงสาร) (ช.ธ.อ. (บาลี) ๔/๘/๖๖)

^{๒๘๘} ทำลายโอกาส หมายถึงทำลายโอกาสที่จะเกิดอีกได้ เพราะสิ้นเชื้อพันธุคือกุศลกรรมและอกุศลกรรม (ช.ธ.อ. (บาลี) ๔/๖๖)

ความหวังแล้ว นรชนนั้นแล เป็นบุรุษสูงสุด”

ก่อนดับขันธปรินิพพาน พระอรหันต์เป็นผู้คลายตัณหา^{๒๘๙}ไม่ติดอยู่กับความเพลิดเพลिनที่มีอยู่ในส่วนเบื้องต้นใดๆ กำหนดไม่ได้ในส่วนท่ามกลาง พระอรหันต์นั้นมิได้มุ่งหวังถึงตัณหาและทิฐิ (ในส่วนเบื้องต้นปลาย)

บุคคลผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่ไอ้อวด ไม่คะนอง พุดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่านเป็นผู้สำรวจมาจានั้นแล ชื่อว่า เป็นมุนี

บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเหนี่ยวรั้งในอนาคต ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย ย่อมไม่ถูกนำไปในทิฐิตั้งหลาย

บุคคลนั้นเป็นผู้สลัดเร้นไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่^{๒๙๐} ไม่คะนอง ไม่เป็นที่น่ารังเกียจและไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาเสื่อมเสีย

บุคคลผู้ไม่ยินดีในสิ่งที่น่ายินดี ไม่ประกอบในความดูหมิ่น ละเอียดอ่อน มีปฏิภาณไม่ต้องเชื่อใคร และไม่ต้องคลายกำหนด

บุคคลไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภไม่เดือดดาลและไม่ยินดีในรสเพราะตัณหา

บุคคลเป็นผู้วางเฉย มีสติทุกเมื่อไม่สำคัญว่าเสมอเขา ไม่สำคัญว่าเลิศกว่าเขา ไม่สำคัญว่าด้อยกว่าเขาในโลก กิเลสหนาแน่นย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น

บุคคลใดไม่มีที่อาศัย ไม่มีตัณหาในภพหรือในวิภพ^{๒๙๑} บุคคลนั้นรู้ธรรมแล้วไม่ต้องอาศัย

เราเรียกบุคคลนั้นผู้ไม่มุ่งหวังในกามทั้งหลายว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ บุคคลนั้นไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด ข้ามตัณหาที่ชื่อว่า วิสตัดิกา ได้แล้ว

บุคคลนั้นไม่มีบุตร สัตว์เลี้ยง นา ไร่ และที่ดิน ทิฐิวัว มีอิตตา หรือทิฐิวัว ไม่มีอิตตา หาไม่ได้ในบุคคลนั้น

เหล่าปุถุชน หรือสมณพราหมณ์พึงกล่าวหาบุคคลนั้นด้วยโทษ^{๒๙๒}ใด โทษนั้น ไม่เชิดชูบุคคลนั้นเลย เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นจึงไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย

บุคคลผู้เป็นมุนี เป็นผู้คลายความยินดี ไม่ตระหนี่ ย่อมไม่กล่าวในเรื่องเลิศกว่าเขา ไม่กล่าวในเรื่องเสมอเขาไม่กล่าวในเรื่องด้อยกว่าเขา เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึงความกำหนด^{๒๙๓}

บุคคลใดไม่มีความถือว่าเป็นของตนในโลก เมื่อไม่มีความถือว่าเป็นของตน ย่อมไม่เศร้าโศกไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย บุคคลนั้นแล เรียกว่า ผู้สงบ^{๒๙๔}

^{๒๘๙} จุ.สุตต. (ไทย) ๒๕/๘๕๖/๗๐๖.

^{๒๙๐} ตระหนี่ มี ๕ อย่าง (๑) อาวาสมัจฉริยะ(ตระหนี่ที่อยู่) (๒) กุลมัจฉริยะ(ตระหนี่ตระกูล) (๓) ลาภมัจฉริยะ (ตระหนี่ลาภ) (๔) วัฒนมัจฉริยะ(ตระหนี่วรรณะ) (๕) ธัมมมัจฉริยะ(ตระหนี่ธรรม) (จุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๗/๒๖๕)

^{๒๙๑} ภพ หมายถึงสี่สสททิฐิหรือภวทิฐิ วิภพ หมายถึงอุจเฉททิฐิหรือวิภวทิฐิ (จุ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๘๖๓/๓๙๐) และดู จุ.ม. (ไทย) ๒๙/๙๑/๒๘๕)

^{๒๙๒} โทษ หมายถึงกิเลสมีรากะเป็นต้น (จุ.สุ.อ. ๒/๘๖๖/๓๙๐)

^{๒๙๓} ความกำหนด(กัปปะ) มี ๒ อย่าง คือ ๑) กำหนดด้วยอำนาจตัณหา ๒) กำหนดด้วยอำนาจทิฐิ (จุ.ม. (ไทย) ๒๙/๙๕/๒๙๓)

^{๒๙๔} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙๙/๖๐.

๖.๖ เหตุสนับสนุนให้เกิดวิชาและวิมุตติ

๖.๖.๑ วิชา

วิชา แปลว่า ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษที่เกิดสืบเนื่องจากสมาธิในระดับฌานสมาบัติ ในสามัญญผลสูตร^{๒๙๕} ที่มณิกาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแสดงไว้ ๘ ประการ คือ

๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้งอุบาทานชั้น ๕ คือ ปัญญาพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงตามพระไตรลักษณ์ ซึ่งมีการปรับจิตมาตามลำดับจนถึงรู้แจ้งอริยสัจ ๔^{๒๙๖}

๒) มโนมยิทธิญาณ ญาณที่ทำให้ได้ฤทธิ์ทางใจ คือ สามารถเนรมิตกายอื่น ๆ ให้เกิด ขึ้นภายในร่างกายของตนตามแต่จะต้องการ^{๒๙๗}

๓) อิทธิวิธญาณ ญาณที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้ คำว่าฤทธิ์ แปลว่าความสำเร็จทางใจที่เกิดขึ้นแก่ผู้ฝึกจิตมาถึงขั้นนี้ ย่อมทำสิ่งที่คนธรรมดาทำไม่ได้เป็นอันมาก^{๒๙๘}

๔) ทิพพโสตธาตุนญาณ ญาณที่ทำให้เกิดหูทิพย์ คือ สามารถได้ยินเสียงในที่ห่างไกลหรือเบาที่สุดเหมือนกันของเทวดา และพรหมทั้งหลาย^{๒๙๙}

๕) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดจิตของผู้อื่นได้ สามารถรู้จิตใจของบุคคลอื่นได้อย่างถ่องถ้วน^{๓๐๐}

๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้^{๓๐๑}

๗) ทิพพจักขุญาณ ญาณที่ทำให้ได้ตาทิพย์ ญาณที่สามารถเห็นสิ่งต่างๆ ในที่ไกล หรือเล็กที่สุดได้อย่างทะลุปรุโปร่ง มิว่าจะอยู่ในที่แจ้ง หรือ ที่ลึกลับกำบังไว้อย่างมิดชิดประการใดก็ตาม ย่อมสามารถเห็นได้เป็นอย่างดีเหมือนกับตาของเทวดา และพรหมทั้งหลาย^{๓๐๒}

๘) อาสวักขยญาณ ญาณที่สามารถทำลายกิเลสอาสวะทั้ง ๓ ให้หมดไปโดยสิ้นเชิง คือ ๑) กามาสวะ ความกำหนัดรักใคร่ในกามคุณทั้งหลาย ๒) ภวาสวะ ความติดใจพอใจในความมีความเป็นภพชาติต่างๆ ๓) อวิชชาสวะ การไม่รู้ อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง และไม่รู้อดีต อนาคต และไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาท^{๓๐๓}

ในญาณทั้ง ๘ ประการนี้ ข้อ ๑ - ๗ จัดเป็นโลกียะ คือสามัญชนทั่วไปอาจทำให้เกิดได้ และบางข้อแม้นักบวชนอกศาสนาก็มีได้ ส่วนอาสวักขยญาณนั้นเป็นโลกุตตระ เป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ซึ่งหลักการปฏิบัติในพระพุทธานุสสาณมุ่งไปที่อาสวักขยญาณ คือการกำจัดกิเลสในสันดานของตนให้สิ้นไป

^{๒๙๕} ติรายนละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔-๒๔๘/๗๗-๘๔.

^{๒๙๖} ติรายนละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔-๒๓๕/๗๗-๗๘.

^{๒๙๗} ติรายนละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๖-๒๓๗/๗๘-๗๙.

^{๒๙๘} ติรายนละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๘-๒๓๙/๗๙-๘๐.

^{๒๙๙} ติรายนละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๐-๒๔๑/๘๐.

^{๓๐๐} ติรายนละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๒-๒๔๓/๘๐-๘๑.

^{๓๐๑} ติรายนละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๔-๒๔๕/๘๑-๘๒.

^{๓๐๒} ติรายนละเอียดยใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๖-๒๔๗/๘๒-๘๓.

^{๓๐๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๘-๒๔๙ /๘๔.

วิวัฒนาการของความรู้แจ้งมีลำดับ ดังนี้

๑. ขั้นรู้ว่า นามรูปมีเกิดดับ (อุทฺทปฺพยานุสฺสนาญาณ) หมายถึง รู้ว่านามรูป คือชีวิตคนเรานั้นมีเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ดับไปแล้วก็เกิดขึ้น วนเวียนอยู่อย่างนี้ตลอด

๒. ขั้นรู้ว่า นามรูปมีแตกดับเป็นจุดจบสิ้น (กัณฺหานุสฺสนาญาณ) หมายถึง รู้ว่านามรูปแม้จะมีเกิดขึ้น แต่การเกิดขึ้นนั้นก็ไม่ใช่เที่ยงแท้ ท้ายที่สุดก็แตกดับไปถ่ายเดียว ไม่มีอะไรที่เกิดแล้วจะเที่ยงแท้ ยั่งยืนอยู่ได้

๓. ขั้นรู้ว่า นามรูปปรากฏเป็นของน่ากลัว (ภยตุปฺปญฺฐานญาณ) หมายถึง รู้ว่านามรูปมีแตกดับเป็นจุดจบสิ้นแล้วก็เกิดความรู้ต่อไปว่านามรูปทั้งปวงไม่ว่าจะอยู่ในภพใดคติใดต่างล้วนปรากฏเป็นของน่ากลัวทั้งสิ้น เพราะต้องแตกดับสลายไป ไม่มีส่วนใดปลอดภัยเสมอ

๔. ขั้นรู้ว่า นามรูปเป็นโทษ (อาทีนวานุสฺสนาญาณ) หมายถึง เมื่อรู้ว่ำนามรูปปรากฏเป็นของน่ากลัวแล้วก็เกิดความรู้ต่อไปว่านามรูปทั้งหมดเป็นโทษ คือ เป็นสิ่งมีความบกพร่องจะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์

๕. ขั้นรู้ว่า นามรูปเป็นของน่าเบื่อหน่าย (นิพิพทานุสฺสนาญาณ) หมายถึง เมื่อรู้ว่ำนามรูปทั้งหมดเป็นโทษแล้วก็เกิดความรู้ต่อไปว่า นามรูปทั้งหมดนั้นเป็นของน่าเบื่อหน่าย ไม่น่าเพลิดเพลินติดใจ

๖. ขั้นรู้ปรารถนาจะพ้นไปจากนามรูป (มฺหุญฺจิตฺกัมมตาญาณ) หมายถึงเมื่อรู้ว่ำนามรูปเป็นของน่าเบื่อหน่ายแล้วก็เกิดความรู้ขึ้นต่อไป คือ รู้อยากพ้นไปจากนามรูปเหล่านั้น กล่าวคือ ไม่อยากมีตัวตนอีกต่อไป ไม่อยากเกิดใหม่ในภพภูมิต่างๆ อีกต่อไป เพราะเห็นภัยของนามรูปและเกิดความเบื่อหน่ายอย่างแท้จริง

๗. ขั้นรู้พิจารณาทบทวน (ปฏิสันฺขานุสฺสนาญาณ) หมายถึง เมื่อรู้เบื่อหน่ายในนามรูปถึงขั้นอยากจะพ้นไปให้หมดสิ้นแล้วก็เกิดความรู้ต่อไปว่า การจะพ้นจากนามรูปไปได้อย่างหมดสิ้นนั้นต้องยกเอานามรูปขึ้นมาพิจารณาทบทวนด้วยหลักไตรลักษณ์กล่าวคือ ต้องพิจารณานามรูปจนเห็นชัดว่าไม่เที่ยง ถูกบีบคั้นให้ผันแปรและไม่มีตัวตนที่แท้จริง เพื่อมองหาอุบายที่จะพ้นไปจากนามรูปนั้นให้ได้

๘. ขั้นรู้วางใจเป็นกลางในสังขาร คือนามรูป (สังขารุเปกฺขาญาณ) หมายถึง เมื่อรู้พิจารณา นามรูปซ้ำด้วยหลักไตรลักษณ์แล้วก็เกิดความรู้ขึ้นต่อไป คือ รู้วางใจเป็นกลาง เพราะมีความเข้าใจตามสภาพเป็นจริงว่า นามรูปทั้งปวงย่อมไม่เที่ยง ถูกบีบคั้นให้ผันแปร และไม่มีตัวตนที่แท้จริง แล้ววางใจเป็นกลางได้ไม่ยินดียินร้าย จากนั้นก็เห็นว่า นิพพาน คือการดับนามรูปได้สิ้น เป็นทางแห่งความสงบ และญาณ คือความรู้ก็มุ่งตรงต่อนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับนามรูปเสียได้

๙. ขั้นรู้สอดคล้องตามอริยสัจ (สัจฺจานุโลมิกญาณ) หมายถึง เมื่อรู้วางใจเป็นกลางในนามรูปจนเกิดญาณ คือความรู้มุ่งตรงต่อนิพพานแล้วก็เกิดความรู้ขึ้นต่อไป คือรู้สอดคล้องตามอริยสัจว่านามรูปทั้งหมดล้วนเป็นทุกข์ซึ่งมูลเหตุมาจากตัณหา แต่ถึงอย่างไรนามรูปทั้งหมดนั้นก็ดับได้โดยการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ^{๓๐๔}

ความรู้ขั้นที่ ๙ นี้เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ต่อจากนั้นก็เกิดโคตรภูญาณ แล้วเกิดมรรคญาณผลญาณสำเร็จตามพรอริยะตามลำดับตั้งแต่เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี

^{๓๐๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๑, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๓/๒๖๒-๓๑๘.

ไปจนถึงเป็นพระอรหันต์

วิชา หรือวิปัสสนาญาณนี้ย่อมละอวิชาให้ลดไปตามลำดับและจะถอนอวิชาให้หมดสิ้นได้ ต่อเมื่อวิชา หรือวิปัสสนาญาณนั้นได้พัฒนาแก่กล้าขึ้นถึงขั้นให้เกิดมรรคญาณและผลญาณ และเมื่อเกิดมรรคญาณและผลญาณขั้นสมบูรณ์ คืออรหัตมรรคและอรหัตผลแล้วย่อมดับสังขารได้สิ้น

๖.๖.๒ วิมุตติ

สมณะ^{๓๐๕} ที่เจริญแล้วทำให้จิตเจริญ จิตที่เจริญแล้วย่อมละราคะได้ เมื่อละราคะได้แล้วจึงมี “เจโตวิมุตติ” ส่วนวิปัสสนาที่เจริญแล้วย่อมทำให้ปัญญาเจริญ ปัญญาที่เจริญแล้วย่อมละอวิชาได้ เมื่อละอวิชาได้แล้วจึงมี “ปัญญาวิมุตติ”^{๓๐๖}

วิมุตติ มี ๕ อย่าง คือ

๑. วิกัมภณวิมุตติ หลุดพ้นด้วยการข่มไว้ หมายถึงสมาบัติ ๘ จัดเป็นวิกัมภณวิมุตติ เพราะพ้นจากนิวรณ์เป็นต้นอันตนข่มไว้เอง

๒. ตทังควิมุตติ หลุดพ้นชั่วคราว หมายถึงอนุปัสสนา ๗ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น เพราะกำหนดตัดด้วยอำนาจเป็นข้าศึกต่อธรรมนั้นๆ เอง เพราะพ้นจากนิจจสัญญาเป็นต้นเหล่านั้น

๓. สมุจเฉทวิมุตติ หลุดพ้นอย่างเด็ดขาด หมายถึง อริยมรรค ๔ เพราะพ้นจากกิเลสที่ตนตัดขาดแล้วเอง

๔. ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ หลุดพ้นอย่างสงบ หมายถึง สามัญญผล ๔ เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสงบของกิเลสด้วยอานุภาพแห่งมรรค

๕. นิสสรณวิมุตติ หลุดพ้นด้วยการสลัดออกไป หมายถึง นิพพาน เพราะสลัด ปราศจากไป ดำรงอยู่ไกลจากกิเลสทั้งปวง^{๓๐๗}

วิมุตติที่หมายถึงความหลุดพ้นในระดับสูง^{๓๐๘} แยกออกได้เป็น ๓ อย่าง คือ

๑) การหลุดพ้นที่เป็นมรรค

๒) ความเป็นผู้หลุดพ้นคือความเป็นอิสระ เมื่อหลุดพ้นออกมาได้แล้ว วิมุตติในความหมายอย่างนี้ จัดเป็นผล

๓) ภาวะแห่งความเป็นผู้หลุดพ้น ภาวะแห่งความเป็นอิสระที่หลุดพ้น ผู้เป็นอิสระนั้น เข้าถึง และรู้สึกได้ซึ่งอำนาจความดีงามต่างๆ มีความสุขสบายปลอดโปร่งโล่งใจเป็นต้น และภาวะแห่งความเป็นอิสระเช่นนั้น ที่ผู้ยังไม่หลุดพ้นกำหนดเป็นอารมณ์ เช่นนึกถึง คำนึงถึงห่วงเอาเป็นจุดหมายในใจเป็นต้น หมายถึงนิพพานนั่นเอง

^{๓๐๕} คำว่า “สมณะ” มีรูปวิเคราะห์ว่า กามจจนทาทยอ ปจจนิกธมเม สเมติ วินาสเตติ สมโณ. สมาธิสเสต นาม.^{๓๐๕} แปลว่า ที่ชื่อว่าสมณะ เพราะอรรถว่า ย่อมยังธรรมที่เป็นข้าศึกมีกามฉันทเป็นต้นให้สงบคือให้พินาศไป คำว่า สมณะ นั้น เป็นชื่อของสมาธิ (สมณะมีองค์ธรรมคือสมาธิ) (ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๕/๑๓๖).

^{๓๐๖} ดูรายละเอียดใน อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๓๒/๖๐, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖.

^{๓๐๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๒๑.

^{๓๐๘} วิมุตติ ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยอรหัตผล (ส.น.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑)

พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายไว้ว่า

ในความหมาย ๓ อย่างนั้น ข้อที่ถือว่าเป็นความหมายจำเพาะกว่าอย่างอื่น คือเป็นเรื่องของวิมุตติแท้ๆ ก็คือวิมุตติในความหมายที่เป็นผล หมายถึงอรรถัตผล ส่วนความหมายที่เป็นมรรค ก็คือวิชาและวिरาคะ

วิมุตติที่เป็นผล โดยเฉพาะอรรถัตผลนั้นแยกให้เห็นเป็น ๒ ด้าน คือ เป็นเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เจโตวิมุตติ คือความหลุดพ้นทางด้านจิต หรือหลุดพ้นด้วยกำลังจิต คือด้วยสมาธิ หมายถึงภาวะจิตที่ประกอบด้วยสมาธิซึ่งกำราบราคะลงได้ ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งหลาย ปัญญาวิมุตติ แปลว่าความหลุดพ้นด้วยปัญญา แต่ควรจะแปลว่าความหลุดพ้นแห่งปัญญาด้วย เพราะหมายถึงปัญญาบริสุทธิ์ หรือความรู้ถูกต้องสมบูรณ์ ไม่มีกิเลสติดบัง ซึ่งเกิดขึ้นแก่ผู้บรรลุอรรถัตผล ในเมื่อปัญญานั้นกำจัดอวิชชาได้แล้ว ทำให้ผู้นั้นหลุดพ้นจากกิเลส เครื่องผูกมัดทั้งปวง

เจโตวิมุตติได้แก่ผลของสมาธิ หรืออรรถัตผลสมาธิ หรืออรรถัตผลจิต ส่วนปัญญาวิมุตติได้แก่ผลญาณ หรือผลปัญญา หรืออรรถัตผลญาณ หรืออรรถัตผลปัญญา ผู้บรรลุอรรถัตผลจะต้องได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติครบทั้งสองอย่างทุกคน คำทั้งสองจึงมาคู่กันเสมอ ในข้อความที่กล่าวถึงการบรรลุอรรถัตผล เจโตวิมุตติเป็นผลของสมถ ปัญญาวิมุตติเป็นผลของวิปัสสนา คำคู่นี้แสดงให้เห็นว่าสมถและวิปัสสนาจะต้องมาควบคู่กัน แม้ในขั้นผลก็เช่นเดียวกันกับในขั้นมรรค

เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติมาด้วยกันจึงเป็นวิมุตติที่สมบูรณ์ แต่หากผู้ปฏิบัติธรรมจะบำเพ็ญแต่สมถอย่างเดียวก็ได้ และสมถที่บำเพ็ญเช่นนั้นย่อมสามารถทำให้เกิดสมาธิขั้นสูงถึงฌานสมาบัติ ซึ่งในภาวะเช่นนั้น กิเลสทั้งหลายย่อมสงบระงับไป เป็นการหลุดพ้นได้อย่างหนึ่ง แต่หลุดพ้นได้เพียงชั่วคราว ผู้บำเพ็ญสมถจึงต้องก้าวต่อไปสู่วิปัสสนา คือเจริญปัญญาด้วยจึงจะหลุดพ้นได้อย่างแท้จริง ความข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า เจโตวิมุตติอาจมีได้ในกรณีอื่น แม้ที่มีใช่เป็นการบรรลุมรรคผล แต่เจโตวิมุตติในกรณีเช่นนั้นย่อมจะมีใช่เจโตวิมุตติที่เด็ดขาดแน่นอน ดังนั้นตัวตัดสินที่แท้จริงจึงได้แก่ปัญญาวิมุตติ ซึ่งทำลายอวิชชาลงไปโดยลำดับ กำจัดกิเลสเด็ดขาดเป็นขั้นๆ ปัญญาวิมุตติมาเมื่อใด ก็หมายถึงวิมุตติที่เด็ดขาดแท้จริงเมื่อนั้น จึงสรุปได้เป็น ๒ ประการ คือ

๑) ปัญญาวิมุตติใช้ในกรณีเดียว คือหมายถึงความหลุดพ้นที่เด็ดขาดแน่นอน จะมาคู่กับเจโตวิมุตติเสมอส่วนเจโตวิมุตติอาจใช้ในกรณีอื่นด้วย ดังนั้น ถ้าหมายถึงการหลุดพ้นเด็ดขาดขั้นมรรคผล ตั้งแต่โสดาปัตติผลขึ้นไปจะต้องมาด้วยกันกับปัญญาวิมุตติ หรือมีฉะนั้นก็ต้องมีคำวิเศษณ์กำกับไว้ด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง สำหรับระบุให้ชัดว่า เป็นขั้นสุดท้ายเด็ดขาด แต่ถ้ามาคำเดียวตามลำพัง หรือมีคำอย่างอื่นกำกับ ย่อมมีใช่เจโตวิมุตติขั้นสุดท้ายที่เด็ดขาดสมบูรณ์

๒) เมื่อกล่าวถึงบุคคลผู้บรรลุอรรถัตผล โดยแบ่งเป็นปัญญาวิมุต กับอุภโตภาควิมุตินั้น พึงเข้าใจว่า ปัญญาวิมุตติซึ่งดูเสมือนจะให้แปลว่า ผู้ได้ปัญญาวิมุตติอย่างเดียวนั้น อันที่จริงย่อมได้เจโตวิมุตติด้วย เพราะการได้ปัญญาวิมุตติส่อความคุมถึงอยู่แล้วว่า ต้องได้เจโตวิมุตติด้วย เป็นแต่หมายถึงเจโตวิมุตติแบบที่อาศัยสมาธิเพียงเท่าที่จำเป็น^{๓๐๙} ซึ่งจะต้องมี

^{๓๐๙} สุทธิวิปัสสนาภาวนา คือการเจริญวิปัสสนาล้วนๆ ผู้ปฏิบัติจนเห็นแจ้งแล้วเรียกว่า สุขวิปัสสกบุคคล หรือ วิปัสสนาญาณิกบุคคล คือสมาธิขั้นต้นก็สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนาได้ แม้แต่จิตที่สงบชั่วขณะก็สามารถเป็นพื้นฐานเจริญวิปัสสนาได้ คัมภีร์ มูลปณณาสกัฎฐีกากล่าวว่า “น หิ ฌณิกสมาธิ วินา

เป็นธรรมดาอยู่แล้วก่อนที่จะได้ปัญญาวิมุตติ จึงไม่ต้องระบุให้เด่นชัดออกมาเหมือนกับพูดว่า ผู้เจริญวิปัสสนาอย่างเดียวกันแต่ความจริงก็ต้องอาศัยสมถเพื่อใช้สมาธิเท่าที่จำเป็นด้วยนั่นเอง

ส่วนอุภโตภาควิมุตติ ที่แปลว่าผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน ในกรณีนี้เน้นคำว่า “เจโตวิมุตติ” เจโตวิมุตติที่นี้ ย่อมไม่หมายถึงเพียงเจโตวิมุตติที่จำเป็นต้องมีในขณะที่จะได้ปัญญาวิมุตติ แต่หมายถึงเจโตวิมุตติในความหมายที่เป็นพิเศษออกไป คือ วิโมกข์หรือฉานสมาบัตินั่นเอง วิมุตติที่ใช้ตามความหมายอย่างกว้าง หรืออย่างหลวมๆ มีมากนัก หลายระดับ สำหรับระดับที่ยังไม่ใช่ขั้นสูงสุด ส่วนมากท่านใช้คำว่า เจโตวิมุตติแทน เพราะเจโตวิมุตติบ่งอยู่ในตัวแล้วว่ายังไม่ใช้วิมุตติขั้นสมบูรณ์ เต็ดขาด และตามปกติวิมุตติในระดับต่ำลงมา ก็มีเป็นเรื่องการหลุดพ้นด้วยกำลังจิต หรือกำลังสมาธิทั้งนั้น นอกจากคำว่า เจโตวิมุตติแล้ว คัมภีร์ชั้นรองลงมา บางคัมภีร์นิยมใช้คำว่าวิโมกข์แทน

คำว่า วิมุตติ หรือเจโตวิมุตติ หรือวิโมกข์ เมื่อใส่คำวิเศษณ์กำกับ ทำให้ความหมายจำกัดอยู่ในระดับต่ำ ๆ ได้แล้ว การใช้คำวิเศษณ์ที่ตรงข้ามกับระดับต่ำเหล่านั้นกำกับลงไป ก็เท่ากับทำให้มีความหมายเป็นวิมุตติในระดับสูงสุด หรือขั้นมรรคผลขั้นเด็ดขาดนั่นเอง ด้วยเหตุการณ์จำกัดความหมายโดยคำวิเศษณ์กำกับ จึงกลายเป็นวิธีที่ท่านนิยมใช้ ทั้งสำหรับความหมายในขั้นสูงสุดและความหมายในขั้นต่ำลงมา ดังนั้น ด้วยเหตุที่วิมุตติมีความหมายต่างออกไปหลายระดับ เช่นนี้ ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาท่านจึงรวมมาจัดเข้าเป็นขั้นตอนให้เห็นชัดยิ่งขึ้น และนิยมจัดแบ่งเป็น ๕ ชั้น หรือ ๕ ความหมาย เป็นการช่วยให้ผู้ศึกษาที่ยังไม่คุ้นเคย ให้มองเห็นภาพชัดเจนขึ้น ทำให้เข้าใจง่าย เข้าใจยกเอาวิมุตติทั้ง ๕ มาให้ดังนี้คือ

๑) วิกขัมภณวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยการข่มกิเลสไว้ คือระงับนิรวณได้ด้วยอำนาจสมาธิ ได้แก่ สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรุฌาน ๔

๒) ตทังควิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยองค์ธรรมจำเพาะ ได้แก่ พันความเห็นผิดถือผิดด้วยอาศัย ญาณ คือความรู้ฝ่ายวิปัสสนา

๓) สมุจเฉทวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยเด็ดขาด หรือตัดขาด คือการทำลายกิเลสที่ผูกมัดให้หลุดพ้นเป็นอิสระออกไปได้ด้วยญาณ หรือวิชาขั้นสุดท้าย ได้แก่ วิมุตติในความหมายที่เป็นมรรค

๔) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยสงบระงับเรียบร้อยสนิทและราบคาบไป คือความเป็นผู้หลุดพ้นออกไปได้แล้ว มีความเป็นอิสระอยู่เพราะกิเลสที่เคยผูกมัด หรือครอบงำถูกกำจัดราบคาบไปแล้ว ได้แก่วิมุตติในความหมายที่เป็นผล

๕) นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้นที่เป็นภาวะหลุดรอดปลอดโปร่ง คือ ภาวะแห่งความเป็นอิสระซึ่งทำให้ผู้นั้นปฏิบัติกิจอื่นๆ ได้ด้วยดีต่อไป ได้แก่ วิมุตติในความหมายที่เป็น นิพพาน^{๓๑๐}

สรุปว่า บุคคลที่ได้ชื่อว่าอุภโตภาควิมุตตินั้น ได้แก่พระอรหันต์ผู้ได้สมาบัติ ๘ เท่านั้น ปัญญาวิมุตติ ได้แก่บุคคลผู้มิได้ถูกต้องสมาบัติ ๘ ด้วยกาย^{๓๑๑} แต่หลุดพ้นจากกิเลสเพราะเห็นด้วยปัญญา

วิปัสสนา สมาภาติ” หากขาดขณิกสมาธิวิปัสสนาก็เกิดไม่ได้ คือต้องอาศัยขณิกสมาธิเป็นบาทจึงจะเจริญวิปัสสนาได้ ดูรายละเอียดใน พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๑๒๘๘/๖๐๓. ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๙/๒๕๗, วิสุทธิมหาฎีกา (บาลี) ๑/๓/๑๕.

^{๓๑๐} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต) ,พุทธธรรม.(กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐๘-๓๐๙.

ท่านจัดปัญญาวิมุตตบุคคลไว้ ๕ พวก คือพระอรหันต์ผู้สึกขีวปีสสก คือเจริญวิปีสสนาล้วนๆ พวกหนึ่ง และบุคคลผู้ออกจากรูปมาน ๔ แต่ละฉานแล้วเจริญวิปีสสนา แล้วบรรลुพระอรหันต์อีก ๔ พวกคือ ออกจากปฐมฉานแล้วบรรลุพระอรหันต์ ๑ ออกจากทุติยฉานแล้วบรรลุพระอรหันต์ ๑ ออกจากตติยฉานแล้วบรรลุพระอรหันต์ ๑ ออกจากจตุตถฉานแล้วบรรลุพระอรหันต์อีก ๑ จึงรวม เป็น ๕ พวก ซึ่งพระอรหันต์ทั้ง ๕ พวกนี้ ไม่มีท่านใดเลยที่ได้สมบัติ ๘ อย่างมากก็ได้เพียงรูปมาน ๔ เท่านั้น

ถึงกระนั้น บุคคลทั้งสองพวกนี้ คือทั้งอุกโตะภาควิมุตติและปัญญาวิมุตติต่างก็ได้ชื่อว่า พระอรหันต์ผู้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงเป็นสมุจเฉทวิมุตติด้วยกันทั้งสิ้น

๖.๖.๓ อาหารของวิชาและวิมุตติ

สภาพที่นำมาซึ่งผล เรียกว่าอาหาร ดังที่คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า อุตโธโน ผลิ อหระตีติ อหริโร^{๓๑๒} ชื่อว่า อาหาร เพราะนำมาซึ่งผลแก่ตน

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอธิบายหลักธรรมที่เป็นเหตุนำมาซึ่งวิชาและวิมุตติไว้ว่า

“อะไรเล่าเป็นอาหารของวิชาและวิมุตติ^{๓๑๓} ควรตอบว่า ‘โพชฌงค์ ๗’

แม้โพชฌงค์ ๗ เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของ โพชฌงค์ ๗ ควรตอบว่า ‘สติปัฏฐาน ๔’

แม้สติปัฏฐาน ๔ เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสติปัฏฐาน ๔ ควรตอบว่า ‘สุจริต ๓’

แม้สุจริต ๓ เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสุจริต ๓ ควรตอบว่า ‘ความสำรวมอินทรีย์’

แม้ความสำรวมอินทรีย์ เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของความสำรวมอินทรีย์ ควรตอบว่า ‘สติสัมปชัญญะ’

---

^{๓๑๑} สมบัติ ๘ นั้นได้แก่ รูปมาน ๔ คือปฐมฉาน ทุติยฉาน ตติยฉาน และจตุตถฉาน และอรูปมาน ๔ คืออากาสาณัญจายตนฉาน วิญญาณัญจายตนฉาน อากิญจัญญายตนฉาน และเนวสีญญาณาสัญญายตนฉาน นิโรธสมาบัติหรือสัญญาเวทิตนินโรธ คือการเข้าสมาบัติด้วยการดับสัญญาและเวทนา ซึ่งรวมไปถึงการดับจิตและเจตสิกอื่นๆ พร้อมทั้งรูปที่เกิดจากจิตด้วย แต่รูปที่เกิดจากกรรม จากอุตุและอาหารยังคงเป็นไปอยู่ เพราะฉะนั้นผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติจึงยังมีชีวิตอยู่ ผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติได้นั้นมี ๒ พวก คือพระอนาคามีหรือพระอรหันต์ผู้ได้สมบัติ ๘ เท่านั้น พระอริยบุคคลนอกจากนั้นเข้าไม่ได้ และท่านจะเข้านิโรธสมาบัติกันอย่างมาก ๗ วัน ก่อนเข้าท่านจะต้องทำบุพกิจ ๔ อย่าง คือ

๑. อธิษฐานไม่ให้บริวารและร่างกายของท่านเป็นอันตราย

๒. อธิษฐานขอให้ออกจากฉานได้โดยไม่ต้องมีใครมาเรียก เมื่อสงฆ์ต้องการพบท่าน

๓. อธิษฐานขอให้ออกจากฉานได้โดยไม่ต้องมีใครมาเรียก เมื่อพระพุทธรองค์ทรงมีพระประสงค์จะพบท่าน

๔. พิจารณาอายุของท่านว่าจะอยู่ได้ครบ ๗ วันหรือไม่ ถ้าอยู่ครบ ท่านก็อธิษฐานกำหนดเวลาเข้า ถ้าอยู่ไม่ครบ ๗ วัน ท่านก็กำหนดเวลาเข้าให้น้อยกว่า ๗ วัน

^{๓๑๒} ขุททกนิกายภุมมกถา จุฬนิทเทสวณณา (สทุมมปชโชติกา) - หน้าที่ ๖๐.

^{๓๑๓} วิชาและวิมุตติ ในที่นี้หมายถึงผลญาณ และสัมปยุตตธรรมที่เหลือ อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๖๑-๖๒/๓๕๒.

แม้สติสัมปชัญญะ เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของสติสัมปชัญญะ ควรตอบว่า ‘การมนสิการโดยแยกกาย’

แม้การมนสิการโดยแยกกาย เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหารอะไรเล่าเป็นอาหารของการมนสิการโดยแยกกาย ควรตอบว่า ‘ศรัทธา’

แม้ศรัทธา เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของศรัทธา ควรตอบว่า ‘การฟังสังฆธรรม’

แม้การฟังสังฆธรรม เราก็ก้าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของการฟังสังฆธรรม ควรตอบว่า ‘การคบสัตบุรุษ’

การคบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การฟังสังฆธรรมบริบูรณ์ การฟังสังฆธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ศรัทธาบริบูรณ์ ศรัทธาที่บริบูรณ์ย่อมทำให้การมนสิการโดยแยกกายบริบูรณ์ การมนสิการโดยแยกกายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์ สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์ ความสำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์ สุจริต ๓ ที่บริบูรณ์ย่อมทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์^{๓๑๔}

๖.๖.๔ เจริญสติปัฏฐาน ๔ ทำโพชฌงค์ ๗ ทั้งวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ทรงละนิวรรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจทอนกำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริงจึง ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ^{๓๑๕} ดังนั้น การจะบรรลุธรรมได้ต้องเจริญปัญญาเพื่อให้เกิดวิปัสสนาปัญญา มัคคปัญญา ผลปัญญา ซึ่งเป็นอภิปัญญา^{๓๑๖} เพราะได้เห็นความเป็นไปแห่งสังขารด้วยวิปัสสนาปัญญาเห็นสังขารทั้งสี่ด้วยมรรคปัญญา^{๓๑๗} วิปัสสนาปัญญาจะเกิดขึ้นได้ต้องเจริญสติปัฏฐาน ๔

คำว่า “สติปัฏฐาน” หมายถึง สติที่เข้าไปตั้งมั่น^{๓๑๘} ความจริงสติก็มีอยู่อย่างเดียวกันเท่านั้นแต่แยกกำหนดไปตามอารมณ์ มี ๔ อย่าง เพราะสติเข้าไปตั้งมั่นในกาย เวทนา จิต และธรรม^{๓๑๙} ได้แก่

^{๓๑๔} อก.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

^{๓๑๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๔๓/๘๖-๘๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๓/๑๐๔-๑๐๕).

^{๓๑๖} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๗๗๐/๔๔๑-๔๔๓.

^{๓๑๗} ดูรายละเอียดใน อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๑/๓๖.

^{๓๑๘} คำว่า “สติปัฏฐาน” มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฐาตีติ ปฏฐานัน, อุปฏฐาติ โอกกนทิตวา ปกขนทิตวา ปตถริตวา ปวตตตีติ อตโถ. สติเยว สติปัฏฐานัน. อถวา สรณญฺเฐน สติ, อุปฏฐานญฺเฐน ปฏฐานัน. อิติ สติ จ สา ปฏฐานญฺจาตีปิ สติปัฏฐานัน.^{๓๑๘} แปลว่า ที่ชื่อว่าปัฏฐาน เพราะอรรถว่า ตั้งมั่นอยู่ หมายความว่า เข้าไปตั้งมั่นอยู่ คือหยั่งลงแล่นแผ่เป็นไปอยู่. สตินั้นเอง ชื่อว่าสติปัฏฐาน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าสติ เพราะมีความหมายว่าระลึกได้, ชื่อว่าปัฏฐาน เพราะมีความหมายว่าเข้าไปตั้งมั่น. สติด้วย สตินั้นเป็นปัฏฐานด้วย แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สติปัฏฐาน (ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๘).

^{๓๑๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๖๙, วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๖๕/๕๙๗.

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง สติที่กำหนดพิจารณาเห็นกาย มี ๑๔ วิธี จัดเป็น ๑๔ กัมมัฏฐาน คำว่า “กาย” มีลมหายใจลมหายใจเข้าออกเป็นต้น^{๓๒๐} ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า “กาย” ที่มีอยู่ในรูปกาย^{๓๒๑} ซึ่งเป็นที่รวมอวัยวะน้อยใหญ่ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางกาย พระผู้มีพระภาค ทรงสอนให้มีสติอยู่กับกาย ตามดูกายย่อยทั้งหมดนั้นในร่างกายนี้ กำหนดดูเป็นของไม่สวยงาม ละความสำคัญผิดว่าสวยงามเห็นเป็นไตรลักษณ์ เหมาะสำหรับผู้เป็นต้นหาจริตและสมถะ ยานิกมีปัญญาน้อย^{๓๒๒}

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง สติที่กำหนดพิจารณาเห็นเวทนามี ๙ วิธี จัดเป็น ๑ กัมมัฏฐาน คำว่า “เวทนา” ก็คือ การเสวยรสของอารมณ์^{๓๒๓} ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาเป็นต้น^{๓๒๔} เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางใจที่รับรู้เสวยอารมณ์ ทรงสอนให้มีสติ กำหนดรู้เวทนาตามดูเวทนาในร่างกายนี้ กำหนดดูว่าทั้งหมดนั้นเป็นทุกข์ละความสำคัญผิดว่าสุขเห็นเป็นไตรลักษณ์ เหมาะสำหรับผู้เป็นต้นหาจริตและสมถะ ยานิกมีปัญญามาก^{๓๒๕}

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง สติที่กำหนดพิจารณาเห็นจิตมี ๑๖ วิธี จัดเป็น ๑ กัมมัฏฐาน คำว่า “จิต” ก็คือ ผู้รู้อารมณ์^{๓๒๖} เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางใจ ทรงสอนให้มีสติ กำหนดรู้จิตย่อย เช่น จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะเป็นต้น^{๓๒๗} ในจิตใหญ่ที่เป็นผู้รู้อารมณ์ในร่างกายนี้ กำหนดดูว่าจิตทั้งหมดนั้นไม่เที่ยงมีการเกิดดับ ๆ ละความสำคัญผิดว่าเที่ยงเห็นเป็นไตรลักษณ์ เหมาะสำหรับผู้เป็นทิวัจจิริตและวิปัสสนายานิกมีปัญญาน้อย^{๓๒๘}

๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง สติที่กำหนดพิจารณาเห็นสภาวธรรม มี ๕ วิธี จัดเป็น ๑ กัมมัฏฐาน คำว่า “ธรรม” หมายถึง สภาวธรรมที่ทรงสภาพของตนไว้^{๓๒๙} คือเป็นอยู่อย่างใดก็เป็นอย่างนั้น เช่น นิเวศน์ ๕ ชั้น ๕ เป็นต้น^{๓๓๐} เป็นสภาวธรรมปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับจิต ทรงสอนให้มีสติกำหนดรู้สภาวธรรมในร่างกายนี้ให้รู้ว่าสภาวธรรมทั้งหมดนั้นว่างเปล่าเป็นอนัตตา ละ

^{๓๒๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๔/๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/ ๓๐๒.

^{๓๒๑} กุจจิตาน์ เกสาทิน์ อโยติ กายโย. แปลว่า ที่ชื่อว่า กาย เพราะอรรถว่า เป็นที่เกิดเส้นผมป็นต้นที่ นำเกลียด (ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๓๕๕/๒๓๔).

^{๓๒๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๙.

^{๓๒๓} อารมณสส รส เวทยนติ อนุภวนตติ เวทนา. แปลว่า ชื่อว่าเวทนา เพราะอรรถว่า ย่อมรู้ คือ ย่อมเสวยรสของอารมณ์ (ดูรายละเอียดใน อภิ.ส.อ. (บาลี) ๒/๘๙).

^{๓๒๔} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๐/๒๕๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓-๓๑๔.

^{๓๒๕} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๙.

^{๓๒๖} อารมณณ จินเตตติ จิตต, วิชานาตติ อตโถ. ที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า ย่อมคิด อธิบายว่า ย่อมรู้ อารมณ (ดูรายละเอียดใน อภิ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๑๐).

^{๓๒๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๑/๒๕๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔-๓๑๕.

^{๓๒๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๙.

^{๓๒๙} อตตโน ปน สภาว ชาเรนตติ ธมมา. ชาเรียนติ วา ปจเจยหิ ชาเรียนติ วา ยถาสภาวโตติ ธมมา. แปลว่า ที่ชื่อว่าธรรม เพราะอรรถว่า ย่อมทรงสภาพของตนไว้. อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่าธรรม เพราะ ว่า อันปัจจัยทั้งหลาย ย่อมทรงไว้ หรือว่า อันปัจจัยทั้งหลายย่อมทรงไว้ตามสภาพ (ดูรายละเอียดใน อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๘๖).

^{๓๓๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๒-๔๐๓/๒๕๕-๒๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒-๔๐๓/๓๑๖-๓๓๘.

ความสำคัญผิดว่าเป็นตัวตนเห็นเป็นไตรลักษณ์ เหมาะสำหรับผู้เป็นทวิภูษิตและวิปัสสนาญาณมีปัญญามาก^{๓๓๑}

สติปัฏฐาน ๔ เป็นมูลแห่งการทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายว่า “สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์^{๓๓๒} โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์”^{๓๓๓}

สรุปท้ายบท

การบรรลุลุธรรมในพระพุทธศาสนามุ่งหมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ รู้แจ้งแทงตลอด อริยสัจ ๔ ในขณะมรรคจิตตามกำลังของมรรค สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ รวมเรียกว่า “การบรรลุลุธรรม” การบรรลุลุธรรมมีปรากฏทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตและมีอายุไม่ต่ำกว่า ๗ ปี^{๓๓๔}

แนวทางการบรรลุลุธรรมในพุทธศาสนา มีศีลเป็นเบื้องต้น มีสมาธิเป็นท่ามกลาง มีปัญญาเป็นที่สุด^{๓๓๕} มีธรรมคือขั้น ๕ เป็นต้นเป็นภูมิ คือเป็นที่เกิดวิปัสสนาปัญญา โดยมีวิสุทธิ ๒ คือ สีลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิเป็นมูล คือเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา มีวิสุทธิ ๕ คือ ทวิภูษิตวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิเป็นสรณะ คือเป็นตัวปัญญา^{๓๓๖} วิสุทธิทั้ง ๗ นี้ก็คือไตรสิกขา ได้แก่ สีลวิสุทธิจัดเป็นศีลสิกขา จิตตวิสุทธิจัดเป็นจิตตสิกขา ทวิภูษิตวิสุทธิเป็นต้นจัดเป็นปัญญาสิกขา อันเป็นหลักการเจริญศีล สมาธิ ปัญญา เป็นทั้งสมณะและวิปัสสนา

^{๓๓๑} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๙.

^{๓๓๒} ดูรายละเอียดใน ม.อุ.ปริ.(ไทย) ๑๔/๑๔๙/๑๘๙.

^{๓๓๓} ดูรายละเอียดใน ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๗.

^{๓๓๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๕๒,๑๑๑/๒๘๕, ๕๐๘.

^{๓๓๕} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๕/๕.

^{๓๓๖} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (บาลี) ๒/๔๓๐/๘๒.

คำถามท้ายบท

๑. จงบอกความหมายและลำดับปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔ มาให้ครบถ้วน
๒. เหตุปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การบรรลุธรรมมีอะไรบ้าง จงอธิบายความสอดคล้องกันมาให้ชัดเจน
๓. แนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมมีรายละเอียดอย่างไรบ้าง อธิบายมาให้ครบถ้วน
๔. บุคคลผู้บรรลุธรรมแล้วมีกี่ประเภท แต่ละประเภท มีศีล สมาธิ ปัญญาแตกต่างกันอย่างไร?
๕. จงอธิบายความหมายของวิชาและวิมุตติ และบอกเหตุปัจจัยสนับสนุนให้เกิดวิชาและวิมุตติมาให้เข้าใจ

เอกสารอ้างอิงประจำบท

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**.
กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,โรงพิมพ์วิญญาน,๒๕๓๒.
- _____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และโรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย . **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- จำลอง ดิษยวณิช, **วิปัสสนากรรมฐานและเขาวนอารมณ์ ฉบับปรับปรุง**, (เชียงใหม่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์, พิมพ์ครั้งที่ ๓).
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสีหิ ป.ธ.๙), **คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน**,.พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐).
- พระมหาสมปอง มุทีโต แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา ๒๕๔๒),ข้อ ๑๕๘ หน้า ๒๑๒-๓.
- พระอัครวงศ์สเถระ, **สัทนิตธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**, แปลโดย พระมหานิมิตร ธรรมสาร ป.ธ.๙ และ จำรูญ ธรรมดา,(กรุงเทพมหานคร ๒๕๔๖).
- พระสัทธัมมโชติกะ ฐมาจาริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗**, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน ทิพย์วิสุทธิ จำกัด, ๒๕๔๔.
- พระธัมมपालมหาเถระ รจนา, สิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๙ แปล, **ปรมัตถมัณฑุชา วิสุทธิมัคคมหาฎีกา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๕.
- พระมหากัจจายนเถระ รจนา, **เนตติปกรณ์**, พระคันทสราภิวังศ์ แปลอธิบาย(กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐.
- พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาสีสยาตอ), พระคันทสราภิวังศ์ เรียบเรียง, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปลโม ป.ธ. ๙, Ph.D) ตรวจชำระ, **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**,พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาสีสยาตอ), พระคันทสราภิวังศ์ เรียบเรียง, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปลโม ป.ธ. ๙, Ph.D.) ตรวจชำระ, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘).

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

(๑) พระไตรปิฎก :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย . พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

(๒) ปกรณวิเสส อรรถกถา และฎีกา :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒.

_____ .ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

_____ .ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

_____ .วินยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวิงคอฎฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ .ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี สีสกขนธวคคอฎฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒.

_____ .ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี มหาวคคอฎฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๓.

_____ .มชฌิมนิกาย ปปลงจสุทนี มูลปณณาสกอฎฐกถา. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์วิญญูญาณ,๒๕๓๓.

_____ .มชฌิมนิกาย มชฌิมปณณาสกอฎฐกถา. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๓.

_____ .สัฎตตนิกาย สารตลปกาลินี สคาถวคคอฎฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๓.

_____ .องคตตตนิกาย มโนรถปุรณี ทุกาทินิปาตอฎฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____ .ขุททกนิกาย ธรรมปทฎฐกถา. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .ขุททกนิกาย ปรมตถทีปนี สุตตนิปาตอฎฐกถา. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์

วิญญาน, ๒๕๓๔.

_____ .ชุดทศนิกาย เอกกนิปาตชาตกอฏฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน,
๒๕๓๔.

_____ .ชุดทศนิกายสทธรรมปฐุโขติคามหานิทเทศอฏฐกถา. กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๔.

_____ .ชุดทศนิกาย สทธรรมปฐุโขติกา จุฬนิตเทศอฏฐกถา. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๔.

_____ .ชุดทศนิกาย ปฏิสมภิทามคคอฏฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน,
๒๕๓๔.

_____ .ธมมสงคณิ อฏฐสาสนีอฏฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน,
๒๕๓๔.

_____ .ปรมตถมยชุสา วิสุทธิมคคมหาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ .มิลินทปถหปกรณ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๐.

_____ .มิลินทปถหอฏฐกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์วิญญาน , ๒๕๔๑.

_____ .มธรรตถปกาสนี นาม มิลินทปถหฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน,
๒๕๔๑.

_____ .วิสุทธิมคคปกรณ. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์วิญญาน ,๒๕๓๘.

_____ .อภิธรรมปิฎกปถจปกรณอฏฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน,
๒๕๓๔.

_____ .อภิธรรมตถสงคโห. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.

_____ .อภิธรรมตถวิภาวินีฎีกา .กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน , ๒๕๔๒.

_____ .อภิธรรมตถวิภาวินีญา ปถจิกา นาม อตถโยชนา. กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๓๗.

_____ . อภิธรรมตถสงคหปาลิยา สห อภิธรรมตถวิภาวินีนาม อภิธรรมตถสงคฎีกา.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๓๘.

_____ .วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๑ ตอน ๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๗,จำนวน
๕,๐๐๐ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ .วิสุทธิมรรค แปล. ภาค ๒ ตอน ๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๗
จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ข. ข้อมูลตุติภูมิ

_____ .พระติสสทัตตเถร . อภิธรรมตถวิภาวินี. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระพุทธรูป. **วิสุทธิมัทค ปฐมภาค.** มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ . **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.** สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล และ เรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระอุปัชฌายะ รจนา. **วิมุตติมรรค.** พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะแปลจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเชมินทเถระ. อนุสรณ์งานบำเพ็ญกุศลออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระพุทธรวงญาณ (มงคล วิโรจน มหาเถระ ป.ธ.๕), พิมพ์ครั้งที่ ๖, จำนวน ๖,๐๐๐ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระติสสทัตตเถร . **อภิธรรมตถวิภาวินี.** มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระพุทธรูป. **วิสุทธิมัทค ปฐมภาค.** มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ . **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.** สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล และ เรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระญาณธชเถระ (แลตีสยาตอ). **อานาปานทีปนี.** พระคันธสาราภิงค์ แปลและ เรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

_____ . **ปรมัตถทีปนี.** แปลโดย พระคันธสาราภิงค์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖.

พระธัมมपालมหาเถระ รจนา, อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๙ แปล. **ปรมัตถมัณฑุสา วิสุทธิมัทคมหาฎีกา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด , ๒๕๔๕.

_____ . **สัทธรรมปกาสินี** (บาลี-ไทย) ภาค ๓., สิริ เพ็ชรไชย (และคณะ) แปล, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ, ๒๕๔๕.

พระญาณธชเถระ(แลตีสยาตอ), **อานาปานทีปนี,** พระคันธสาราภิงค์ แปล และเรียบเรียง. โรงพิมพ์ไทยรายวันการพิมพ์, กรุงเทพฯ, ๒๕๔๙.

พระอัครควังสเถระ. **สัทนิตธาตุมาลา.** พระธรรมโมลี ตรวจชำระ. พระมหานิมิต ธรรมสาโร และจรรุญ ธรรมดา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร,** พระพรหมโมลี ศาสตราจารย์พิเศษ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๙-๑๓๑.

_____ . **มหาสติปัฏฐาน ทางสู่พระนิพพาน.** พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิงค์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

_____ . **วิปัสสนาขุณี หลักการวิปัสสนากาวนา (ฉบับสมบูรณ์).** แปลโดย จรรุญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทย

การพิมพ์, ๒๕๕๓.

- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๑.** พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๒.** พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____ . **คำแนะนำในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเบื้องต้น.** (มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย พิมพ์ที่: กองบริการคําสอนและสิ่งพิมพ์, ม.ป.ป.).
- _____ . **นิพพานกถา.** พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. แปลเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดยห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- _____ . **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน.** แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, Ph.D.) ตรวจชำระ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- _____ . **หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน,** จำรูญ ธรรมดา แปล. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พระภักทันตะอาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหากรรมฐานาจริยะ, ดร.
- _____ . **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____ . **วิปัสสนาวงศ์ ในประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔.
- _____ . **๑๐๐ ปีอัครมหากรรมฐานาจริยะ.** กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวงศ์ปฏิบัติภา ปฏิภาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า,** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- พระญาณโพนิกเถระ , **หัวใจกรรมฐาน,** ชาญ สุวรรณวิภาช แปล, (พิมพ์ครั้งที่ ๕). สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทยจำกัด. กรุงเทพฯ ๒๕๔๑
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖,** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์. โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐.
- _____ . **ปรมัตถโชติกะ(ปริเฉทที่ ๕)**โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ กรุงเทพฯ. ๒๕๔๐,
- พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙).**มุนีนารถิณี,** สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ. ๒๕๓๙.
- _____ . **ภูมิวิลาสินี** , สำนักพิมพ์ดอกหญ้า กรุงเทพฯ. ๒๕๔๐
- _____ . **กรรมที่ปณี,** สำนักพิมพ์ดอกหญ้า กรุงเทพฯ. ๒๕๔๕
- _____ . **โลกที่ปณี** , สำนักพิมพ์ดอกหญ้า กรุงเทพฯ. ๒๕๔๕
- _____ . **วิปัสสนาที่ปณี. พิมพ์ครั้งที่ ๒.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๓.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **คู่มือสอบอารมณกรรมฐาน,**

กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๘.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พริ้นติ้ง
กรุ๊ป จำกัด. ๒๕๓๐.

พระคันธสาราภิวังศ์ , **อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี.** พิมพ์ครั้งที่ ๒ , กรุงเทพฯ : ไทยรายวันการ
พิมพ์ . พฤษภาคม ๒๕๔๖.

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี). **อานาปานสติภาวนา**

ลำดับการบรรลุตระมของพระพุทธเจ้า. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

(สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระป.ธ.๙, MA, Ph.D.) ตรวจชำระ. กรุงเทพมหานคร

: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

ค. หนังสือทั่วไป

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). **คู่มือการศึกษากรรมฐานสังคหวิภาค** พระ

อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๙. พระนคร : ประพาสต้นการพิมพ์, ๒๕๐๙.

จำลอง ดิษยวณิช. **จิตวิทยาของการดับทุกข์,** เชียงใหม่ : กลางเวียงการพิมพ์, ๒๕๔๔.

_____. **วิปัสสนากรรมฐานและเขาว์อารมณ์ .** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แสงศิลป์ , ๒๕๔๓.

อภิธรรมโชติภาวนาวิทยาลัย(หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาอาภิธรรมิกะโท). **วิปัสสนากรรมฐาน.** กรุงเทพฯ

: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๘.

เดือน คำดี. **ศาสนาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ม.ป.ป.

พระธรรมปิฎก(ป. อ. ปยุตโต),. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๘.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์

พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด. ๒๕๓๐.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

วศิน อินทสระ. **พุทธวิธีในการสอน.** กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒ .

_____ **เส้นทางชีวิต.** กรุงเทพฯ ฯ : ศิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

_____ **พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพฯ ฯ : พรศิวการพิมพ์, ๒๕๔๒ .

วศิน อินทสระ. **สาระสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กิจเจริญ,

๒๕๓๑.

_____. **โนยโสมนสิการ.** กรุงเทพมหานคร : โอเอส พริ้นติ้ง เฮ้า จำกัด, ๒๕๔๕.

_____. **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๕.

- สมัคร บุราราศ. ปรีชาญาณของสิทธัตถะ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.
- แสง จันทรงาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๖.
- _____. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- แสง จันทรงาม. วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนา นิยม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- บุญมี เมธางกูร และ วรณสัทธี ไททยะเสวี. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๑**. กรุงเทพมหานคร : ดวงดีการพิมพ์, ๒๕๓๐.
- พินิจ รัตนกุล., รศ.ดร., **สวตมนต์ สมาน วิปัสสนา รักษาโรคได้**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ นนทบุรี. บริษัทเพชรรุ่งการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, ๒๕๔๘,
- แสง จันทรงาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ง. วิทยานิพนธ์

- พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี(พรหมจันทร์). “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติภาวนา เฉพาะกรณีคำสอนของพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ประวัติพระภาวนาพิศาลเมธี วิ (ประเสริฐ มนต์เสวี)

๑. ตำแหน่ง อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย

สังกัด ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๒. ประวัติการศึกษา

๒.๑ คุณวุฒิทางธรรม นักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม ๘ ประโยค

๒.๒ คุณวุฒิทางโลก การศึกษาระดับอุดมศึกษา (เรียงจากวุฒิสูงสุดตามลำดับ)

คุณวุฒิ	ปีที่สำเร็จ	ชื่อสถานที่ศึกษา
พธ.บ.(บาลีพุทธศาสตร์)	๒๕๔๘	มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พธ.ม.(วิปัสสนาภาวนา)	๒๕๕๒	มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. คำสั่งแต่งตั้งบุคลากรมหาวิทยาลัย

คำสั่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ ๓๓๓/๒๕๕๔ ลงวันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๕๔

๔. ภาระงานในความรับผิดชอบ (ภายใน ๓ ปีย้อนหลัง)

๔.๑ ประสบการณ์การสอนปริญญาตรี

ที่	วิชา	มหาวิทยาลัย
๑	ฉันทบาลีเบื้องต้น	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๒	อลังการเบื้องต้น	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๓	ธรรมภาคปฏิบัติ	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๔.๒ ประสบการณ์การสอนปริญญาโท

ที่	วิชา	มหาวิทยาลัย
๑	วิปัสสนาภาวนา	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๒	สติปัญญาภาวนา	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๓	สัมมนาวิปัสสนาภาวนา	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๔	ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หลักสูตร ๗ เดือน	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

การสอนปริยัติธรรม :

พ.ศ. ๒๕๔๗ ครูสอนปริยัติธรรม วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม

พ.ศ. ๒๕๕๑ - ปัจจุบัน อาจารย์พิเศษสอนหลักสูตรประกาศนียบัตร “วิปัสสนาภาวนา”

พ.ศ. ๒๕๕๒ อาจารย์พิเศษ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

พ.ศ. ๒๕๕๖ - ปัจจุบัน วิปัสสนาจารย์สอนหลักสูตร ทดสอบก่อนเข้าเรือน ๑ เดือน ปริญญาโท สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

- พ.ศ. ๒๕๕๔ - **ปัจจุบัน** อาจารย์สอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๕๘ - **ปัจจุบัน** พระวิปัสสนาจารย์หลักสูตรวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

งานปกครอง

- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดพิชยญาติการามวรวิหาร ถนนสมเด็จเจ้าพระยา แขวงสมเด็จเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

งานเผยแผ่

- พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นพระวิปัสสนาจารย์อบรมโครงการนำวิปัสสนากรรมฐานสู่พระนวก ณ วัดห้องคู้ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสมุทรปราการ ๒๕ - ๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๑
- พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นพระวิทยากรอบรมโครงการ “ฝึกอบรมผู้นำเยาวชนยุคใหม่ใส่ใจคุณธรรม” ณ ศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนสตรีนคร อำเภอบึงสามพัน จังหวัดนครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ฝึกอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานตามโครงการอุปสมบทเฉลิมพระเกียรติ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการวิปัสสนาภาวนาโดยพระวิปัสสนาจารย์วัดพิชยญาติ ระหว่างวันที่ ๒๖ - ๓๐ กันยายน ๒๕๕๓ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๘๘ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ในการฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ ตามหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก ณ วัดประสิทธิเวช ตำบลบางปลาเกศ อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก ระหว่างวันที่ ๒๕ เมษายน - ๘ มิถุนายน ๒๕๕๔
- พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการวิปัสสนาภาวนา โดยมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา ระหว่างวันที่ ๑๙ - ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๔ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๕๗ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ในการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ตามโครงการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ขั้นพื้นฐาน เพื่อสร้างศรัทธาและวิริยะของพระภิกษุสามเณร ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ - ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

- พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ โครงการฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ (ปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ) แก่พระสังฆาธิการระดับต่างๆ และพระสงฆ์ที่มีศรัทธา สำหรับคณะสงฆ์ภาค ๑๘ จำนวน ๘๕ รูป ณ วัดภูเขาลวง ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ระหว่างวันที่ ๑ พฤษภาคม – ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ อบรมโครงการปฏิบัติธรรม วิปัสสนากรรมฐานหลักสูตร “จิตตภาวนา” สำหรับสาธุชนทั่วไป ระหว่างวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ถึง ๒ มิถุนายน ๒๕๕๖
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ โครงการทดสอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษา หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา(รุ่นที่ ๙) ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างวันที่ ๒๐ มิถุนายน – ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๕๖
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการปฏิบัติธรรมฉลองวันอาสาฬหบูชา ระหว่างวันที่ ๒๐ – ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๖ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๓๐๙ คน ณ ยูวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ โครงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๖ สำหรับนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ระหว่างวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๖ ถึง วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการวิปัสสนาภาวนา มหาบัณฑิต ระหว่างวันที่ ๑๕ – ๒๒ กันยายน ๒๕๕๖ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๖๐ คน ณ ยูวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ โครงการทดสอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษา หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๐) เป็นเวลา ๑ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างวันที่ ๑-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๗
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นพระวิทยากรบรรยาย โครงการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการพระวิปัสสนาจารย์ เรื่อง แนวทางการสอนปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร วันเสาร์ ที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗ ณ พระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นวิปัสสนาจารย์ ฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน โครงการสนับสนุนกิจกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๗ ภายใต้กองทุนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พรรษา ระหว่างวันที่ ๑๐-๑๓ กันยายน ๒๕๕๗ ณ อาคารพิพิธภัณฑสถาน สำนักงานพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการ “บวชนกขัมมบารมี ๕ วัน ปัญญาบารมี ชีวิตเป็นสุข” จำนวนผู้ปฏิบัติ ๒๐ คน ระหว่างวันที่ ๙ - ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๘ ณ วัดปัญญานันทาราม ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการทดสอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๑) เป็นเวลา ๑ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างวันที่ ๑-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๘
- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการหลักสูตรวิปัสสนาภาวนา โดยพระภิกษุวิศาลเมธี วิ ระหว่างวันที่ ๒๐-๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๘ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๘๐ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิทยากรบรรยาย โครงการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการพระวิปัสสนาจารย์ เรื่อง แนวทางการสอนปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร วันเสาร์ ที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๘ ณ พระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ โครงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๐) เป็นเวลา ๗ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘ ถึง วันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการ หลักสูตรจิตตภาวนา โดยพระภิกษุวิศาลเมธี วิ ระหว่างวันที่ ๑๒ - ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๕๐ คน ณ ยุวพุทธฯ เฉลิมพระเกียรติ ๑๙ หมู่ ๑๖ ตำบลคลองสาม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหลักสูตร ๗ วัน ประจำปี จำนวนผู้ปฏิบัติ ๑๕๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๒๐ - ๒๖ เมษายน ๒๕๕๙ ณ วัดมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการทดสอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๒) เป็นเวลา ๑ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๑-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๙ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา

- พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ โครงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๑) เป็นเวลา ๗ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ถึง วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการ หลักสูตรจิตตภาวนา โดยพระภิกษุไพศาลเมธี วิ ระหว่างวันที่ ๑๗ -๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๕๐ คน ณ ยุวพุทธรฯ เฉลิมพระเกียรติ ๑๙ หมู่ ๑๖ ตำบลคลองสาม อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการทดสอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๓) เป็นเวลา ๑ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๑-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการ วิปัสสนากรรมฐาน โดยพระภิกษุไพศาลเมธี วิ ระหว่างวันที่ ๒ -๙ กรกฎาคม ๒๕๖๐ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๗ คน ณ ยุวพุทธรฯ เฉลิมพระเกียรติ ๑๙ หมู่ ๑๖ ตำบลคลองสาม อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

เผยแพร่ตำราวิชาการ และตำราวิปัสสนาภาวนา

๑) **เขียนตำราวิชาการ เอกสารวิชาการประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยราชภัฏจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย**

พ.ศ. ๒๕๕๐ **ดัชนีศัพท์ ค้นความพระไตรปิฎก ๙๑ เล่ม, เอกสารประกอบการสอนและการศึกษาสาขาบาลีพุทธศาสตร์ ในวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม , ๒๕๕๐.**

พ.ศ. ๒๕๕๐ **พจนานุกรมไทย-บาลี ฉบับแรกของโลก, เอกสารประกอบการสอนและการศึกษาสาขาบาลีพุทธศาสตร์ ในวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, ๒๕๕๐.**

พ.ศ. ๒๕๕๓ **ศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและวิธีการรักษาคุ้มครองพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน, ตำราประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มจร. ๒๕๕๓.**

- พ.ศ. ๒๕๕๔ **ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือนในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท** , ตำราประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนาศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มจร. ๒๕๕๔
- พ.ศ. ๒๕๕๔ **ลำดับการสอนวิปัสสนาภาวนา หลักสูตร ๑ เดือน**, ตำรา (ลับ) ประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ๒๕๕๔.
- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนตำรา **“คู่มือวิปัสสนาจารย์”** (หนา ๑๐๔๒ หน้า) ตำรา (ลับ) ประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ๒๕๕๔.
- พ.ศ. ๒๕๕๘ **สติปัญญาภาวนา (Satipatthanabhavana)** : เอกสารประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ๒๕๕๘.
- พ.ศ. ๒๕๕๘ **สัมมนาวิปัสสนาภาวนา(Seminar on Vipassanabhavana)** เอกสารประกอบ การสอน หมวดวิชาบังคับ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม , ๒๕๕๘.

๒) เขียนหนังสือธรรม อ้างอิงข้อมูลวิชาการจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา วิสุทธิมรรค แจกเป็นธรรมทาน ในโอกาสวันสำคัญต่างๆ

- พ.ศ. ๒๕๕๓ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“ผลบุญ”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสำนักการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๓. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๔ ครั้ง จำนวน ๘,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๖๔,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๓ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“พันกรรม”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสำนักการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๓. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๒ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“เหนือกรรม”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสำนักการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๔. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๓ ครั้ง จำนวน ๖,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๔๘,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“พุทธปัสสนา”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสำนักการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๔. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๓ ครั้ง จำนวน ๖,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๔๘,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“พระนิพพาน”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสำนักการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๔. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๒ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๕ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“วิธีล้างบาป”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสำนักการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๕. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๓ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๔๘,๐๐๐ บาท

- พ.ศ. ๒๕๕๕ เขียนหนังสือธรรม ภาควิชาการ เรื่อง “**อานาปานสติภาวนา ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า**” (หน้า ๓๘๐ หน้า) ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์ จอมทอง กรุงเทพฯ, ๔ มิถุนายน ๒๕๕๕. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๒๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๘๔,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “**พระนิพพาน**” โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นสการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๖. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “**วินิจฉัย พอง-ยุบไม่ใช่วิปัสสนา**” โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นสการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๖. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๒ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “**ใคร? บรรลุธรรมแล้ว**” โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นสการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๖. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๖,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “**หลักสูตร ๗ วันบรรลุธรรม**” โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นสการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๖. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๖,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “**ฉันบรรลุโสดาบันแล้ว**” โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๗. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๖,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “**มหาบุรุษ ผู้เอาชนะความตายได้แล้ว**” โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๗. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๒ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “**ไม่ต้องตกรถอีกแล้วด้วยบันได ๗ ขั้น**” โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๗. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๖,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “**บรรลุธรรมในชาตินี้**” โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร มิถุนายน ๒๕๕๗, พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๖,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๗๓,๒๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม ภาควิชาการ เรื่อง “**วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก**” (๔๘๐ หน้า) โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๖ ธันวาคม ๒๕๕๗. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๕๔,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๙ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “**ความจริงเด็ดขาดในศาสนาพุทธ ที่พระเจ้าไม่อาจเบียดบังได้**” โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๑๐๒๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๙, พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๘,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๕๙ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “บุญกฐินสู่ความสิ้นกรรม” (๖๘ หน้า) โรงพิมพ์ประยูร
สาส์นไทย การพิมพ์ ,จอมทอง กรุงเทพมหานคร ธันวาคม ๒๕๕๙, พิมพ์แจกเป็น
ธรรมทาน จำนวน ๘,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๖๐ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “พระนิพพาน ไม่เป็นที่สนใจของคนยุคนี้อีกแล้ว จริง
หรือ?” (๖๘ หน้า) โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ,จอมทอง กรุงเทพมหานคร,
๒๘ มีนาคม ๒๕๖๐ พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๙,๐๐๐ เล่ม

ที่อยู่ปัจจุบัน

: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
ตั้งอยู่ ณ วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม ถนนศาลายา - นครชัยศรี อ. พุทธมณฑล

จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐ Email : pm.montasavi@gmail.com Web : www.facebook.com/pm.montasavi/